

Kram

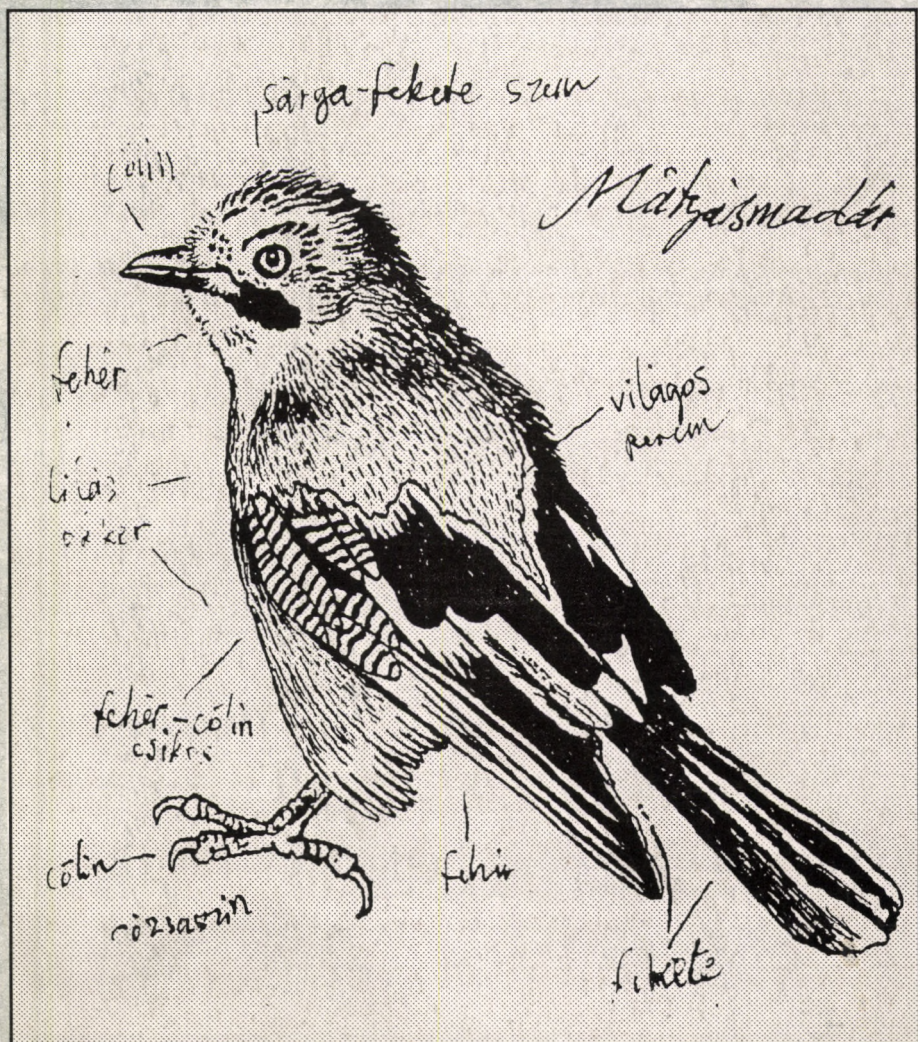
ÚJ FOLYAM V. 10. SZÁM

BUDAPEST, 1996. OKTÓBER

ÁRA: 144 FT

MAGYAR SZEMLE

AZ 1956-OS FORRADALOM SVÁJCI VISSZHANGJÁBÓL; SZÁVAI JÁNOS: ALBERT CAMUS ÉS MAGYARORSZÁG; SALÁTA KÁLMÁN: A MAGYAR ALKOTMÁNY ZÁRÓKÖVE (1957); JOHNATHAN SUNLEY: A POSZTKOMMUNIZMUS — GYEREK(ES) BETEGSÉG; GRÓH GÁSPÁR DEBRECZENI JÓZSEF RESTAURÁCIÓ C. KÖNYVÉRŐL; GYÖRGY LAJOS: HUMÁN ÖKOLÓGIA — TUDOMÁNYVAGYERKÖLCSTAN?; MOLNÁR ATTILA: HALADÓ KURZUS

SZERKESZTŐI ÜZENETEK

MŰCSARNOKI ESTJEINK SORÁBAN október 17-én, csütörtökön 18 órakor C. G. JUNGRÓL tartunk beszélgetést. Résztvevők: MOHÁS Livia író, pszichológus, BODROG Miklós pszichiáter, teológus, és HIDVÉGI Máté biokémikus, kultúrtörténész. A *Magyar Szemle* részéről a beszélgetést CZAKÓ Gábor és SZABADOS György vezeti.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY SZÁMLASZÁMA: 11707024-20332033. Az Alapítvány támogatására befizetett összegek az APEH engedélye alapján az adóalapból levonhatók, befizetésüket igazoljuk. Aki Alapítványunkat legalább 5.000 forinttal támogatja, az a *Magyar Szemle* egy éves előfizetését és könyvajándékot kap.

SZEPTEMBERI ÉS OKTÓBERI SZÁMAINK NYOMDAKÖLTSÉGÉT részben a Magyar Kulturális Alap által a *Magyar Szemle* számára az 1996-os évre nyújtott 500.000 forintos támogatás fedezte.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁRSÁGI ÓRÁK: hétfőtől péntekig, 11-15^h

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: KODOLÁNYI Gyula: péntek, 12-13^h; CZAKÓ Gábor: kedd, 11-12^h; BANGA Ferenc: kedd, 11-12^h; MAGYAR Bertalan: csütörtök, 10-13^h; VÁCZI Gábor: kedd, 10-14^h

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY, AZ MTM KOMMUNIKÁCIÓ ÉS A WESTEL 900 GSM TÁMOGATJA

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY IGAZGATÓSÁGA: ANTALL György András, Dr. BALOGH János, BOD Péter Ákos, CZAKÓ Gábor, GRANASZTÓI György (elnök), JESZENSZKY Géza, KODOLÁNYI Gyula, MAGYAR Péter, SZABADOS György

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY
LÁSZLÓ, KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS,
MOLNÁR GUSZTÁV, PETHŐ TIBOR, SZABADOS GYÖRGY,
SZŐCS GÉZA, DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, CZAKÓ GÁBOR,
CSELÉNYI BÉLÁNÉ, IZINGER ANNA, MAGYAR BERTALAN,
VÁCZI GÁBOR

Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM V. 10. SZÁM	BUDAPEST	1996. OKTÓBER
CZAKÓ GÁBOR	A DECSI '56	931
SALÁTA KÁLMÁN	A MAGYAR ALKOTMÁNY ZÁRÓKÖVE	933
J. HORVÁTH TAMÁS (szerk.)	ELMÉLKEDÉS A VILÁGMÉRETŰ VIHARBAN	944
SZÁVAI JÁNOS	ALBERT CAMUS ÉS A MAGYAR FORRADALOM	962
SOMOGYI GYŐZŐ (KAPILLER FERENC INT.)	„ISTEN MUNKATÁRSAI A TEREMTÉSBEN”	971
GYÖRGY LAJOS	HUMÁN ÖKOLÓGIA — TUDOMÁNY VAGY ERKÖLCSTAN?	983
PETHŐ BERTALAN	PAULER ÁKOSRÓL	988
JOHNATHAN SUNLEY	A POSZT-KOMMUNIZMUS, I.	996
MOLNÁR ATTILA	HALADÓ KURZUS, I.	1003
SNEÉ PÉTER	VÍZIÓ AZ ÖRÖKSÉGRŐL	1014
GRÓH GÁSPÁR	A RENDSZERVÁLTOZÁS APAKOMPLEXUSA	1023
HORVÁTH CSABA	DARVASI LÁSZLÓ: APOKRIF KÉPREGÉNY	1029
HIDVÉGI MÁTÉ	KÖNYVEKBŐL SZAVAK — SZAVAKBÓL SZÓCSOPORT	1030
PETHŐ TIBOR	MOSZKVA, BAGDAD, SZARAJEVÓ	1034

SZÁMUNK SZERZŐI

GRÓH Gáspár (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus.

GYÖRGY Lajos (1926, Budapest): 1951-ben szerzett orvosi diplomát. Az Orvostudományi Egyetem Gyógyszertani Intézetében, majd az MTA Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézetében dolgozott, jelenleg ugyanott tudományos tanácsadó. A *Gaiu Sajtószemle* szerkesztője.

HIDVÉGI Máté (1955, Budapest): biokémikus, művelődéstörténész, lapunk könyvszemleírója.

HORVÁTH Csaba (1967, Budapest): az ELTE magyar szakán végzett, majd a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales-on szerzett D.E.A. diplomát. A századforduló regényirodalmával foglalkozik.

J. HORVÁTH Tamás (1931, Győr): közgazda, fordító, tolmács, 1973 óta Németországban él. 1990 óta jelennek meg tanulmányai a német neoliberais közgazdaságtanról a 2000-ben

KAPILLER Ferenc (1955, Celldömölk): Pannonhalmán, majd Kőszegen tanár, rövid ideig olvasószerkesztő, 1990 óta szabadfoglalkozású.

MOLNÁR Attila (1961, Kaposvár): elmélet-történész, az ELTE Szociológiai Intézetének oktatója. A vallás és a politika kapcsolatával, valamint a szociológia-elméletek történetével foglalkozik. Önálló kötete *A „protestáns etika” Magyarországon* (1989).

PETHŐ Bertalan (1935, Vaja): a debreceni egyetemen bölcsész-, majd orvostanhallgató. Pszichiáter; az orvostudomány doktora. Filozófiai írásokat 1981 óta publikál.

PETHŐ Tibor (1918, Budapest): az édesapja PETHŐ Sándor által alapított *Magyar Nemzet* szerk. biz. elnöke, lapunk külpolitikai szemleírója.

SALÁTA Kálmán (1917-1958): dunántúli parasztcsalád sarja, a piaristáknál tanul, majd jogi diplomát szerez. Tagja a Teleki Pál Munkaközösségnek, amely a Kisgazda Párt 1945 utáni megújításának egyik műhelye lesz. Részt vesz az ellenállási mozgalomban. 1945 után NAGY Ferenc bizalmasa, a párt képviselőcsoportjának titkára. 1947-ben a koholt összeesküvés vádakkal elől nyugatra szökik, emigrációban hal meg.

SNEÉ Péter (1953, Budapest): az ELTE Bölcsészkarán végzett magyar-népművelés szakon. Szellemi szabadfoglalkozású. Rendszeresen jelennek meg publikációi a *Kortárs*, a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban.

SUNLEY, Johnathan (1966): brit újságíró, a Windsor Klub magyarországi igazgatója. Öt éve él Budapesten.

SZÁVAI János (1940, Budapest): irodalomtörténész, műfordító. 1975-90-ig az ELTE BTK világirodalmi tanszékén adjunktus, docens, egyetemi tanár, tanszékvezető. 1990-94-ig párizsi, egyben UNESCO-nagykövet. 1994-ben a Sorbonne vendégprofesszora. 1986: az irodalomtudományok doktora.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI (SOMOGYI Győző rajzai) Kapiller Ferenc: „Isten munkatársai a teremtésben” című cikkét kísérik.

A DECSI '56

ATÖRTÉNELEM FONALA EZERSZÁLBÓL SODRÓDIK. Ma már sokat tudunk arról, hogy mit font a forradalom köré TITO, HRUSCSOV, MAO; hogy KÁDÁR az elvtársi börtön pokolbugyarában a kazánfűtői hivatalt tanulta ki, viszont a moszkovita NAGY Imre ugyanott botcsinálta forradalmárból nemzeti hőssé érett. A magyar nép azokban a napokban a világtörténelem élvonalában harcolt az erkölcsi tisztaságnak egy ma már elképzelhetetlenül magas fokán, a Nyugat pedig ahelyett, hogy megpróbált volna fölzárkózni hozzánk, visszatért a 17. századba egy kis gyarmati kalandozásra.

Decsen, a szülőfalumban a háború után az Öreg utca környéki őslakókat, akik kibírták a tatárt, okmányokkal igazoltan átélték a törököt, mind kuláknak nyilvánították. Földjüket elvették, házukból kiverték, börtönbe zárták, internálták. Odalett egy világszínvonalú, amerikai utas mezőgazdaság.

'56-ban fölemelte fejét a decsi nép is. Október 25-én megalapította, hogy a csúcsánál fölfüggesztett piramis leszakadt, a szocialista rémállam összedőlt. Sorsát végre kézbeveheti. Nemzeti Bizottságot választott tehát, benne az akkori negyedikes gimnazistákkal, hogy tanult, fiatal, a kort értő vezetői legyenek a falunak. Tizennégy éves fejfel láttam a Pestről érkezett teherautót, melyre a decsi Fő utcában dobálták föl a szalonnákat, a krumplis zsákokat, a kenyereket a decsiek az éhes forradalmároknak. A harcolóknak lesz, mondta a sosem látott sofőr, és az egész község szorongatta a kezét. Aztán jött, ami jött, tudjuk. Az autó eltűnt, mint a százasokkal kazlazott doboz a pesti utcáról. Ha Kádárék valamit elloptak a magyarságtól, az ez a doboz volt.

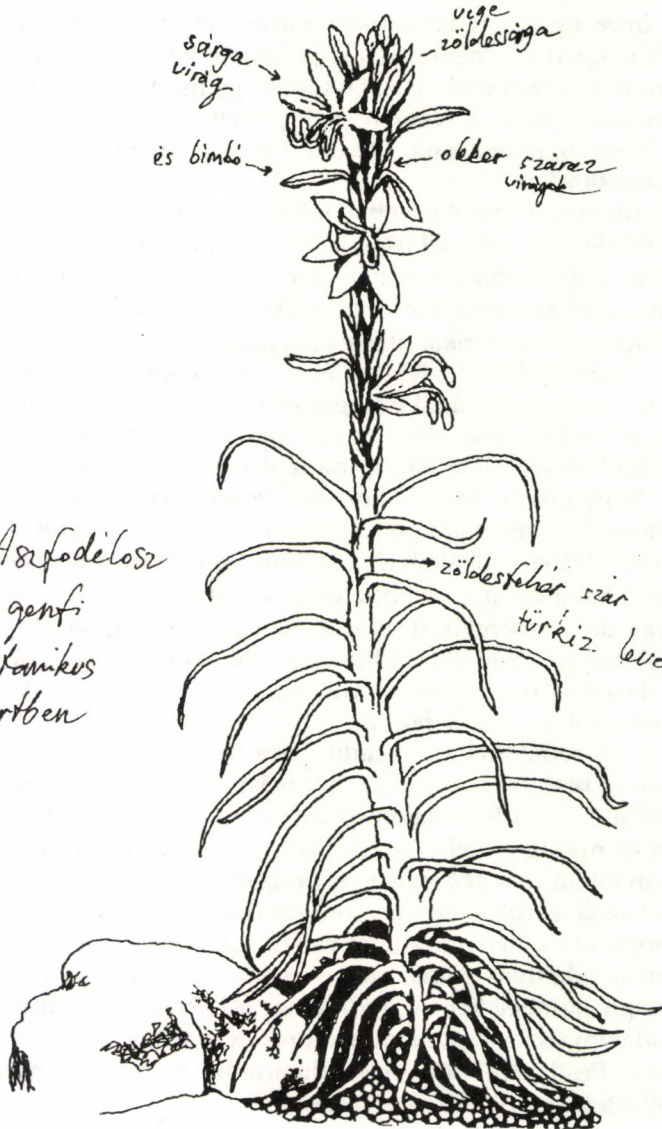
A forradalom harmincadik évfordulóján BERECZ János kandidátus, az uralkodó szocialista munkáspárt főembere próbált hamis szálat fenni a forradalomról egy ún. dokumentumfilm-sorozatban az ország emlékezetébe. Bizonyára sokakat becsapott. Én azonban éltem már *akkor*, vagyis öregebb voltam annál, mintsem higgyek neki, és túlestem egy csomó győztes fogadáson: nincs adat arra, hogy az elvtársi mozgalom valaha igazat mondott volna... De hogyan is hihettem volna, amikor a rágalmak fekete záporában föltűnt egy korabeli képsor, rajta az igazság érkezett személyesen, a forradalom tisztasága. Nem decsinek nem volt semmi különös a képeken. Pesti utca, emberek, teherautók. Az egyik teherautón zászlók, élelem, rajta fölirat: DECS.

CZAKÓ Gábor

sárga virág
és bimbó
virágzöldessége
okker száraz virágok

Aszfodelosz
a genfi
Botanikus
kertben

zöldesfehér szár
türkiz levelek

A MAGYAR ALKOTMÁNY ZÁRÓKÖVE*

A magyar politikai géniusz legnagyobb alkotása a magyar történeti alkotmány.

Mint politikai mű, a magyar történelmi alkotmány szerzője: egyenesen a magyar nép. Még ellenséges elfogultság is meghajolt a magyarság e nagy kultúrteljesítménye előtt.

INDOKOLT, HOGY MA, alig egy évvel a magyar forradalom után, a magyar történelmi alkotmányról beszéljünk, mert az 1956-os forradalomban a magyar nép mintegy megkoronázta hétszázéves művét és beteljesüléshez juttatta azt a fejlődést, amely annyi évszázad óta ebbe az irányba haladt.

A forradalom, amelynek annyi helyen egymástól függetlenül, a külső szervezés egységesítő munkája nélkül megfogalmazott követelésesei úgyszólván mindenütt a magyar alkotmányos gondolkozás alapelveit tükrözték vissza, egyenesen visszavezeti a képzeletet hétszázharmincnégy évvel ezelőtre, egy Székesfehérvár melletti szeles mezőre, ahol az 1956-os forradalomhoz hasonló tömegmozdulás zajlott le.

Itt ezen a széljárta dombon indult el a magyar alkotmány fejlődése és talán hozzátehetjük: az önálló magyar politikai gondolkozás is. Az Aranybulla által megtestesített gondolkozás gyökeres ellentétet jelent azzal a rendszerrel, amelyben a magyarság az előző évszázadokban élt. A korai ÁRPÁDOK kormányzati rendszere minden részletében nem ismeretes előttünk, de abból amit ismerünk, annyi világos, hogy uralmuk autoritatív volt, teljhatalom, amelyet csak a szokás és az előkelők tanácsa korlátozott valamennyire. Olyasféle rendszer volt ez, mint az eurázsiai pusztákon vándorló török-tatár népek kemény katonai fegyelmen alapuló kormányzata.

FREYSINGENI Ottó, aki a 12. század folyamán egy keresztes hadjárat során fordult meg Magyarországon, ámulva írja le azt a hatalmas tekintélyt, amelyet a magyar király élvez. Ez a nagy belső fegyelem és a király abszolút hatalma alaposan meglephette a nyugati feudalizmus laza rendszeréhez szokott szerzőt. A királyi

* Megjelent: Saláta Kálmán: Fejezetek a Független Kisgazda Párt 1945-ös küzdelmeiből. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Csicsery-Rónay István. Occidental Press, Washington D. C. 1989.

megyeispánok és a király viszonyát ismertető sorai egyenesen DZSINGISZ kán törvényeire emlékeztetik az olvasót. Freysingeni Ottó leírja, hogy Magyarországnak hetven megyéje van, mindegyik élén ispán áll, de mindegyik olyan tisztelettel van a király iránt, hogy nemcsak engedetlenségre nem gondol, de még csak rosszat sem mondana róla. És ha a király valamelyiket meg akarná büntetni és elküldené hozzá szolgáját, az alázatosan követné, még a halálbüntetésre is.

Az Aranybulla gyökeres szakítást jelentett ezzel a rendszerrel. Igazi forradalom volt.

A magyar történelmi alkotmány öt fontos alapelv történeti érvényesülése. Az ötből négy legalább valamiféle embrionális formában az Aranybullában is jelentkezik. Az első mindenekelőtt az az elv, hogy a magyar felfogás szerint az egyén nem kényre-kedvre kiszolgáltatott szolgája a királynak vagy az államhatalomnak: az egyénnek jogai vannak.

A második elv: a joguralom elve. Magyar felfogás szerint az államhatalom nem valamilyen akármilyen kiváló, nagyérdemű, előkelő vagy akár szent személynek a személyi hatalma: az államhatalom voltaképpen a törvényekből folyik, a jogon alapszik és az egész közt illeti. A jog felette áll mindenkinek.

A harmadik elv a függetlenség elve, a negyedik a törvény előtti egyenlőségé, az ötödik pedig az önkormányzaté.

EZEK AZ ELVEK TERMÉSZETESEN NEM EGYSZERRE és nem véglegesen kialakult formában jelentkeztek a fejlődés során, hanem fokozatosan alakultak ki, előbb mint követelések, utóbb mint a gyakorlatban is érvényesülő szabályok. Az Aranybullában az öt elv közül kettő jelentkezik világos formában, de kevésbé kifejezetten mintha az alkotmányos fejlődés két további pillérének a körvonalai is mutatkoznának.

Mindenekelőtt az Aranybulla szakít azzal a gondolattal, hogy a kormány a király személyes, vagy pláne magánügye. Harmincegy szakaszában a korabeli államigazgatás egész területét felöleli: intézkedik az adókról, a pénzverésről, a honvédelemről stb. Akik ezeket a pontokat a megfélemlített II. ANDRÁSNAK diktálták, azok a kormányzást semmi esetre sem tekintették a király vagy valami előkelőkből álló tanács magánügyének.

A második lényeges vonása a bullának, hogy ez az első rendelkezés a magyar történelemben — és európai vonatkozásban is egyike a legkorábbiaknak —, amely az egyén számára bizonyos jogokat garantál. A bulla úgyszólván a lelegején garantálja az úgynevezett királyi szolgák — az akkori társadalom egy eléggé széles rétegének — a személyes szabadságát...

A király kötelezi magát, hogy törvényes ítélet nélkül nem tartóztathatja le (őket). És ezen még túl is megy a bulla, egy további szakasz biztosítja a királyi szolgák számára a vagyon élvezetét is. És mindjárt az okmány elején ott van egy rendelkezés — amely utóbb egy nagy jelentőségű intézmény kifejlődéséhez vezetett —,

amely a törvényes eljárást biztosítja minden királyi szolga részére. A király kötelezi magát, hogy minden évben SZENT ISTVÁN napján Székesfehérvárott törvényt ül és ott minden királyi szolga, aki csak akar, szabadon megjelenhetik. Egy másik szakasz pedig azt mondja ki, amit modern nyelven úgy mondanánk, hogy senkit törvényes bírójától elvonni nem lehet.

Mindezeket a jogokat megtetézi a harmincegyedik szakasz, amely szerint a bullát megsértő királyi intézkedésekkel szemben a nemesek, az egyháziak, a királyi szolgák egyaránt szembeszállhatnak. Ez az a bizonyos ellenállási jog, amely a magyar történelem során annyiszor volt harci jelszó és amelyben talán az annyiszor ismétlődő magyar forradalmak, felkelések és szabadságharcok egyik gyökerét láthatjuk.

Az autonómia gondolat nem jelentkezik az Aranybullában, a függetlenségi gondolat is csak nagyon halvány formában: abban az intézkedésben, amely idegenek hivatalra emelését a királyi tanács hozzájárulásához köti.

IME A MAGYAR ALKOTMÁNY s a magyar alkotmányos gondolkodás kezdete! Az Aranybulla alapvető eszméi áthatották egész történelmét. Nem torzítja el túlságosan a magyar történelmet az, aki az utolsó hétszáz évet, mint az Aranybulla eszméinek fejlődéséért és megvalósulásáért, logikus kiteljesüléséért folytatott szakadatlan küzdelmet szemléli.

Természetesen újra hangsúlyoznunk kell, hogy a fejlődés ezek felé az elvek felé nem folyamatos: időről időre visszaesések szakítják meg, de mint irányzat, világos és elég következetes.

A ragyogó kezdetet, az Aranybullát azonnal visszaesés követi. András király maga is, de még inkább közvetlen utódai igyekeztek meg nem történnék tekinteni a bullát és megpróbálták visszatérni a régi rendszerhez. Hosszú, nehéz küzdelem alakult ki király és nemzet között, de lassacskán az Aranybulla eszméi felülkerekedtek: a királyok egyre-másra kénytelenek voltak a bullát újra kiadni, megerősíteni. Vannak történészek, akik ezeket a megerősítő iratokat inkább a bulla gyakori megszegése bizonyítékának tekintik, de az a tény, hogy a nemesség újra és újra rászorította a királyokat, hogy a bullát kiadják és megerősítsék, kétségkívül azt mutatja, hogy ragaszkodtak annak elveihez.

II. András és közvetlen utódainak megerősítő irataiban és törvényeiben nem találunk új gondolatokat, vagy új jogok említését. Mégis, röviddel az András-réti lázadás után két új intézmény született: mindkettőnek döntő szerepe lett a magyar alkotmányos fejlődésben.

Az egyik, amely az autonómia elvét — ez az Aranybullában még nem jelentkezett! — valósította meg, az autonóm vármegye volt. A megyerendszer még Szent István idejére megy vissza. De a régi megye nem volt egyéb, mint a királyi birtokok igazgatási egysége. Élükön királyi tisztviselő, a király által kinevezett és me-

rőben a királytól függő ispán állott. Egy 1232-ben a zalai Kehidán (DEÁK Ferenc szülőhelyén) kelt oklevél az első emlék, amely ennek a királyi megyében az eltűnését és a királyi szolgáknak a megyei igazgatásba való benyomulását tanúsítja. Az okirat tanúsága szerint az ottani királyi szolgák a király engedélyével bíróságot szerveztek s a veszprémi püspök panaszára egy hatalmaskodó urat törvénybe idéztek, majd amikor az nem jelent meg, makacsság címén el is marasztalták. Íme az utóbb annyi évszázadon át virágzott megyei bíróság első írásos nyoma.

A MÁSIK NAGY INTÉZMÉNY, amely ugyancsak a 12. században született: az országgyűlés. Valósággal a véletlen, vagy talán a tervezés és irányítás nélkül is jelenlevő politikai akarat és közmeggyőződés szülötte. Atyja az Aranybulla egyik legelső intézkedése: Úgy rendeljük, hogy ezentúl minden évben a szent király ünnepét (Szent István napját) Székesfehérvárott tartozzunk megülni. S ha magunk sürgős ügy vagy betegség okából jelen nem lehetnénk, a nádor kétségkívül jelen lesz és az ügyeket nevünkben és helyettünk meghallgatja, és ki-ki királyi szolga, aki csak akar, oda szabadon jöhet... így rendelkezett a bulla és a királyi szolgák nemcsak akartak, hanem valóban el is jártak a törvénynapokra. II. András ezzel az intézkedéssel mintegy törvényesítette és állandósította a népes nemesi gyűlést, megteremtette az 1222-es gyűlés folytatását. A Fehérvárott összegyűlt nemesség nemcsak pereskedni és a pereket meghallgatni gyűlt össze, hanem hamarosan az ítéletekbe is beleszólt, értelmezte a törvényt, nyomást gyakorolt a királyra. Az Árpád-ház utolsó királyai, akiket pedig III. ANDRÁS király nádora olyan meghatóan sirat el (Letörött az Árpád-ház fájának utolsó aranyágacska...) gyenge királyok voltak. A nemesi gyűlés hatalma alaposan megnövekedett alattuk. A század utolsó évtizedeiben már korukat egészen meghaladó befolyást követelnek magunknak az országgyűlések. Egy III. András idejéből való törvény már egyenesen azt mondja: ... és ha úgy látnók, hogy a tanácsosok nem látták el dolgukat megfelelőképpen és nem intézték az ország dolgát hűségesen, arra fogjuk kérni Őfelségét, hogy bocsássa el őket és nevezzen ki helyükbe más tanácsosokat.

Nem tudjuk, hogy ez a törvény mennyi ideig volt érvényben és hogy egyáltalában gyakorlatilag végrehajtották-e. Nehéz lenne azonban tagadni, hogy a magyar rendek ezzel a határozattal olyan eszmét próbáltak életbe léptetni, amely századokkal később végül is az alkotmányos kormányzat alapjává lett.

Persze a 18. század megoldásai a 13. században nem juthattak másra, mint a koraszülöttek sorsára. Az Árpádok kihalását követő hosszú örökösödési háborúk zűrzavarából a királyi hatalom helyreállította a nemzet egységét, melyet az elhatalmasodott oligarchák már-már szétmarcangoltak. De a folyamat során árnyék borult a 13. század alkotmányos fejlődésének sok eredményére is. Ám az alkotmányos kormányzás palántája KÁROLY RÓBERT impo-

zans, erőteljes egyéniségének árnyékában sem sorvadt el. NAGY LAJOS újra kibocsátotta az Aranybullát, a megyei szervezet fejlődése, erősödése folytatódott, s mikor Nagy Lajos megtért őseihez, a magyar rendek készen álltak, hogy az alkotmányos fejlődésért újra felvegyék a küzdelmet. A 14. század végén és a 15. század folyamán az alkotmányos fejlődés hatalmas lépésekkel haladt előre. A 15. század végére kialakult az egyéni jogok rendszere, jelentős lépések történtek a joguralom megszilárdítására s kiszélesítésére, és kiszélesedett a politikai jogok rendje is.

A kormányzat valóban közügyé, közjoggá a 15. században lett. A királyi trón betöltésénél az öröklés helyére a választás lépett. Az újonnan megválasztott királyokat rászorították, hogy a hitlevél alakjában koronázásuk előtt elismerjék és megerősítsék, gyakran még tovább kiterjesszék a korábbi alkotmányleveleket és jogokat. A 16. század elejére az idő megérett a magyar szabadságjogok kodifikálására.

ENNEK A KODIFIKÁCIÓS MUNKÁNAK, amelyet a különben nem jó emlékezetű WERBŐCZI végzett el briliánsan, egyik legjelentékenyebb szakasza az államhatalom eredetével és természetével foglalkozik. Általában ezt a szakaszt szokták az ún. Szent Korona-tan eredetének tekinteni, bár bizonyos fordulatok, oklevelekben használt kifejezésmódok kétségkívül elég alapot adtak ahhoz, hogy ezt az egész szemléletmódot már Werbőczy idejében a régiség, a hagyomány nagy tekintélyt kölcsönző köpenyével vehessék körül. Emellett a Szent Istvánnak tulajdonított korona már igen régi időtől kezdve nagy tiszteletet élvezett. Hogy a közvélemény mekkora jelentőséget tulajdonított neki, azt mi sem mutatja jobban, mint a korona pusztán politikai okokból történt ellopása és azok az egészen kivételes erőfeszítések és áldozatok, amelyeket a korona birtokáért olyan kemény realisták, olyan nagy uralkodók, mint Károly Róbert és MÁTYÁS király hoztak. Mindezek előrebocsátása után lássuk, mit is mond Werbőczy a koronáról.

A Tripartitum előadása szerint kezdetben nem volt különbség nemes és jobbágy között, minden magyar ember szabad volt. Egyesek utóbb különféle okokból, cselekményeik miatt elvesztették a szabadságot. Ebben az időben minden hatalom, vagyis a nemesség adományozásának a hatalma is a községnél volt, de amikor a magyar nép felvette a kereszténységet, akkor a hatalmat a Szent Koronára ruházták és a közösség hatalmából ruháztatik át (a nemesítés és a birtokadományozás joga) az uralkodó és a kormányzat jogával együtt." Ebből következőleg Werbőczy kölcsönösséget lát egyfelől abban, hogy a király nemességet adományoz, másfelől abban, hogy ezt a jogot a közösségtől nyeri.

Más szóval ez az elmélet véglegesen leszögezi, hogy a király hatalma (más szóval az államhatalom) nem saját, személyes hatalom, hanem átruházott: eredetileg a közösségé, a legtávolabbi múltban az egész népé, utóbb azoké, akik nemességüket nem vesztették el.

A Szent Korona tanával az utóbbi évtizedekben sokféle politikai játékot űztek. A valóságban, mint látjuk, eredeti célja a királyi hatalom korlátozása, annak leszögezése volt, hogy a királyi hatalom, az egész államhatalom, voltaképpen nem személyes, hanem átruházott hatalom, amelynek igazi tulajdonosa a közösség. Ennek a tételnek a jelentőségét csak akkor tudjuk igazán értékelni, ha meggondoljuk, hogy századokkal később micsoda harcok folytak a királyi ügynevezett előjogok kérdése körül annyi európai államban, és ha meggondoljuk, hogy ez az egész eszme Werbőczy korában mennyire merész és példátlan volt Európában. A magyar politikai gondolkodás egyik fontos alkotása ez.

Werbőczy különben a Tripartitumban összefoglalja azt az eredményt is, amelyet az alkotmányjogi fejlődés az egyéni jogok megfogalmazása vonalán addig elért. Ezek szerint a magyar jog biztosította a nemesember számára a személyes szabadságot. Nemesembert csak megfelelő bírói eljárás és ítélet alapján lehet szabadságától megfosztani. Nemesember csak a királynak van alávetve, de személyes szabadságában még a király sem sértheti meg és vagyonában sem rövidíthető meg, hacsak megfelelő bírói eljárás során el nem marasztalták. Teljes és feltétlen joga van vagyonához és jövedelmének élvezetéhez. Adót nem fizet és katonai kötelezettséget csak védelmi célokra teljesít. Emellett megilleti az Aranybulában meghatározott ellenállási jog.

Az egyéni jogoknak ebből a felsorolásából hiányzik egy sereg olyan jog, amit ma mindenki természetesen felsorolna. Akkor azonban ezek a pontok valóban a teljes szabadságot jelentették. Vallásszabadságról az egyhitű Magyarországon nem lett volna ok beszélni, gyülekezési szabadságról vagy sajtószabadságról sem. Idővel, amint ezek problémákká váltak, a problémák a maguk történelmi megérésének időpontjában a magyar alkotmányos gondolkodás alapszellemének megfelelően oldódtak meg.

MI VOLT A HELYZET A POLITIKAI JOGOK TERÉN? A viszonyok ezen a területen is fejlettek voltak. A nemesember a közigazgatás és a törvényhozás funkcióiban egyaránt részt vesz — ha nem közvetlenül, akkor legalább választott képviselő útján. Szerephez jut a bíráskodásban is a megyei bíróságon keresztül. Az ország központi kormányzatára pedig az országgyűlésen keresztül fejt ki befolyását: a 16. században a köznemesség, tehát a nemesség legszélesebb rétegei is erősen szóhoz jutnak, Werbőczy maga ennek a rétegnek képviselőjeként éri el a nádori széket. De ez a pont még csak igény, még csak az alkalmi felkészülésszerű megmozdulások képesek a királyt rákényszeríteni, hogy a nemesség tömegeinek a jelöltjeit ültesse a nagy központi hivatalokba.

Ami az önkormányzat elvét illeti, a megyei rendszer eléri többé-kevésbé végleges formáját, kialakulnak a megyei tisztségek, megjelenik az alispán, aki kezdetben ugyan csak afféle fizetett helyettese vagy titkára a főispánnak, de utóbb magához ragadja a

megye tulajdonképpeni igazgatását és mint választott főtisztviselő az önkormányzat voltaképpeni hordozójává lesz.

A keserű 16. század — a magyar történelemnek eddig legszomorúbb korszaka, ahol lezárul a kor, amelyet VIRÁG Benedek *Magyar Századok*nak nevezett — éles formában veti fel a magyar alkotmányos és politikai gondolkodás három elemét: az emberi jogokat, az egyenlőséget és a függetlenséget.

A FÜGGETLENSÉG KÉRDÉSE KERÜL ELŐSZÖR AZ ELŐTÉRBE. A függetlenség, az idegen befolyás kizárásának óhaja már az Aranybullában megmutatkozik. *Hospites videlicet boni homines sine consilio regni ad dignitatem non promovantur* (idegenek, mégha derék emberek is, az ország tanácsa nélkül méltóságra ne emeltessenek) — íratta levélbe András királlyal a feldühödött királyi szolgák tömege. Nyilván erősen élt még a *Bánk bán*ban halhatatlánított meráni befolyás emléke. III. András haláláról írva kedvelt nádora meghatóan mondja: ... és sírva kutatták, mint találhatnának maguknak utódot a szent király véreből...

Mátyás halála után ez a kérdés, a magyar vérből származó királyok kérdése, a nemzeti királyság ügye szenvedélyeket keltő erővel jelentkezik: megszületik a híres 1505-ös rákosi határozat, amelyen az országgyűlésre összesereglett nemesség kimondja, hogy a jövőben mást, mint magyar vérből valót királlyá nem választ. Az elkövetkező két évszázadban a véres felkelések egész sorozata hallatlan áldozatokkal igyekszik érvényt szerezni, ha nem is egyenesen ennek a határozatnak, de legalább a mögötte meghúzódó függetlenségi gondolatnak. A gondolat soha fel nem adott követelés marad, amelyben még a vallásháborúk korának egymással látszat szerint soha megegyezni nem tudó ellenfelei is suba alatt tökéletesen egyetértenek, mint ezt PÁZMÁNY Péter és I. RÁKÓCZI György titkos levelezése bizonyítja.

A csodálatosan széles látókörű és öntudatos magyarságú BOCSKAI István győzelmes felkelésétől a szentség határán járó II. RÁKÓCZI Ferenc hadainak nagymajtényi fegyverletételéig lefolyt hosszú küzdelem vereséggel végződik: Nagymajtény különösen fekete színben tűnik, ha a Bocskai által kivívott Bécsi békével vetjük össze, mégis a vereség csak időleges és inkább látszólagos. Kétség sem merülhet fel, hogy a 18. században a magyar nemzeti öntudat és a magyar alkotmányos hagyományok csak azért tudták túlélni a központosított királyi hatalom korát, amely a kontinensen mindenütt a legteljesebb abszolutizmus kivirágzását hozta, mert az évszázados küzdelem az ősi alkotmány ügyét a nemzet szemében egyenlővé tette a fennmaradás vagy pusztulás kérdésével. II. JÓZSEFET a hosszas ellenállás halálos ágyán szorította meghátrálásra és az alkotmány elismerésére. Az 1790-es országgyűlés a X. törvénycikkben újólapon ünnepélyesen leszögezi, hogy Magyarország önálló és független királyság, amelyet a saját törvényei és szokásai szerint kell kormányozni.

A függetlenségért folyó küzdelem hosszú időn keresztül a vallásszabadság kérdésével, ezzel az alapvető emberi joggal kapcsolódik össze. A vallásszabadság ügye először közvetlenül Mohács előtt vetődik fel — tehát röviddel azután, hogy a reformáció meghozza a vallási megosztást. Először csak hangulati kérdés, minden valódi aktualitás nélkül. Amikor az első idevonatkozó szabályok megszületnek, valamennyi tiltja a reformációt. Értelmük sok nincs, mert alig van, aki ellen alkalmazni lehetne őket — nem is tudunk esetről, amelyben ezek a kegyetlen büntető rendelkezések alkalmazásra kerültek volna. Viszont amikor a kérdésnek valóban aktualitása van, amikor a reformáció széles területen tért hódít, akkor éppen magyar földön születik meg az első rendelkezés, amely vallásszabadságot biztosít a különféle keresztény felekezeteknek. A stúdiomot az erdélyi diéta hozza. 1557-ben a tordai gyűlés kimondja, hogy mind az új, mind pedig a régi vallás, vagyis a protestáns felekezetnek, sőt a diéták arról intézkednek, hogy az akkor jobbagyorsorban élő oláhság vallásgyakorlatát sem szabad tilalmazni. Mindkét rendelkezés messze megelőzte korát: Nyugat-Európában ebben az időben és még jó sokáig egyikről sem lehetett szó. Katolikus a protestánst, egyik reformált felekezet a másikat üldözte és javában kovácsolták a fegyvereket, amelyek a vallási kérdés körül lefolyt hosszú és példátlanul véres háborúban Európa szívét majdnem lakatlanná tették.

Magyarországon az erdélyi törvények csak hosszas küzdelem után léptek életbe. Bocskai István, aki minden bizonnyal a legnagyobb magyar államférfiak közé sorolódik, a Bécsi békében kényszerítette rá a HABSBURGOKRA a vallásszabadság elfogadását és az 1608-as törvények meg is teremtették a felekezetek egyenlőségét. A törvényhozás olyan messze ment, hogy egyenesen intézkedett afelől is, hogy a király a nádori székre felerészben katolikus, felerészben protestáns személyeket ajánljon a nádorválasztó országgyűlésnek. A koronaörök egyike pedig mindig katolikus, a másika protestáns legyen. Ha meggondoljuk, hogy olyan, az emberi jogok zászlóvivőjének számító államokban, mint Anglia, a vallásszabadság még a tizenkilencedik század elején sem volt meg, hogy az Egyesült Államokban még ma sem tartják lehetségesnek más, mint protestáns vallású jelölt elnökké választását, az 1608-as törvényekben megint csak a magyar alkotmányos és politikai gondolkodás korát messze-messze megelőző bölcs alkotását kell látnunk.

MÍG A FÜGGETLENSÉGI GONDOLAT és az emberi és politikai jogok vonalán, valamint az önkormányzat és a joguralom tekintetében a fejlődés a 16. században is kedvező volt, a jogegyenlőség szempontjából a magyar történelem legsötétebb időszaka az oligarchia kora volt. A 15. században a kis- és köznemesség fejlődése és erőskezü királyokkal való összefogása egyensúlyi állapotot teremt. A 16. században a köznemesség már fontos politikai tényező, amely — ha nem is mindig nagy bölcsességgel

és előrelátással, és csak ritkán kitarással, de — irányt szab az ország politikai és alkotmányos fejlődésnek. Ezt a helyzetet rögzíti Werbőczy Hármaskönyve, amely leszögezi az *una eademque nobilitas* elvét, vagyis azt, hogy nemes és nemes között nincs különbség — más szóval a főnemeseknek jogilag ugyanaz a helyzete, mint a köznemesnek. A politikailag jogosítottak tehát egyenjogúak — mondhatnánk modern kifejezést használva.

MINDEZ TERMÉSZETESEN NEM ÉRINTI a politikailag nem jogosítottak, a jobbágyok széles tömegét. Anyagilag, sőt bizonyos vonatkozásban jogilag is a jobbágyok egy eléggé széles része: a mezővárosok lakossága a 15. században nagy fejlődésen ment át és már-már a jobbágy és a szabad bérlő közötti átmeneti típus kialakulása felé haladt a fejlődés. Mátyás király ezt minden eszközzel alá is támasztotta. Gyenge utóda alatt a nemeség újra megpróbálja a jobbágyok függő helyzetét visszaállítani. A törekvést siker is koronázza, amikor 1514-ben az Európát végigsöpítő parasztlázadások során Magyarországon is kirobban a feszültség. A parasztlázadást követő elnyomó intézkedések legfontosabbika: a szabad költözködési jog eltörlése. Ez a megszorítás csupán néhány évtizedig marad törvény, de a jobbágyok sorsa a hosszú török háborúk alatt mindvégig keserű. A jogegyenlőség felé a fejlődés csak a 18. században indul újra. MÁRIA TERÉZIA Urbáriummal kiterjeszti a jogvédelem palástját a jobbágyok fölé is. A 19. században azután a liberális mozgalmak és a nemzeti eszme összefonódása elhozza a teljes jogegyenlőséget is. Több kisebb lépés után az 1848-as reformtörvényhozás végleg eltörli a jobbágyjogot.

1848-nak tulajdonképpen történeti távlatból nézve éppen ez volt a legnagyobb reformja. De 1848 megoldja a függetlenségi kérdést is. Ez mindaddig, amíg a király maradt gyakorlatilag is a végrehajtó hatalom legfőbb tényezője, nem volt teljesen megoldható. Federáció, perszonális vagy reális unió, népek egymással való együttélése csak alkotmányos alapokon oldható meg. A függetlenségi gondolat a Rákóczi-féle szabadságharcból egészen 1848-ig változatlan erővel élt. II. József különösen flagráns túlkapásai után újra törvényesen kifejezésre jutott (1790 évi X. tc.), de a magyar kormányhivataloknak a befolyását biztosítani nem lehetett. Az országgyűlésnek felelős kormány, mint azt az 1848-as törvények megteremtették és az 1867-es kiegyezés minden vonatkozásban tisztázta, biztosította a magyar politikai filozófia eme sok évszázados sarkalatos elvének az adott nemzetközi lehetőségek közötti gyakorlati érvényesülését.

Nehéz évszázadokon át a vármegye volt a nemzeti önkormányzat legbiztosabb és viszonylag legteljesebb kerete. Így a megyerendszer az 1848-as centralizáló törekvésekkel szemben is fennmaradt. 1848 a helyi önkormányzat elvét is megőrizte. Újat a sajtószabadság terén hozott. Ez a szabadságjog a magyar politikai és emberi jogok rendszerének kialakulása idején nem volt praktikus probléma. A cenzúra régebbi találmány, mint a sajtó, múltjára

ban legalább olyan általános elterjedésnek örvendett, mint maga a nyomda.

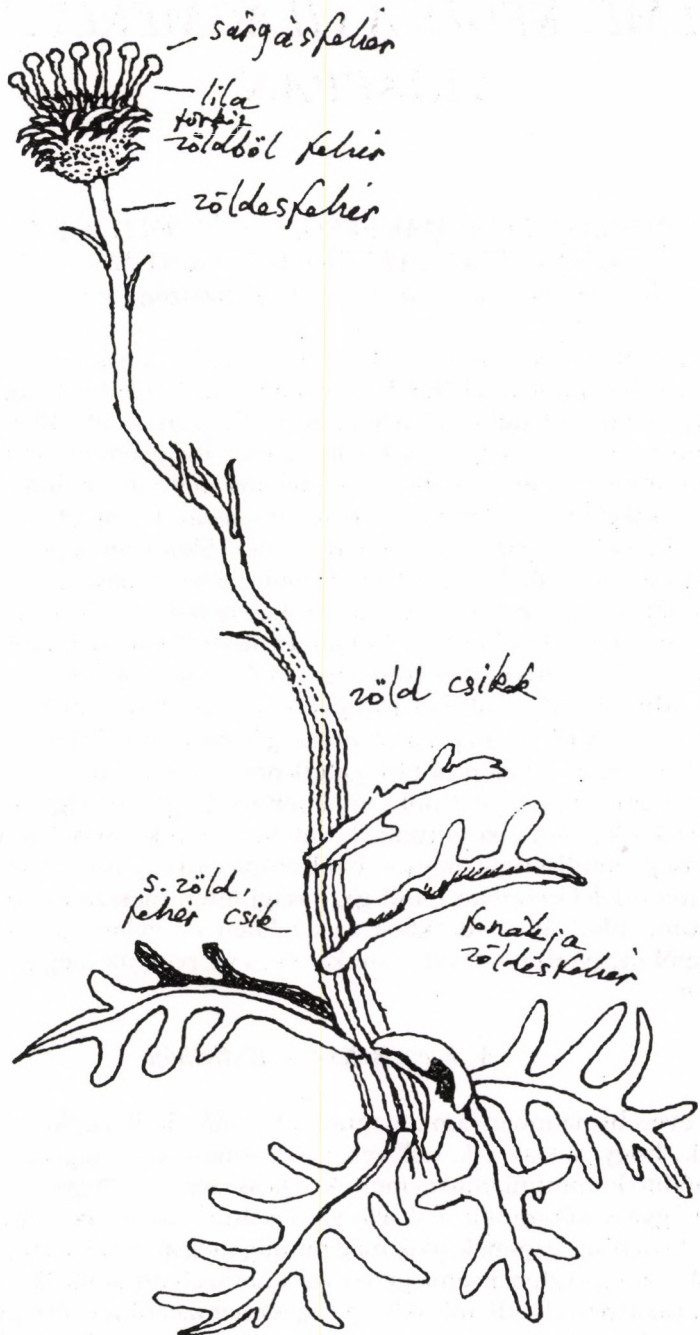
Fontos jogokat biztosíthat a törvény, de más kérdés a gyakorlásuk. A magyar nép egészében nem élvezte politikai jogait a maguk teljességében 1945-ig, amikor a szavazójogot a lehető legmesszebbmenőben kiterjesztették. Az 1945-ös választási törvény nem harcok vagy forradalom útján született, bölcsője vereség és az előző rezsim összeomlása volt.

Mindazonáltal nincs olyan törvény a jelen és a múlt törvénykönyveiben, amely messze hangzóbb és emlékezetesebb szentesítést kapott volna, mint ez. Az 1956-os forradalom szolgáltatta ezt a szentesítést.

AZ 1956-OS FORRADALOM azok részére, akik a magyar alkotmányfejlődéssel ismerősek és akik a magyar alkotmányos gondolat alaptételeinek kifejezését látják, hétszáz év magyar történelmének betetőzése volt. 1956-ban a negyvennyolcas törvényhozással egybeforrott nemzet teljes, osztatlan egységben és páratlan önfeláldozással lépett fel azoknak az elveknek az érvényesítésére, amelyek meggyőződése szerint magyar földön az emberhez méltó élet előfeltételei. A forradalom követelései nem mások, mint a magyar alkotmányos fejlődés öt alapelveinek az adott viszonyok közötti érvényesítése: a függetlenségé, az önkormányzaté, az alapvető emberi jogoké, az egyenlőségé és mindegyiké a joguralomé. És amikor a forradalom bukását követőleg a munkástanácsok mindenfelé átvették az államosított üzemek és vállalatok vezetését és az autonómia egy sajátos formáját kezdték a kommunista állam onnipotenciája helyére léptetni, a kehidai levéllel ismerősek előtt ez sem volt precedens nélküli: a huszadik század annyira változott körülményei között is arra a nagy mozgalomra emlékeztetett, amely a 12. és 13. században az abszolút királyi hatalom gazdasági bástyáit alkotó királyi megyékből az alkotmányos szabadságnak az elnyomással szembeni ellenállása fellegráit építette ki. A munkástanácsok szétoszlottak s vezetőik börtönben vannak, de az eszmék élnek — a forradalomban bizonyosodott, hogy a magyar politikai génusz ma is lüktető erő. A magyar nép változatlanul azok szerint a nagy elvek szerint gondolkozik az egyén és a társadalom viszonyáról, az állam és nép kapcsolatairól, a kormányzás céljáról, mint azt évszázadok hosszú küzdelemi és fejlődése során tette. És ennek a hosszas küzdelemnek sötét fordulatokban nem szűkölködő évszázadai adják éppen a legbiztosabb reményt arra, hogy az 1956. november 4-én Budapestre begördülő barbárok ezúttal sem vethettek véget az ember-méltóságra és szabadságra alapozott alkotmányos fejlődésnek a Duna-völgyében.

(1957)

SALÁTA Kálmán

ELMÉLKEDÉS A VILÁGMÉRETŰ VIHARBAN

A NYUGATI HATALMAK ERKÖLCSE ÉS POLITIKÁJA A SZUEZI INTERVENCIÓ ALKALMÁVAL

Írta: Dr. Dr. h.c. Wilhelm RÖPKE professzor, Genf

ABÁTOR MAGYAROK DICSÓSÉGES FÖLKELESE és a közel-keleti parázs hirtelen fellángolása olyan vihart idézett elő, amely az elkorhadt kulisszákat ledöntötte. Egyben ismét fölvetette korunknak azokat a nagy kérdéseit, melyek megválaszolásától a vasfüggönyön innét sokan — sajnálatos módon, különösen Németországban — fölmentve érezték magukat. Különféle illúziók — mint száraz ágak — a földön hevernek. Elérkezett a pillanat, amikor nem jólétről és kényelemről, nem pártok választási eredményeiről és képviselői mandátumokról, nem bérekről és nyereségekről, hanem az ember végső elhatározásairól van szó, amikor mindenkinek méltóságot és bátorságot kell magára öltenie.

Mindannyiunkat éget a szégyen és a düh, hogy egy hős, az utolsó áldozatra kész nép nagy vitézségét messziről kellett néznünk (az erre az alkalomra tartogatott nagy szavaknak itt igenis helyük van). Igaz segítettünk, adakoztunk is, de kétségtelenül minden kockázatot elkerültünk. Tehetetlenségünk egyik legfőbb oka kétségtelenül az volt, hogy — bár Európa vasfüggönyön inneni része mind lélekszámban mind gazdasági téren messze az orosz impérium fölött áll — ezekben az években — valami szörnyű vakságtól megverten — védelmünket nem szerveztük meg kellőképpen.

A „koegzisztencia” füstfelhője

A legkevesebb azonban, amit magunktól és másoktól megkövetelhetünk, hogy azt az erkölcsi vereséget, amelyet a magyarok a világhódító kommunizmusra mértek, teljessé tegyünk. Legyen vége ennek a gyáva képmutatásnak a folytonos önbecsapásnak. Legyen megvetés a része azoknak, akik még mindig meg akarnak nyugtatni, akik a koegzisztencia emlegetésével a nemzeti öncsonkítás illúziójával akarnak elbódítani, akik egy egész nemzet hidegvérű gyilkosaival akarnak kereskedni, sport- és tudományos találkozót

rendezni. Ebben — ez pedig a legkevesebb — ebben kellene megmutatkoznia, hogy még vagyunk valakik.

A bolsevizmusnak ez a magyarországi morális veresége, ami nélkülünk, sőt anélkül történt, hogy számtalan nyugati embertársunk megértette volna, felbecsülhetetlen jelentőségű. Már régóta benne vagyunk a harmadik világháborúban, melynek formáit, felváltva, hol Moszkva hol Peking választja meg. A vereség azon a fronton következett be, amelyet ellenségeink különösen kedvelnek: a belső fellazulás frontján. Eloszlott a „koegzisztencia” füstfelhője, amely mögött romlásunkat előkészítették. Odavannak a népfrent-intrikák, a kapcsolatokról szóló mesék, oda az ember „kommunista átépítése”, amit az ifjúságnál kell elkezdni. Az a bizalmi tőke, amelyet Moszkva egy házasságszédelgő ügyességével naív lelkekben felhalmozott, egyszerűen elértéktelenedett. Most már csak arról kell gondoskodnunk, hogy így is maradjon, és a feledékenység, a lustaság és az ostobaság az egészet újból meg ne semmisítse. Ezt kell megfogadnia mindenkinek, aki továbbra is mer a tükörbe nézni. Azok pedig, akik a jövőben is vétkeznek, számoljanak azzal, hogy úgy megvetjük és kerüljük őket, mint a bélpoklost. Előbb azonban sokaktól meg kell követelnünk, hogy hibáikkal, mulasztásaikkal felhagyjanak és kapcsolataikat megszakítsák.

MINDEZ SOKKAL VILÁGOSABB VOLNA, ha az izraeli-brit-francia intervenció Egyiptomban nem okozott volna zavart. Csak most kezdünk ebben az ügyben világosabban látni. Nem azokat tartjuk szem előtt, akik egészen komolyan a magyarországi szovjet barbárság és a Szezei csatornánál végrehajtott fegyveres intervenció közé egyenlőségjelet mertek tenni. Ezeknél annyira hiányzik minden józan mérték, hogy úgysem lehet velük értelmesen beszélni. Esetleg rosszindulatú, propagandisztikus összezavarási manőverről is szó lehet. Ebben az esetben is hiábavaló minden vita. Szükséges azonban három döntő pontról beszélni.

A három döntő pont

Az első kérdés az, hogy megengedett volt-e az akció erkölcsi, illetve jogi szempontból. Mindazoknak, akik a dolgot komolyan veszik, látniuk kell, hogy a válasz sokkal nehezebb, mint amilyennek látszik. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy a támadás leegyszerűsített tényére korlátozzuk figyelmünket, holott azt mint a jogellenességek és mulasztások hosszú láncolatának utolsó tagját kellene felismernünk. Senki sem tagadhatja, hogy NASSZER saját kijelentései és cselekedetei alapján többé-kevésbé nyílt háborúban volt Izraellel. Kétségtelen, hogy a Szezei csatornával kapcsolatos erőszakos jogtiprása során a Nyugat a nyáron megbocsáthatatlan gyengeséget tanúsított, és ez Nasszer presztízsét hatalmasan megnövelte. Ennek birtokában, minden valószínűség szerint, Moszkvával szövetségben, Izrael mielőbbi megsemmisítését tervezte. Ezzel legalábbis félreérthetetlenül fenyegetőzött. Az is kétségtelen,

hogy a kommunizmusnak a világpolitika és a világgazdaság egyik legfontosabb helyén az ajtót szélesre tárta. (Ez az amerikai kormányt arra indította, hogy az asszuáni gát finanszírozását felesleges élességgel lemondja.) Kétségtelen továbbá, hogy a szabad világ ott tartott, hogy a kommunizmus viláгурalmáért folyó harcban egy döntő csatát elveszít. Ez egyben azt is jelentette, hogy nemcsak Izraelnek, ill. Angliának, hanem az egész Nyugatnak élet-halál fontosságú volt a gyors cselekvés.

Miután Izrael megragadta a — régen nyílt háborúvá átváltozott fegyverszünet kínálta — alkalmat a halálos fenyegetés lerázására, Anglia és Franciaország megtették azt, amit az Egyesült Nemzeteknek már régen meg kellett volna tennie. Ettől a két országtól ezt a határozottságot nemigen lehetett elvárni. Mind EDEN mind a szocialista MOLLET és PINEAU békeszerető és magukat bármire nehezen elhatározó emberek. Amire az Egyesült Nemzetek különben sohasem lett volna képes, ti. a közbelépésre, most a franciák és az angolok önkényes tette után képes lett.

KEVESEN LESZNEK AZOK, akik nem érzik magukat kellemetlenül ennek az önkényes tettnek a láttán. Egyszerű és feltétlen elítélése azonban jó adag elfogultság és formalista magatartás nélkül lehetetlen. Inkább azt a kérdést kell feltenni, hogy a Nyugat az Egyesült Nemzetekkel és az azzal kapcsolatos jogrenddel nem font-e magának olyan hálót, amelybe egyre jobban belegabalyodik, míg a kommunista nagyhatalom elég ravasz ahhoz, hogy belőle csak hasznot húzzon. Ki ne szeretne erős nemzetközi békeszervezetet és világos, igazságos nemzetközi jogot? De itt is, akárcsak más területeken, állandóan elfelejtjük, hogy magunkat szabályokhoz és elvekhez kötjük, amelyeket a hamiskártyások társaságához hasonló, totalitárius rendszer mindig ki fog tudni játszani. Mit tett volna az Egyesült Államok, ha Oroszország megfoghatatlan távolmaradása a Biztonsági Tanács Korea megtámadásával foglalkozó üléséről neki valódi mandátumot biztosított volna? Vegyük észre, most milyen könnyen mozgásba jött az Egyesült Nemzetek gépezete, amikor Izrael, Anglia és Franciaország „kihágása”-ról, és milyen nehezen, amikor Moszkva magyarországi valóságos büntetteiről volt szó?

Ezzel elérkeztünk a második ponthoz, ti. az egyiptomi akció politikai célszerűségéhez. Moszkva reakciója megadja a választ: Hirtelen veszni látta a már kézzel fogható diadalt a Közel-Keleten. Mindenkinek tudomásul kell vennie, hogy — elsősorban az Eisenhower-kormány tehetetlen közel-keleti politikája miatt — a szovjet kormány nagyon közel jutott a céljához. Ahhoz ti., hogy a Közel-Kelet feletti uralom révén a világot meghódítsa. A világ eme részéért már a második világháború idején is döntő ütközetek folytak, de — olajforrásainak azóta történt hihetetlen fejlesztése miatt — ma még fontosabb, mint annakidején volt. Aki csak valamennyire is tájékozott, ebben nem kételkedhet. Egyszerűbb bizonyíték szól amellet, hogy küszöbön állt az oroszok és Nasszer

döntő csapása, ami, ha sikerül, Arábiától Marokkóig kiszámíthatatlan következményekkel járt volna. Ezt előzte meg Izrael, Anglia és Franciaország, mégpedig rendkívül kedvező pillanatban. Az a tény, hogy az amerikai kormány véleményét nem kérték ki, sőt mégcsak nem is értesítették — EISENHOWER Nasszernek küldött díszrevolvere és DULLESNAK a Szezei csatornával kapcsolatos fondorkodásai után — bár sajnálatos, de érthető.

DE NEM TÁMADTÁK EZZEL HÁTBA A SZEGÉNY MAGYAROKAT? Ha erre a kérdésre igennel kellene válaszolni, akkor a szezei akciót erkölcstelensége és szükségtelensége miatt el kellene ítélni, mégpedig a legélesebben. Ahhoz, hogy ezt elismerjük, fel kell tételeznünk, hogy a szezei akció elmaradása esetén az oroszok nem támadták volna meg Magyarországot. Nagyon valószínűtlen, hogy azokkal az okokkal szemben, amelyek a moszkvai katonai vezetés szemében a magyar felkelés lehengerlése mellett szóltak, a Nyugat katonai beavatkozása a Szezei Csatornánál bármiféle jelentőségű lett volna. Az oroszok pontosan tudták, hogy az egyetlen szóbajövő nagyhatalom, az Egyesült Államok, a Dunánál őket komolyan nem zavarta volna. Ha London és Párizs nem avatkozik be Egyiptomban, akkor sem ott, sem Magyarországon nem történt volna semmi — eltekintve az Egyesült Nemzetek többé-kevésbé békés többségi határozataitól. Így a szabad világ legalább a Közel-Keleten döntő előnyre tett szert, hacsak — a Nyugat rövidlátása folytán — az oroszoknak nem sikerül ezt az előnyt ismét semlegesíteni.

Nasszer fontosabb?

Még ha föl is tételezzük, hogy Moszkva katonai beavatkozásának elhatározása nem volt eleve biztos, akkor is nagyon valószínűtlen, hogy a Szezei csatorna-akció döntötte el a kérdést. Ennél lényegesen valószínűbb, hogy a magyar katasztrófát el lehetett volna kerülni, ha Eisenhower idejében utasította volna moszkvai nagykövetét, hogy halkan de félreérthetetlenül figyelmeztesse Moszkvát tette következményeire. Előzőleg a kommunista gyarmat-birodalomban az amerikai rádiópropaganda évekig a szabadságvágyat támogatta és rózsás reményeket ébresztett. Most azonban — úgy látszik — a Hitler példáján nevelkedett diktátor támogatása fontosabb volt.

Akárhogyan is ítéljük meg az egyiptomi akciót, egy dolognak nem lett volna szabad bekövetkeznie: azt az időt, erőt és erkölcsi felháborodást, amelyet a nyugati kormányoknak és sok ország közvéleményének a magyarokra kellett volna összpontosítania, a szenvedélyek vakságában a nílus-parti diktátorra és jogtipróra pazarolta. Ebben viszont olyan buzgalmat mutatott, amely buzgalom Magyarország esetében sokszor hiányzott.

Ezzel elérkeztünk az utolsó ponthoz, mellyel kapcsolatban nem volna szabad nézeteltéréseknek lenniük. Ha egyszer már az

akció megindult, és az első lövés eldőrdült (bárhogyan is ítéljük meg a dolgot), megbocsáthatatlan hiba volt az ezért felelős nemzetek ellen a kárhozzátás nehéz lövegeit bevetni. Ezzel ugyanis abban a pillanatban a frontokat — teljesen perverz módon — összezavarták: BULGANYINT egyesítették Eisenhowerrel, és szembeállították az atlanti szerződés fő államaival. Mindezt pedig akkor, amikor a magyar események a legteljesebb egyetértést kívánták volna meg.

WASHINGTONNAK LE KELLETT VOLNA NYELNIE a magukat neki eddig mindig alárendelő partnerek önálló akciójának keserű piruláját. Mint azt Walter LIPPMANN, George KENNAN és az ALSOP fivérek bölcsen tanácsolták, az akcióban látnia kellett volna saját érdekeinek lehető legjobb képviselőjét, ahelyett, hogy az atombombával brutálisan fenyegetődő Bulganyinnal szövetségben Londont és Párizst annak idő előtti megszüntetésére kényszerítette volna. A Nyugatnak annyira szolidárisnak kellett volna lennie Londonnal és Párizssal, hogy akciójuk legalább minimális sikerrel járjon. Mivel ez megfoghatatlan módon nem következett be, a minimális siker kockára van téve. Moszkva és Nasszer kezdenek triumfálni. Az a tény, hogy ezt a megbocsáthatatlan hibát ma már kezdik Washingtonban felismerni, gyenge vigasz. Attól kell tartanunk, hogy a belátás későn jön. Idejében fel kellett volna ismerni, hogy a nyugati szolidaritás fontosabb, mint az arabok kegyeinek hajhászása.

Amerika feladata

Semmi esetre sem szabad a reményt teljesen feladni, hogy valamennyi, a Washington és európai partnerei között eddig hiányzó szolidaritás hátrányainak felismeréséből adódó következtetést bizonyos előnyök érdekében okosan kihasználjunk. Az amerikai kormány feladata az, hogy semmi körülmények között se egyezzen bele a *status quo* helyreállításába. Ehelyett törekedjék Izrael és Egyiptom között valódi, tartós békeállapotot garantáló kiegyezés megteremtésére. Ennek végre meg kellene nyitnia a Szezei csatornát az izraeli hajók előtt. De vessen véget az arab menekültek nyomorúságának is. Továbbá elő kellene mozdítania — Londonnal és Párizssal egyetértésben — a Szezei-csatorna Dulles által kifejezetten szorgalmazott nemzetközivé tételét. Ennek keretében, ha kellő ügyességgel jár el, amit feltételezhetünk róla, és a dollárokkal sem takarékoskodik, nem szükséges az arabok rokonszenvét kockáztatnia. Ezt ugyanis az akció pillanatában elfoglalt éltető álláspontjával megszerezte. Igaz, ez nagyon nehéz feladat, de nem eleve megoldhatatlan. Első feltétele természetesen az, hogy egyáltalán felismerjék.

A cikk alatt *A hét összefoglalója* címen az alábbi magyar vonatkozású hírek olvashatók:

- Az Egyesült Nemzetek közgyűlése, 55 szavazattal 10 ellenében és 14 tartózkodással, elfogadott egy kubai határozati javaslatot, amelyben a Szovjetunió és Magyarország kormányát felszólítják, magyar állampolgárok *deportálásának* azonnali megszüntetésére. Kérik továbbá, hogy a szovjet csapatok azonnal hagyják el Magyarországot, és hogy ENSZ-megfigyelők beutazását engedélyezzék. NEHRU India prágai nagykövetén keresztül személyes üzenetet intézett KÁDÁRHOZ, amelyben ENSZ-megfigyelők beengedését követeli.
- NAGY Imre egykori magyar miniszterelnök és barátai, akik a budapesti jugoszláv követségre menekültek, Kádár szabad elvonulásra vonatkozó ígérete birtokában elhagyték menedékhelyüket, hogy lakásaikba visszatérjenek. Kádár közlése szerint azonban „biztonságuk érdekében” Romániába hurcolták őket. TITO Budapestnél és Moszkvánál tiltakozott.
- Kádár magyar miniszterelnök kemény eljárást jelentett be: valamennyi „gonosztevőt” és „ellenforradalmárt” megkeresik és bíróság elé állítják. Az egész országban elfogatási hullám fenyeget. A Nagybudapesti Központi Munkástanács élesen tiltakozott az új irányvonal ellen.
- Majdnem 100.000 ember menekült eddig Magyarországról Ausztriába. RAAB osztrák szövetségi kancellár sürgős külföldi segítséget kért. A bonni szövetségi kancellári hivatal a menekültfelvétel korábbi korlátozását megszüntette.

Forrás: *Rheinischer Merkur*, 1956. november 30-i, 48. szám.

MAGYAR MENEKÜLTEK ÉRKEZÉSE SVÁJCBAN

wsp. Mint már közöltük, november 9-én kora délután, majdnem hatórás késéssel a svájci Vöröskereszt különvonatán 365 magyar menekült érkezett Buchs határállomásra. A csoport az osztrák Traiskirchenből, az ottani gyűjtőtáborból jött. Eredetileg 500 menekült szállítását tervezték. Ezekben a napokban — úgy látszik — még nehéz az Ausztriába menekült magyarokat továbbutazásra rábírní. A magyarok mintegy megbénultak a szörnyűségek, az erőszaktól és az események kérlelhetetlen gyorsaságától, maradnak hazájuk határán. Nincs még erejük arra, hogy az annyira hirtelen feltámadt és olyan kegyetlenül megsemmisített reményt

feladják. Nincs még erejük arra, hogy megtegyék az első lépést abba az új életbe, amelyet nem kívántak, és amely szinte érthetetlen rokonszenvvel de talán még érthetlenebb idegenséggel fogadja őket. Úgy látszik, az utolsó felvonást, a végső remény kioltódását a közelben akarják megvárni, mielőtt véglegesen háttal fordítanak Magyarországnak.

APÉNTEKEN BUCHSBA ÉRKEZETTEK KÖZÜL sokan tudják, hogy reményvesztett országot hagytak maguk mögött. Fáradtak a hosszú utazástól, de levertségük mélypontján mégis túl vannak. Hálás csodálkozással mesélnek arról, hogyan fogadták őket a menekülés után. Még kicsit szégyenlősen ugyan a megélt események miatti rezignáció folytán mintegy tapogatózva, de lelkesen mesélnek a hegyekről, amelyeket Ausztrián keresztülutazva életükben először láttak. Magyarországi, budapesti vagy soproni élményeiről csak alig vagy általános, elkoptatott kifejezésekkel beszélnek. A fáradt arcokra néha visszatérő kemény feszültség árulja el élményeik szörnyű értelmét, amelyet csak az ért meg egészen, aki maga is megélte.

A Traiskirchenből csütörtökön elindult csoportban férfiak, asszonyok és gyermekek vannak. Kevés közöttük az egyedülálló. Legtöbben családjukkal jöttek, de a családok gyakran nem teljeseek. Hol az apa, hol az anya, itt a szülők, ott a testvérek hiányzanak. Voltak egyetemi hallgatók, akik azért hagyták el Budapestet, hogy vidéki kollégáikkal felvegyék a kapcsolatot, de nem tudtak visszamenni az oroszok által körülvárt városba. Szüleik és testvéreik Budapesten maradtak, a menekülteknek nincs híruk róluk. Egy idős házaspárt a fiai elvitték a határra, de ők visszamentek harcolni a szabadságért. Egy németül folyékonyan beszélő vasutas, aki csak egyenruháját, egy kabátot, amelyen a gombok még a népi demokratikus címerrel vannak ékesítve, és egy svájci sapkát tudott magával hozni, elkeseredetten horkan fel az orosz elnyomók ellen: „Sohasem dolgozhattunk magunknak, mindent az oroszoknak kellett csinálnunk. Tudták, hogy Magyarország nélkül, a mi uránunk nélkül nem tudtak élni, ezért facsartak ki bennünket, ezért nem engedtek el...” Egészen az ausztriai táborokba követték a kommunista ügynökök a menekülteket, hogy csalfa ígéreteikkel hazatérésre bírják őket. De az osztrák újságok tudtak már a felakasztottakról és az agyonlőttokról.

Magyar munkások és földművelők jöttek Svájcba, de van közöttük professzor, egyetemi hallgató, festő, kereskedő, egy állatorvos, sok jogász, zenész és tanár. Egyiknek sincs még világos képe a jövőjéről. A buchsi baraktáborban hosszú a várakozási idő. Az utóbbi években a tábor egyes berendezéseit lebontották. Így a menekültek orvosi vizsgálata, fertőtlenítése, és a zuhanyozás csak lassan halad. Sokan a barakkokon kívül csoportokban álldogálnak és tolmácsokkal vagy németül tudó sorstársakkal próbálják kitudakolni, mi is történik majd velük. Kínzó a jövő bizonytalansága. Azok, akik a kétségbeesésből született bátorsággal pár nappal ko-

rábban sorsuk intézését saját kezükbe vették, most kemény próbának vannak kitéve, amikor látják, hogy sorsuk ismét más — igaz jobb — kezekben nyugszik. Mindannyian azt remélik, hogy rövidesen dolgozhatnak. Persze mindenik a szakmájában szeretne dolgozni. Azt is tudják, hogy ez talán nem lesz lehetséges, így azután készek bármilyen munkát vállalni.

A svájci Vöröskereszt eme csoportjában a 10-22 éves férfiak igen nagy számban voltak. Majdnem valamennyien a forradalom első napjaiban a titkosrendőrség ellen harcoltak Sopronban vagy Budapesten. Végigélték az orosz csapatok kísérteties felvonulását. Elkeseredetten reménykedtek a Nyugat, elsősorban Nyugat-Németország segítségében, elsősorban azért, mert kommunista uraik az utóbbi években telebeszélték a fejüket a militarista, háborúspárti Szövetségi Köztársaság meséjével. De sokan annak is tudatában voltak, hogy a Nyugat fegyveres közbelépése a világot tűzbe borította volna. A magyar fiatalok nagyot csalódtak román, bolgár, albán, csehszlovák, de főleg lengyel sorstársaik passzív magatartása miatt. Végül is a lengyelek voltak azok, akik jelet adtak a felkelésre. Nem egyedül, hanem Moszkva többi csatlós államában lévő elnyomott testvéreikkel karöltve remélték a kommunizmus legyőzését és azt, hogy az oroszokat visszavonulásra kényszerítik. (...)*

MIVEL A VONAT NAGY KÉSÉSSSEL ÉRKEZETT, és nem volt egyszerű a 365 menekültet úgy elosztani, hogy a sok, nagylelkűen helyet biztosító szervezet ne csalódjék, ráadásul a nekik egyedül ismerős Zürichbe kívánczó magyarok vágyait is figyelembe kellett venni, egészen az éjszaka beköszöntéig bizonytalan volt, hány menekült tud egyáltalán továbbutazni. A 19 óra 44 perckor Buchsból induló Wien–Basel-i gyorsvonat indulásáig a zürichi kontingensnek csak 30 tagja volt útra készen. Ők pénteken este 21 óra 34-kor megérkeztek a zürichi főpályaudvarra. A zürichiek tömött sorokban álltak a sínek mellett fogadásukra készen, sok tábla csokoládéval és a háromszínű magyar zászlóval a kezükben. Karszalagos zürichi magyarok köszöntötték barátságosan elfogódott honfitársaikat és a Chüechli vendéglőbe vezették őket, ahol kávé és kiadós vacsorát kaptak. Azután nagy buszok vitték az elűzött, fáradt és hazátlan kis csapatot a Keresztény Fiatal Férfiak Egyesületének Greifensee-i üdülőjébe. Ott kapnak asztalt és ágyat az elkövetkező hetekre, és talán egy kicsit otthonosan és védve is érzik majd magukat.

* A mai olvasó számára kevésbé érdekes, kihagyott bekezdés a svájci és liechtensteini Vöröskereszt és (nyilván az akkori svájci olvasó számára jól ismert) vezetői, így Gina VON LIECHTENSTEIN hercegnő tevékenységét méltatja. (Ford. megj.)

MOSZKVA LEVETI ÁLARCÁT

Grigore Gafencu*

NINCS MÉG MEG A KELLŐ IDŐBELI TÁVOLSÁG ahhoz, hogy annak a két eseménynek megvonjuk mérlegét, amely az utóbbi hetekben a világot úgy felkavarta: gondolunk a magyar felkelésre és Nagy-Britannia, valamint Franciaország egyiptomi vállalkozására. Bizonyos következtetések azonban már ma is levonhatók, amelyek az előttünk álló mozgalmas időkben hasznosak lehetnek. Bár különböző okokból és egymástól függetlenül következett be, a két esemény mégis szorosan összefüggött egymással egyrészt időbeli egybeesése, másrészt annak következtében, hogy korunk valamennyi nagy nemzetközi drámájának rendezőjeként a moszkvai kormány mindkét esemény létrejöttében döntő szerepet játszott. Úgy látszik, a Szovjetunió mindkét területen győzni fog. Helyre-állította a „rendet” Budapesten, és megmentette Egyiptom „függetlenségét”. Ahhoz azonban, hogy ezt a két sikert elérje, le kellett vetnie álarcát. A birodalmon belül a sztalinizálás politikáját, kívül a feszültség enyhítése és a békés együttélés jelszavát fel kellett adnia.

A magyar események a sztalinizálásnak megadták a kegyelemdőfést. SZTALIN utódai azt remélték, hogy régi mesterük kísértetét megszelídíthetik azzal, hogy egy gyűlölt és csődbe került rendszernek valamennyi gonosz tettét ráhártották. Eközben azonban Sztalin politikájának titkos és nyílt céljain semmit sem változtattak. A sztalinizálás törekvései, amelyeket a Kreml buzdított, hogy mindenütt követőket szerezzen, a csatlósállamokban nem érték el kívánt céljukat. Az elnyomott népek Sztalin fő gonoszteveinek nem azt tartják, hogy a bolsevista törvényeket megszegte — senki sem haragszik rá azért, mert a legszorosabb munkatársait megölette — az idegen elnyomást és a rabszolgaságot nem bocsátják meg neki. Sztalint megtagadni ezen népek szemében egyértelmű szabadságuk visszanyerésével. De pontosan ez az, amit — bármilyen nagy szavakat is használ — semmi esetre sem fog megengedni. Annak érdekében, hogy a sztalinizálás szükséges és logikus folyamatának a befejezését megakadályozza, a Szovjetunió visszatért a régi módszerekhez. A holt tirannus utódainak meg gondolatlan liberális hangulatát Budapesten megbosszulta, és a szegény Magyarország lett az áldozata azoknak a belső ellentmondásoknak, amelyek a bolsevikok világát átjárják.

Mind a lengyel „engedetlenség” mind a magyar felkelés a sztalinizálás politikájának a következménye. Mindkét mozgalomban különböző elemek keveredtek. Az ellenkezés szikrája ott pattant ki, ahol egyáltalán kipattanhatott, ti. a kommunista párton

* Grigore GAFENCU (1892-1957) román politikus, 1938-40-ben külügyminiszter. ANTONESCU kényszerítette 1941-ben emigrációba. 1947-től Párizsban a Szabad románok ellenállási tanácsának tagja.

belül. A párt volt ugyanis az egyetlen fórum, ahol a kritikát és az ellenzékiiséget nemcsak eltűrték, hanem Moszkvából egyenesen védtek is. Később a tűz a munkástömegekre, majd az egész nemzetre áterjedt. A lázadás *feje kommunista* volt, mindegy, hogy GOMULKÁNAK vagy Nagy Imrének hívták. *Teste* azonban *nemzeti*. Az egészet a külső elnyomó gyűlölete tartotta össze. Kommunista vezetés nélkül az egész mozgalom létre sem jöhetett volna. A nemzet támogatása nélkül ugyanakkor a felkelés vezetői nem lettek volna képesek a Szovjetunió mindenhatóságát próbára tenni. A „nemzeti kommunisták” a moszkvai kormánnyal szemben elkövetett kihívásáról volt itt szó. Gomulka kívánságai éppúgy ellentétben álltak a szovjet kormány akaratával, akárcsak Nagy Imre első követelései.

L ENGYELORSZÁGBAN A KORMÁNY ÉS A KOMMUNISTA PÁRT Gomulka lépéseit támogatta. Az ott állomásozó szovjet egységek nem voltak a beavatkozásra felkészülve. Ez a Kreml „repülő különítményét”, amely rendcsinálásra sürgősen Varsóba utazott, dolgvégezetlenül visszavonulásra kényszerítette. Más volt a helyzet Budapesten. Itt a Vörös Hadsereg riadókészültségben volt jelen. A kormány és a párt moszkovita elemeinek ellenállása a nép és a szovjet haderő közti összecsapást elkerülhetetlenné tette. Ebben a pillanatban a magyar felkelés letért a Lengyelországban kijelölt útról, és *forradalmi* alakot öltött. A magyar nemzet — miután tüzet nyitottak rá — olyan mozgásba lendült, amelyet már nem lehetett azok között a határok között tartani, amelyekkel Gomulkának sikerült a lengyel tömegeket megfélemeznie. A felkelés kitört a kommunista párt kereteiből, hadat üzent a rendszernek és a külföldi elnyomóknak, és olyan követelményeket támasztott, amelyek a leigázott népek legmélyebb és legégetőbb vágyait fejezték ki.

Értelmetlen dolog a magyarok szemére vetni, hogy a politikai érzék hiánya és forró temperamentumuk messze túl vitte őket azon, amit józan ésszel a Szovjetuniótól remélhettek. A harc körülményei olyan sorsszerű szükséghelyezetbe hozta őket, amely elől nem tudtak kitérni. Kénytelenek voltak követelései és önfeláldozásuk *végső következményeit* vállalni. Ez az, ami a magyar forradalomnak nemcsak nagy erkölcsi értékét, hanem politikai jelentőségét is adja. Ezekben a vad küzdelmekben, amelyek során hol az egyik, hol a másik fél oldalán volt a győzelem, mindent kimondtak, amit a kétségbeesés ellenállhatatlan erőszakával ki lehetett mondani. A tíz éve az emberekre és dolgokra települt hallgatás egyszeriben megtört, és mindenki számára világossá vált, mi az igazság a keleti országokra rákényszerített szovjet-kommunista rendszert illetően. Itt nem a vasfüggöny mögé tévedt néhány turista futó benyomásait hallottuk. Mégcsak nem is emigránsok panaszait, akik hajlamosak arra, hogy személyes elkeseredésüket népük szenvedéseivel összetévezzék. Itt egy egész nép ünnepélyes tanúságtételéről volt szó, amely vérével fizetett meg azért a jogért, hogy

végre akarátát kifejezésre juttassa, és a világba kiáltsa a kommunista megszálló hatalom iránt érzett iszonyatát.

AZOK A TÉNYEK, AMELYEK ÍGY VILÁGOSSÁ VÁLTAK, nem fognak a sötétségbe visszasüllyedni, bármilyen megpróbáltatások várnak is Kelet-Európa népeire. Most már ismerjük a teljes igazságot az elnyomott népek Szovjetország iránti érzelmeiről. Ugyanígy ismerjük az igazságot a szovjetkommunista rendszer teljes és gyógyíthatatlan csődjéről. A külföldi párt diktatúrája, bármilyen módszerrel dolgozik is: terrorral vagy ravaszsággal, egy ember parancsára vagy diktátorok „kollégiumára”, menthetlenül véres véget ér — ez a politikai csőd. A rendszer gazdaságilag is csődbe jutott: az a nyomor, amelybe a lakosság valamennyi rétege jutott, a tömegeket a felkelés oldalára állította. Gomulka, a meggyőződéses kommunista nemrégiben mérleget készített a tízéves kommunista uralomról. A mezőgazdasági politika katasztrófájáról beszélt, a könnyűipar csődjéről és az állam fizetéképtelenségéről. Valamennyi elnyomott ország képe hasonlóan sötét. Hiszen mindenütt ugyanaz a rendszer uralkodik, ugyanazokat az utasításokat követték, ugyanazokat a „terveket” alkalmazták, ugyanazzal a nyomorúságos eredménnyel.

A rendszer szociális téren is csődöt mondott: a felkelők első soraiban a kedvezményezettjei állnak, a munkások, a fiatalok és a katonák. *A proletárok döntenek meg a proletariátus diktatúráját.* A kommunizmus egyetlen sikere, hogy a régi osztályokat egyetlen csoportba, ti. a rendszer ellenségeinek a csoportjába kovácsolta össze. Végül a rendszer szellemi-erkölcsi téren is csődöt mondott, amennyiben elméletét az emberre alkalmazta. Óriási nyomással, folytonos kínzással igyekeztek a hatalom birtokosai az emberi agyból régi fogalmait kiszívni, és erőszakkal új „igazságokkal” megtölteni. Ez utóbbiaknak kellett volna az ember szellemét és lényegét átalakítaniuk. Ennek ellenére, furcsa módon, az ember ugyanaz maradt, a változás legkisebb jele nélkül. Hú maradt országához, hitéhez és a szabadságról és jogról vallott elképzeléseivel. Mélységesen felháborodott azok ellen az abszurd és önkényes kísérletek ellen, amelyeket kárára végeztek. A rendszerre köszöntött első komoly erőpróbában az új ember, a könnyen befolyásolható szociális eszköz, amelyet a szovjet rendszer hiába próbált létrehozni, minden tekintetben, a harcban éppúgy, mint az önfeláldozásban, emberibbnek bizonyult mint bármikor.

A legfontosabb azonban az, hogy mindenütt *a fiatalság* állt a felkelés élén. Az a fiatalság, amelyet kemény fegyelemben neveltek, és amely semmi más kultuszt vagy „kultúrát” nem ismert, mint a marxizmus-leninizmust, pár óra alatt megtanult hazája zászlaja alá állni, a szabadság dalait énekelni és a barikádokon meghalni.

Magyarország sorsa az alatt a három nap alatt dőlt el, amikor — a felkelés első sikerei után — a magyar nép elég szabadnak érezte magát feltételek felállítására. A moszkvai rádió megígérte, hogy minden állam — akár kicsi akár nagy — szabadságát és

szuverenitását elismeri. Félhangosan azonban hozzátette: „minden szocialista államé”. Moszkva megígérte, hogy csapatait valamennyi megszállt országból visszavonja, hozzátette azonban, „amennyiben a Varsói Szerződés valamennyi tagállama ezt kívánja”. Ez szemmel láthatóan azt jelentette, hogy a Szovjetunió határozott szándéka volt birodalmának politikai és katonai egységét feltétel nélkül helyreállítani. A győzelem mámorában a magyarok hagyták magukat Moszkva szavaitól elszédíteni. Mások — a csatától távolabb — ugyancsak a rászedés áldozatai lettek. Abban a meggyőződésben, hogy a Moszkva által meghirdetett elvek valóban győztek, Eisenhower sietett az emberiségnek jobb jövőt jósolni, feltéve, ha a szovjetek megtartják ígéreteiket. Úgy látszott, megnyílt az út Magyarország és a Szovjetunió közötti „szabad” tárgyalásokhoz.

Nagy Imre miniszterelnök azt hitte, a kedvező körülményeket ki tudja használni arra, hogy feltételeket szabjon. A harc folyamán ő vált az egész nemzet kívánságainak a megfogalmazójává. Először *szabad választásokat* kért, azaz a többségi elv szentesítését, amely szerint a hatalom a nemzeté, nem a párté. A nemzetállam lépjen tehát a „szocialista” állam helyébe. Másodszor Nagy Magyarország kilépését követelte a Varsói Szerződésből, ami nem jelentett volna mást, mint a szovjet katonai tömb felbomlását. Harmadik követelése Magyarország semlegesítése volt, amelynek következtében Magyarország visszatért volna Európába és a szabad népek közösségébe.

Nincs nép a vasfüggöny mögött, amely hasonló körülmények között ne ilyen követeléseket támasztott volna. Ebben majdnem százmillió európai egyhangú akarata jutott kifejezésre. Ezeknek a követeléseknek az erős visszhangja a szovjet világban, amely e világ uralmi rendszerét megrendítette, hívta ki közvetlenül *Moszkva brutális reakcióját*. Mintha maga „a népek atyja” kelt volna fel kétszeres halálából, amelybe követői küldték, és a kormány gyepőlőjét ismét a kezébe vette volna, hogy saját módszereivel fojtsa vérbe a birodalmát alapjaiban megrendítő felkelést.

IGAZ, HOGY A SZOVJETUNIÓ ILY MÓDON GYŐZÖTT, de a határain belül fennálló válságot ezzel nem oldotta meg. Erőszakkal leverte, de meg nem hódítva, a magyar nép a szovjet „békehad-seregnek” szembeszegezi a passzív ellenállást, a belső nyugtalan-ságot és az anarchiát. Ezzel a bajok és a rendetlenség olyan légkörét teremti meg, amely a moszkvai kormányt az elkövetkező hónapokban éppúgy akadályozhatja, mint egy fegyveres felkelés. Az ágyúk és a páncélosok elvégezték munkájukat, de a nyugtalan-ság tovább tart, és nem fog egyhamar elülni.

Hogy a világ érdeklődését a magyar határoktól elvonja, és az Egyesült Nemzeteket a magyar tragédia teljes mélységének a feltárásában akadályozza, Moszkva olyan érveket hoz fel, amelyek *undorító képmutatása* ma már semmivel sem kendőzhető. Moszkva kijelenti, hogy tilos más ország belügyeibe beavatkozni. A Szov-

jetunió azonban Magyarország „belügyeit” *füstölgő romhalmazzá* változtatta. A Szovjetunió azzal vádolja a külföldet, hogy buzdította, szervezte a felkelést. Vajon a forradalom kitörését Magyarországon nem éppen az a helyzet váltotta ki, amelyet a Szovjetunió teremtett, ti. a szörnyű nyomor, amelybe a csődbe jutott rezsim az országot taszította? Vajon a felkelés nem annak a politikai folyamatnak volt a következménye, amelyet ugyancsak a Szovjetunió váltott ki, ti. a sztalintalanítás? Ha a szovjet vezetők úgy látták jónak, hogy a sztalintalanítás folyamatát elindítsák, nem azért történt-e ez, mert Oroszországban maguk is rengeni érezték lábuk alatt a talajt? Moszkva megakadályozhatja, hogy az Egyesült Nemzetek bizottságai a csatlós államokba betegyék a lábukat. Az Egyesült Nemzetek úgysem túlságosan hajlamos a szovjet kormány tilalmának ellene szegülni. Miután azonban egyszer a szovjet birodalom kapui betörték, nem kerülhető el, hogy az Egyesült Nemzetek fokozatosan be ne avatkozzék „belügyeibe”. Magyarország csak az első lépés volt egy forradalmi korszak kezdetén.

HOGYAN VISELKEDIK MAJD A SZABAD VILÁG ebben az új korszakban? Máris megmutatta, hogy egyáltalán nem viselkedik, azaz hogy nincsen tartása. Korunk legfontosabb eseménye a Nyugatot megosztva találta. A magyar felkelés valószínűleg akkor is így játszódott volna le, ha a brit-francia egyiptomi expedícióra nem került volna sor. A magyar forradalom elfojtása és a port-saidi partraszállás között okozati összefüggést keresni értelmetlen. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy jól előkészített vállalkozásról volt szó, és jókor hajtották végre. Annak, ahogyan végrehajtották megvolt legalább az az előnye, hogy a szovjet politika *európa-ellenes jellegét* leleplezze. Ezzel az európa-ellenességgel találták magukat szemben a fellázadt magyarok is. Bebizonyosodott, hogy a Szezi-csatorna nemzetközivé tételének a moszkvai kormány még Nasszernál és követőinél is erősebb ellenzője volt. A Szovjetunió az, amely a Nyugatot mind Európában mind a Közel-Keleten pozícióiból sorra kiszorítani igyekszik, és nem megfordítva. Ő harcol Szezi nemzetközivé tétele ellen, éppúgy mint ahogyan korábban a Duna-delta nemzetközivé tétele ellen is harcolt. A Szovjetunió az, amely majd álarcban és a föld alatt majd robbanásszerűen — mint napjainkban — állandóan arra törekszik, hogy a nyugati hatalmak jelenlétét saját, közvetlen és meghatározó befolyásával helyettesítse. Amikor a britek és a franciák a Szezi csatorna feletti ellenőrzésüket ismét biztosították, azon csatorna ellenőrzését, amelyet a franciák építettek, és amely Európa számára életfontosságúvá vált, Moszkva dühe nem ismert határt. Fenyegetőzött, olyan pusztító fegyvereket emlegetett, amelyek Párizst és Londont Budapest sorsára juttathatják. Azok számára is, akik eddig sohasem akartak sem látni sem hallani, ekkor nyilvánvalóvá kellett válnia, hogy manapság csak egyetlen számottévvó probléma, csak egyetlen világot betöltő dráma, és annak egyetlen forrása létezik, ti. Moszkva.

Már odáig eljutottunk, hogy a szovjet reakció hevesége kezdi az arab népek bizalmatlanságát kiváltani. Nasszert meg lehetett arról győzni, hogy számára előnyös, ha az Egyesült Nemzetek rendőralakulatait elfogadja. Bizonyára figyelembe veszi, hogy függetlenségét kevésbé kell a Swissair-repülőgépeken odahozott dán katonáktól féltetnie, mint olyan kalmük önkéntesektől, akiket szovjet repülőgépek ejtőernyővel dobnak le.

Reméljük, hogy a Nyugat ez utóbbi hetek tapasztalataiból hasznot húz, és egységét mielőbb helyreállítja. Semmit sem lehet rendbehozni, megtartani és megmenteni anélkül, hogy Moszkvával szemben a zárt frontot helyreállítanák. Magyarország elnyomása, a „feszültség enyhítésének” a csődje Egyiptomban és az Egyesült Nemzeteknél a hidegháború felújítását mutatja. Ezáltal azonban valóságos jellegének álcázása nélkül fog a hidegháború folyni. A Szovjetunió megváltoztatta arcát: MARX szakállas maszkja mögött megjelent DZSINGISZ kán pófája. A hidegháború is könnyen fölmelegedhetne, mivel a Szovjetunió tudja, hogy lelepleződött, ezért kevesebb dologra kell tekintettel lennie. Az elnyomott népek szabadságvágya a nyugati szovjet határokon hamu alatt izzó parázs. Könnyen megváltozhat az az elképzelés, amelyet bizonyos megfigyelők a hidegháborúról vallanak, ti. hogy az nem más, mint két olyan partner között folyó haragos szöváltás, akik a köztük futó demarkációs vonalat (Jalta vonalát!) nem lépik át. Akkor is, ha mindenki igyekszik az atomháborút elkerülni, Európában és a Közel-Keleten a hidegháború könnyen átváltozhat mozgó háborúvá. Aszerint, hogy a Nyugat egységes-e vagy nem válhat ez a „mozgás” előnyére vagy hátrányára. (*Neue Zürcher Zeitung*, 1956. november 24. 3. old.)

KORUNK NAGY KONFLIKTUSA

Írta: W. Bretscher *

A KELET-NYUGATI KONFLIKTUS ALAKULÁSÁT mintegy két éve a felszíni feszültségsökkenés jellemezte. Ebben a helyzetben fordulópontot jelent az a tény, hogy a szovjet hadsereg a magyar nemzeti felkelést leverte. Moszkva brutális katonai közbelépésével, amelyet a Varsói Szerződésre való hivatkozás és egy magyar Quisling-kormány segélykérése csak nagy nehezen tud álcázni, a szovjetorosz külpolitika egész koncepciója összedőlt. A Kreml „enyhülés”, „békés együttélés”, „be nem avatkozás”, „a bolsevista rendszer megváltozása” címkékkel terjesztett propagandatételeit, és a Nyugaton velük keltett illúziókat egyszeriben első-

*Parlamentari képviselő, a *Neue Zürcher Zeitung*-nak hosszú éveken át neves főszerkesztője

pörte a magyarországi forgószél. Az orosz ágyúk dörgése és az elesett magyar szabadságharcosok vére olyan valóság, amely előtt minden politikai propagandának és minden értelmiségi fantazmagóriának le kell tennie a fegyvert.

Az események láttán nincs sok értelme azon törni a fejünket, hogy mit is jelent a Szovjetországra az utóbbi hónapokban végzett „sztalinizálás”. Főlegesen azon is elmélkedni, hogy a moszkvai Politbúróban melyik irányzat került fölül, miután ezer szovjet páncélos „legyőzte” a magyar felkelőket. Kétségtelen tény, — és ehhez kell magunkat tartanunk — hogy a bolsevista rezsim abban a pillanatban, amikor egy elnyomott nemzet megkísérelte láncait megoldani, ezt a kísérletet, a szovjet hadsereget igénybe véve, maximális keménységgel leverte. Forradalmak ugyanis a marxista-leninista tanok szerint csak „kapitalista” országokban törhetnek ki. Ebben Sztalin utódai nyilvánvalóan valamennyien egyet értenek. Ha valahol a „szocialista világrendszerben” egyetemi hallgatók, munkások és parasztok a személyi és a nemzeti szabadság elnyomása ellen felkelnek, akkor ezek „ellenforradalmárok” és „fasiszták”, akiket a szocializmus szent nevében a szovjethatalom karjának szét kell zúznia.

EGY EGYSZERŰ BOLSEVISTA GONDOLATI SÉMA képes kommunista párttagságú munkásokat egyik percről a másikra fasisztákká változtatni. A magyar forradalom letörésekor maximális következetességgel ezt a sémát alkalmazták, és ezáltal *ad absurdum* vitték. Ezt a tényt Nyugat-Európa szocialista munkássága aligha fogja egyhamar elfelejteni. HRUSCSOV híres titkos beszédében a 20. pártkongresszuson azzal vádolta a halott Sztalint, hogy a „nép ellensége” fogalmát túlságosan kiterjesztette, és mindenkire alkalmazta, aki valamilyen okból kifolyólag nem tetszett neki. A magyarországi katonai intervencióval és annak megindolásával „a kollektív vezetés” külpolitikai téren Sztalin nyomdokain haladt, sőt „szuper-sztalinistának” bizonyult. Amint Sztalin kész volt egy eltérő véleménnyel gyanúsított elvtárral szemben a legszörnyűbb terrort alkalmazni, ugyanígy ha a moszkvai kollektív vezetés uralmi érdeke úgy kívánta, ugyanezt a terrort alkalmazta egy engedetlen csatlósállammal szemben. Az az úgynevezett „szocialista törvényesség”, amelyet Szovjetországra állítólag visszaállítottak, Moszkva és a hatalmi szférájába tartozó országok közötti kapcsolat keretében a sztalini módszereket nagyobb léptékben szentesíti: erőszak és terror, álnokság és áruulás — a Kreml kollektív vezetősége a halott diktátor teljes eszköztárát átvette és egy egész nép ellen alkalmazta.

Annak az önleplezésnek azonban, amelyet Sztalin utódai a magyarországi intervencióval kénytelenek voltak elvégezni, van egy másik lényeges vonása. Most vált először teljesen világossá, hogy a bolsevizmusban, amely kommunista üdvtan, az orosz nacionalizmus és a Nyugat-ellenes pánszlávizmus zavaros keveréke, a hatalom motívuma és a világalom eszméje minden szellemi és

ideológiai alkotóelemmel szemben elsőbbséget élvez, és a szovjet-kommunizmus tulajdonképpeni lényegét alkotja. A kremlbeli kollektív diktatúra a magyar diákok, munkások és parasztok felkelését orosz páncélos hadosztályok bevetésével leverte. Ezzel megmutatta, hogy a bolsevisták számára — Jakob BURCKHARD szavaival — a „puszta hatalom” a döntő. A szociális megváltás vallására nekik csak azért van szükségük, hogy azt végelemzésben nihilista jellegű totális uralmi igényük elkendőzésére és hordozójaként használják. Teljesen embertelen, kisértetiesen ható imperializmus ez, a korábbival szemben olyan kolonializmus, amely idegen területek és népek kizsákmányolását minimális civilizációs szándék nélkül folytatja. A kizsákmányoltak sorsával szemben pedig a legkevesebb erkölcsi felelősséget sem érez. A nyugati embereket ennek a szörnyű igazságnak a hirtelen ösztönös felfogása rázza meg mélyesen.

A BOLSEVIZMUS LÉNYEGE ISMERŐJÉNEK a magyar eseményekben csak a fejlődés tempója a meglepő, amely Sztalin utódait abba a kényszerhelyzetbe hozta, hogy a „békés koegzisztencia” elméletét gyakorlatilag hatályon kívül helyezték. Mint lehetőség és valószínűség előre látható volt, hogy a Kreml kollektív diktátorainak egyszer választaniuk kell a szovjet imperializmus vaskarmai szorításának enyhítése vagy újabb politikai pálfordulás között. Az is, hogy ilyen esetben inkább a „koegzisztencia” nagy műgonddal összetákoltt épületét, mint valóságos hatalmuk egy darabját áldozzák fel. Csak az időpont nem volt előre látható, amelyben ez a dilemma Moszkva számára kiéleződik. Most látjuk, milyen gyorsan kisiklik a „sztalintalanítás” és vele párhuzamosan a titóizmus elismerése által kiváltott dinamika, és elhagyja azt a sínt, amelyet a Hruscsov nevű váltóőr kijelölt a számára. A lengyel kommunista állampártban bekövetkezett változások és a magyar nemzeti felkelés a szovjet hatalmi gyűrűben folyó erjedésnek csak lefeltűnőbb megnyilvánulásai. Ezt akarja most Moszkva a titóizmust messze túlhaladt magyar szabadságharcosokon statuált elrettentő példával korlátok közé szorítani. Így igazolódik be az, amit néhány hónappal ezelőtt a szovjet blokkban tapasztalt mozgással kapcsolatban írtunk, ti. hogy elemi erők és ösztönök nem mindig kontrollálhatók, és a történelemnek nem föltétlenül kell követnie a dialektikus materializmus apostolainak a számításait.

Azt a kérdést nem tudjuk ma megválaszolni, hogy a hatalom moszkvai birtokosai ebben a kritikus állapotban, amikor a „koegzisztencia”-elgondolás megbukott, és a hozzá tartozó népfőnt-terv a szovjet rendszer és az egész „szocialista béketábor” hitelét veszítette, milyen új politikai irányt fognak követni. A Nyugat fatális gyengesége azon alapult, hogy nem tudta helyesen vagy egyáltalán felismerni annak a nagy konfliktusnak a lényegét és jelentőségét, amely korunkban a parancsuralom és a szabadság erői között világszerte fennáll. A szabad világ számtalan szerencsétlen hangulat- és magatartásváltozása, a vélemények és az állás-

foglalások sokfélesége lehetlenné tették számára, hogy Moszkva lélektani és politikai hadviselésével megfelelő felkészültséggel és megfelelő módon szálljon szembe. A magyarországi események után ezt a széthúzás, bizonytalanság és határozatlanság fogalmival jellemezhető szakaszt végérvényesen lezártak kellene tekinteni. A Nyugatnak mindenekelőtt abból az örületből kellene ki-gyógyulnia, hogy a *totalis* fenyegetést *részleges* védekezési intézkedésekkel le lehet győzni. A Nyugatnak fel kell ismernie, hogy a szovjetkommunizmussal annak minden megnyilvánulási formájával — mint politikai hatalommal, mint militáns szociális vallással, mint felforgató mozgalommal és módszerrel — megfelelő felkészülést és védekezést kell szembeszegezni.

MILYEN RÖVIDLÁTÓK VOLTAK ÉPPEN AZ EURÓPAIAK, amikor a „koegzisztencia”-fecsegésből azt a következtetést vonták le, hogy az államok és a népek csökkenthetik a katonai védekezésre irányuló erőfeszítéseiket. Tették ezt abból a meg gondolásból, hogy Moszkva a kommunizmus és a kapitalizmus „békés versenye” fő területétül a gazdaságot és a társadalmi életet jelölte ki. Azok az emberek, akik boldogok voltak, hogy jogcímet vagy ürügyet találtak arra, hogy a szükségesnek felismert fegyverkezést csökkentsek vagy elhalasszák, furcsán érezhették magukat, amikor Magyarországon az orosz páncélos hadtestek megjelentek. Magának Nyugat-Európának még a mai „maradék Európa” alakjában is megvolna mind a népességi, mind a gazdasági potenciálja ahhoz, hogy legalábbis a hagyományos fegyverek területén felfegyverkezzék, ami adott esetben Magyarország tragikus sorsától meg tudná menteni. Eddig azonban hiányzott a megfelelő cselekvésre irányuló határozott akarat. Vajon felismerik-e most, hogy a *szociálpolitika* és a *honvédelem* nem választható alternatívák, hanem mindezek az intézkedések a kommunizmus kivédésére egyaránt szükségesek, és egységes egészé kell összeforniuk.

A totalitárius kommunizmus az a nagy és nehéz teher, amely korunknak és nemzedékünknek kijutott. Nem könnyű és nem szép dolog beláthatatlan ideig ezzel a veszéllyel együtt élni, sőt ezzel az állandóan fenyegető veszedelemmel egyfajta cinkosságba keveredni. Amennyiben ezt a terhet képesek vagyunk tudatosan és bátran magunkra venni, megvédjük magunkat attól a legrosszabb lehetőségtől, hogy történelmünknek legszörnyűbb veszedelmétől tétlenül és dicstelenül megsemmisítettünk. ORÁNIAI VILMOS figyelmeztessen bennünket ebben az órában: „Nem kell remélni ahhoz, hogy cselekedjünk, sem győzni ahhoz, hogy kitartsunk.” (*Neue Zürcher Zeitung*, 1956. november 14. — Vezércikk)

Fordította és összeállította:

J. HORVÁTH Tamás

időly
ötlet rózsaszín

régei
ágos

Sárgászöld
levél

Rhododendron
Genf

vil. kobalt-
~~zöld~~
+ barra
föld

rózsaszín
szirmok

ALBERT CAMUS ÉS A MAGYAR FORRADALOM

A Z 1956-OS MAGYAR FORRADALOM, aligha túlzás ezt állítani, több francia nemzedék gondolkodásmódját változtatta meg alapvetően. Hatása elementáris volt a társadalomnak szinte minden rétegében. A magyar felkelésről Párizsban adott kép, melyet az éppen modernizálódó tömegkommunikáció rendkívüli intenzitással és széles körben terjesztett, természetesen leegyszerűsített kép volt: a hős lázadása a zsarnok ellen, a kicsiny az óriás ellen, az igazság a hazugság ellen, a szabadság a kommunizmus ellen. A magyar forradalom robbanásszerű kitörése, a munkások és diákok szinte pusztá kézzel vívott harca a tankok ellen — ez a kép modernizált változata volt a francia forradalom mitikus képének, amely az 1870-es évek óta megalapozója a francia köztársaságnak, hiszen Franciaország a múlt század vége óta legitimitását a forradalomból eredezteti.

Az 1956-os magyar forradalom hatástörténete, bizonyára nem véletlenül, máig sincsen feldolgozva. Október 23-a ugyanis antikommunista forradalomként jelent meg a francia tudatban, s ekként teljes zavart keltett a szellemi életet akkor már hosszú évtizedek óta uraló baloldali értelmiségben. A náciizmus uralomra jutása, 1933 óta a történelmi alternatíva, *vagy mi vagy a szélsőjobb*, megszépítette a valódi, majd később potenciális szövetségesként kezelt Szovjetunió képét. Az 1956-os magyar forradalom viszont egyszerre visszajára fordította a szellemi életet és a közírást uraló Jó-Rossz ellentétpárt; a Szovjetunió, melynek ázsióját sem a belőle kiábrándultak könyvei (gondolok itt elsősorban André GIDE 1936-os *Retour d' U.R.S.S.-ére*), sem az első Gulag-híradások, sem az 1953-as kelet-berlini munkáslázadás nem tudta kikezdeni, most először úgy tűnt föl, mint a szabadságért, egyenlőségért és igazságért harcoló ifjú forradalmárok örök ellensége: az önző, kegyetlen, igazságtalan zsarnokság maga.¹

A szocialisták vezette francia kormány, mint tudjuk, arra használta föl a magyar forradalmat, hogy a Szovjetunió lekötöttségére számítva, katonai akciót indítson Egyiptomban, Nagy-Britanniával együtt, a Szezei csatorna visszaszerzésére. A politikai *establishment* rövidlátó, mondhatni, gyáva magatartásával szemben a fiatalság s az értelmiség nagy része viszont hónapokon át

tartó kampánnyal, tüntetésekkel, gyűlésekkel, petíciókkal, tiltakozásokkal próbált a magyar forradalom segítségére sietni.

Hadd idézzek, addig is, míg a téma feldolgozása megtörténik, néhány konkrét példát. Az akkor egyetemista Jean BÉRENGER (1934), ma neves Közép-Európa szakértő történész, ott volt abban a tömegben, mely november 10-én megrohmozta és felgyújtotta a Francia Kommunista Párt székházát. Yves CHEVREL (1939), ma a Sorbonne nemzetközi híró irodalomprofesszora, érettségire készülő osztályával együtt tüntetett, ugyancsak novemberben, a Quartier Latin-ben. Jean-Pierre DELALANDE gaullista parlamenti képviselő, Deuil-la-Barre polgármestere (sz.: 1942) arról szólt egy 1991-es beszédében, hogy világszemléletét alapvetően határozta meg a kisdíák korában lezajlott magyar forradalom, s hogy alighanem ez az élménye irányította utóbb közéleti pályára. Pierre MOREL (1943) MITTERRAND köztársasági elnök volt diplomáciai főtanácsadója pedig arról számolt be, hogy 1956 őszén néhány diáktársával együtt pénzt gyűjtött Montpellier-ben, szülővárosában a magyarok javára.²

Abban a nemzedékben, amely ma Franciaországban a döntési pozíciókat betölti, az 1956-os forradalom nagyon sok barátot szerzett Magyarországnak. De a magyar 1956 közvetett módon is hatott, méghozzá a szellemi élet azon vezető személyiségeinek állásfoglalásain keresztül, akiket mélyen megrendített és nagyon határozott gyakorlati és elméleti állásfoglalásra készítetett a magyar forradalom. A kommunista párt értelmiségi tagjai és társutasai közül sokan szakítottak a magyar ügy hatására a párttal. Ezeknél a nézetváltoztatásoknál fontosabb és érdekesebb volt azonban két nagy figura tevékenysége a magyar forradalom érdekében: a filozófus Raymond ARONÉ (1905-1981), SARTRE nagy vetélytársáé, aki a jobboldali *Le Figaro* napi kolumnistájaként vált rendkívül nagyhatású közíróvá és Albert CAMUS-é (1913-1960), aki *A közöny* 1942-es megjelenése, de még inkább 1945 óta a legnépszerűbb és sokak számára a legkorszerűbb francia írónak számított, s aki a magyar forradalom idején már az irodalmi Nobel-díj legesélyesebb várományosa volt.

CAMUS ÉS A MAGYAROK

ALBERT CAMUS SOHASEM JÁRT MAGYARORSZÁGON, Közép-Európában is csak egyszer, még 1936-ban, amikor egy barátjával és első feleségével kajaktúrára indult Ausztriába és Csehszlovákiába. Ez az út számára nem sikerült, hangulata oly kellemetlen, sőt, nyomasztó volt, hogy nagyon rossz emléket őrzött meg róla. Ennek nyomai legkeserűbb színdarabjában, az 1944-es *Félreértésben* jelennek meg.

Magyarország a maga részéről 1946-ban fedezte fel az író, amikor a *Közöny* GYERGYAI Albert fordításában megjelent. Gyergyai, aki már a harmincas évek óta bejáratos volt a legjobb francia írókat publikáló Gallimard kiadóhoz, 1947-ben ismerte meg

Camus-t, aki szintén e kiadó munkatársa volt. Minden párizsi útján fölkereste aztán az egyre nagyobb hírű író, így 1948 után legközelebb 1956 októberének elején. Ekkor adta át neki Camus frissen megjelent kisregénye, *A bukás* dedikált példányát. A fordítás még 1956 végén elkészült, de ez a regény akkor nem jelenhetett meg, mert a magyar forradalom mellett bátran kiálló Albert Camus már *persona non gratának* számított a megtorlások Magyarországon. Gyergyai Albert két évvel később újból el-jutott Párizsba. Camus-nál járva meghívta az akkor már Nobel-díjas író, a Magyar Intézetben tartandó előadására. „Szívesen jönnek — felelte az író —, de nem lépek magyar területre, míg a forradalom hóhérai vannak kormányon.”³

CAMUS 1956-BAN

CAMUS-NEK INKÁBB ROSSZ EMLÉKEI MARADTAK tehát Közép-Európáról, s bizalmas barátai közt nem voltak magyarok, vagyis semmiféle elfogultság sem vezette, amikor oly szenvedélyesen vetette bele magát a magyar ügybe 1956 és 1958 között. A történekekről sem tudott sokkal többet, mint amit a sajtóból vagy a rádióból meríthetett. Tudott persze október 23. eseményeiről, a fiatalok vakmerőségéről, a szabadságjogok helyreállításáról, a szovjet hadsereg brutális beavatkozásáról, a „forradalmi munkásparaszt kormány” megalakulásáról, s a megtorlásról. De Albert Camus inkább egy eszme mellett állott ki, egy ideális Magyarország mellett, ha az ideát platóni értelemben veszem. Kiállása, mely beszédekben, cikkekben, petíciókban, táviratokban és levelekben nyilvánult meg, tulajdonképpen egy nagy találkozás: a camus-i eszmevilág és az egyedülálló történeti pillanat, a magyar forradalom lényegének a találkozása.

1956-ban az író 43 éves, népszerűségének csúcspontjára érkezett, de ugyanakkor rengeteg támadás is éri. Camus tevékenysége sohasem maradt meg az szépirodalom keretein belül, a harmincas évek óta aktív színházi ember volt, s mióta eszét tudta, részt vett a közéletben is. Míg íróként főként ténymegállapításra, századunk szellemiségének megmutatására, vagy másképpen mondva, a lét abszurditásának földidézésére törekedett, tevékenységének másik része, így a közíróé is, viszont egy *lázadó ember* folytonos harca a szabadságért és az igazságosságért.

Albert Camus állandóan lázad az igazságtalanság ellen, akár Algériáról, akár Spanyolországról, a megszállt Franciaországról vagy a polgárháborús Görögországról legyen is szó. Lázad a nyomor, a kínzások, a szabadság hiánya, vagyis az ő szemében a Rossz ellen. Camus természetesen baloldalinak számít, hiszen antikolonialista, antiburzsoá, antikonformista. De épp antikonformizmusa fordítja szembe a negyvenes évek végén a baloldal ultrakonformista antikonformistáival, mert nem hajlandó, mint azok, különbséget tenni a baloldali és a jobboldali gatzettek között.

Már 1949-es színdarabja, *Az igazak*, mely az orosz anarchistáknak a cár elleni sikertelen merényletkísérletéről szól, azt az alapvető üzenetet hordozza, hogy a cél soha, semmilyen körülmények közt sem szentesítheti az eszközöket.

NEM MEGLEPŐ HÁT, hogy Camus, szinte egyedül a nyugati értelmiségi hangadók közül, felemeli szavát 1953-ban, a kelet-berlini munkáslázadás leverésekor. „A legfontosabb esemény ez a felszabadulás óta”, mondja akkor megjelent cikkében, mely azt bizonyítja, hogy „az igazság sohasem választható el a szabadságtól”.⁴ Újból megszólal azután 1956 nyarán, amikor a poznani munkások felkelését fojtják vérbe. Míg a legtöbb értelmiségi hallgat, nem akarván elítélni a munkáshatalmat, mely az általa képviselt munkások közé lövet, Camus csakis saját elveinek engedelmeskedik, ugyanazoknak, amelyek nevében a harmincas években Kabília nyomora ellen lázadt. 1956 októberében sem késlekedett a tiltakozással.

CAMUS ÉS A MAGYAR ÜGY

Camus 1956 október 30-án, egy esten, melyet Salvador MADARIAGA tiszteletére rendeztek, szólott először „a magyar diákok és munkások hősi és megrendítő felkeléséről”.⁵ November 10-én tette közzé válaszáat a *Franc-Tireur* c. napilapban a magyar írók segélykérő üzenetére, melyet a lap 9-én publikált. November 30-án beszédet mond azon a nagygyűlésen, melyet a francia egyetemisták rendeztek a magyar forradalom iránti szolidaritásból. Szólt a magyar ügyről abban az interjúban, melyet a *New York Times*-nak adott 1957 február 24-én. Március 15-én újabb nagy beszédet tartott a párizsi Wagram-teremben rendezett gyűlésen, ennek szövege *Az a nap, amikor Kádár rettegett* címmel jelent meg ugyancsak a *Franc-Tireur*-ben. 1957 október 19-én, három nappal azután, hogy megkapta a Nobel-díjat, üzenetben köszöntötte a Londonban tanácskozó emigráns magyar írókat. Október 29-én két másik francia Nobel-díjjal, François MAURIAC-kal és Roger MARTIN DU GARD-ral együtt táviratot küld KÁDÁR Jánosnak a kezdődő Déry-Zelk-Háy-Tardos íróper ellen tiltakozva. Majd 1958 őszén, NAGY Imre kivégzése után, hosszabb előszót ír a Párizsban megjelenő *Nagy Imre ügy* című könyvhöz.⁶

Ezek a szövegek mind ismereteseek. Publikálásra várnak viszont még azok a levelek és táviratok, amelyeket Camus a párizsi magyar követségen át, vagy közvetlenül a magyar kormányhoz intézett az íróperrel kapcsolatban.⁷ Amikor a négy vádlottat, a nemzetközi tiltakozás ellenére, 1957 novemberében súlyosan elítélték, Camus fogadást kért KUTAS Imre magyar követnél a maga, valamint T. S. ELIOT, Ignazio SILONE és Karl JASPERS nevében. A követ nem fogadta, elküldött viszont december 12-én Camus-höz, a Gallimard kiadóba, egy követségi titkárt, aki azonban nem volt hajlandó átvenni Camus-nek és társainak tiltakozó levelét, mond-

ván, hogy az ügyben kizárólag a magyar igazságszolgáltatás illetékes.⁸

Még egy epizódot érdemes említenünk: a Nobel-díj átvételének másnapján Albert Camus a stockholmi egyetem diákjaival találkozott. Egy ott tanuló algériai diák a szemére vetette — egyébként igaztalanul —, hogy túl sokat foglalkozik Kelet-Európával s nem eleget a gyarmatosítás ellen lázadó Algériával.⁹

Camus sorozatos megszólalásai és akciói azt mutatják, hogy az író pontosan fölismerte a magyar ügy korszakos jelentőségét. Ha a két teljes évet átívelő szövegeket megvizsgáljuk, akkor rögtön feltűnik, hogy a forradalmat egészében tekinti, az eseménytörténettel, a történeti-anekdotikus részletekkel alig foglalkozik... Nézőpontja egészen más, mint a krónikásé vagy a történetészé. Camus olyan emelt szinten szól a magyar forradalomról, mintha egy antik tragédia témájáról beszélne: elnyomottak lázadnak itt a zsarnokság ellen, s az író szemében a zsarnokság győzelme, az elnyomottak veresége csakis időleges lehet.

AZ ÁLTALA LEÍRT TRAGÉDIA SZEREPLŐI két táborba tartoznak: a zsarnokság gyakorlói és hívei egyfelől, a szabadságért harcolók a másik oldalon. Camus a magyar üggyel kapcsolatos sorozatos megszólalásaiban élesen elutasítja korunk oly divatos relativizmusát, s elveihez ragaszkodva, szenvedélyesen elítéli azokat, akik eltiporták a gyengébbeket. S a relativizmust elutasítva, azt is elutasítja, hogy különbséget tegyen a zsarnokság különféle formái, a náciizmus és a kommunizmus között. Így az egyetemisták előtt mondott beszédében:

„Tíz éven át harcoltunk a hitleri zsarnokság és jobboldali támogatói ellen. Újabb tíz éven át kellett harcolnunk a sztálini despotizmus és baloldali támogatóinak szofizmái ellen.”¹⁰

Az 1957 március 15-i nagygyűlésen még keményebben és, sajnos, a jövődő vérengzést pontosan látva, fogalmaz:

„Hiába mondják, hogy Kádár más mint RÁKOSI, a kettejük közti különbség nem jelentős, mindketten ugyanahhoz a fajtához tartoznak. Különbség csak az áldozatok számában van, és ha Rákosinak egyelőre több vér tapad is a kezéhez, nem lesz így sokáig. Hogy a kopasz gyilkos vezeti-e az országot vagy az üldözött üldöző, annak Magyarország szabadsága szempontjából semmi jelentősége.”¹¹

A forradalmárok táboráról szólva Camus hősokeket idéz, akik áldozatvállalásukkal Európa jövőjét határozhatják meg. 1956 novemberében, Magyarországot Spanyolországhoz hasonlítva, végül erre a konklúzióra jut:

„Létezik egy igazi Európa, mely abban egységes, hogy az igazság és a szabadság nevében szembeszegül a zsarnoksággal. A magyar szabadságharcosok ezrei ma ezért az Európáért halnak meg.”¹²

SZEMBEN A TOTALITARIZMUSSEL

NOVEMBER 4-E UTÁN AZONBAN BETELJESÜLT A TRAGÉDIA, a zsarnokság győzedelmeskedett. Érdemes-e egyáltalán szólni a történelekről, érdemes-e tiltakozni? Vagy az iménti metaforához visszatérve: van-e, lehetséges-e katarzis? Camus úgy gondolja, hogy lehetséges. Érvelése kettős. Előbb összehasonlító elemzést ad a kétféle társadalmi rendről:

„A totalitárius társadalomban nem lehetséges semmiféle fejlődés — jelenti ki március 15-én, szembeszállva így a kortárs gondolkodók többségének meggyőződésével. Fejlődésre és liberalizálódásra csak az a társadalom képes, ahol a többpártrendszer már intézményesült. A Nyugat gyengéinek száma végtelen, bűnei s hibái nagyonis valóságosak. Mégsem feledhetjük el, hogy egyedül mi vagyunk birtokában a tökéletesedés és az emancipáció képességének, ama képességnek, melynek forrása: a szabad szellem. A totalitárius társadalom arra kényszeríti az embert, hogy földadja akár legjobb barátját is, míg a nyugati társadalom, minden eltévelyedése ellenére, mindig kitermeli magából azt az emberfajtát, mely értelmet ad az életnek, azokat az embereket, akik kezet nyújtanak akár az ellenségnek is, csakhogy megmentse a nyomorúságtól és a haláltól.”¹³

A tiltakozások eredménytelenségét megállapítva, végül arra a következtetésre jut, hogy:

„tehetetlenségünk nem végleges. A *fait accompli* elutasítása, a hazugság leleplezése, elhatározásunk, hogy nem hagyjuk magára az ártatlanságot, ha eltiporták is, mindez egy lehetséges későbbi akció megalapozása. Nem könnyű méltónak lennünk ennyi áldozathoz. De meg kell kísérelnünk, méghozzá egy végre egységes Európában, feledve vitáinkat, túljutva hibáinkon, és megsokszorozva szolidaritásunkat.”¹⁴

Albert Camus állásfoglalásai mindig filozófiai alapozásúak. Filozófiája elsősorban morálfilozófia. Camus kétségkívül századunk egyik kulcsfigurája, egyike azoknak, akik a leghívebben fejezik ki korunk ideológiáját, a modernizmust. Innét első könyveinek, a *Közönynek* és a *Sziszifosz mítoszá*nak óriási sikere, innét Camus fantasztikus szellemi tekintélye a negyvenes-ötvenes-hatvanas években. Mersault, a kispolgári hedonista figurája, aki ok nélkül, s utána semmiféle lelki furdalást nem érezve, gyilkol, tökéletes szimbóluma a modern világunknak, ahol az értékhierarchiák annyira ingataggá váltak, hogy a társadalom életét szabályozó kódok már alig-alig működnek.

De Camus, miközben mindenkinél találóbb képet és elemzést ad a modernizmusról, szenvedélyes híve és védelmezője marad annak, az általa európainak nevezett erkölcsiségnek, melynek kulcsfogalmai, mint láttuk, az *igazságosság*, a *szabadság*, a *szolidaritás*. Európa szellemi örökségéhez visszanyúlva megpróbál egy olyan hátteret felrajzolni, mely nem idegen a kor ideológiai reali-

tásától, a modernizmustól, de egyúttal folytatója a görögök óta morállal átjárt európai hagyománynak. Camus jól tudja, hogy a modernizmus megkerülhetetlen, ezért megpróbálkozik azzal, hogy egy új-régi dimenzióval kiteljesítse s máslényegűvé tegye.

Ez az egyeztetés nehéz feladat, s mint tudjuk, Jean-Paul Sartre és hívei épp azt vetették Camus szemére, hogy gondolatmenetéből hiányzik mindennemű koherencia.¹⁵ Camus úgy vélte, hogy a magyar forradalom, esztelennek látszó kockázatvállalásával, önzetlenségével, erkölcsi magasrendűségével az ő felfogásának igazát bizonyítja azokkal a filozófusokkal szemben, akik kedvükre alakítgatják a tényeket, ha elméletük koherenciáját biztosítani kívánják.

ALBERT CAMUS HARCA KETTŐS VOLT. Egyfelől minden, jobb- és baloldali totalitarizmus radikális elutasítása. Érthető hát lelkesedése a magyar '56 iránt, mely az első végzetes sebet ejtette a baloldali totalitarizmus birodalmán. Másfelől indulatosan szállt szembe mindazokkal, akik, a realizmus nevében, megalkusz-
nak a különféle totalitarizmusokkal. Így például keményen elítélte a francia baloldalt, mert az, néhány hónappal a magyar forradalom leverése után, hajlandó volt választási koalícióra lépni a forradalom leverését üdvözlő kommunistákkal.

Albert Camus életének utolsó szakasza ekként egybekapcsolódott a magyar ügygel. Fellépése nem csak a szavak emberéé volt, csomagok küldésével is segítette 1957-ben a magyar írókat. De a tiltakozásokon, a különféle akciókon túl, melyek hoztak vagy nem hoztak közvetlen eredményeket, Camus fellépése azért is roppant jelentős, mert a beszédeiben és írásaiban megjelenő elemzésekkel rávilágított az 1956-os magyar forradalom lényegére és valóban korszakos jelentőségére. Arra, hogy a forradalom nem éhséggláadás volt, nem anyagi vagy gazdasági okok és célok mozgatták, hanem valami más.

Negyven évvel 1956 októbere után, közel az ezredfordulóhoz, mintha egy teljesen más világban élnénk: a gazdaságosság, a siker, az áhított jólét világában. Európa, amelynek megosztottsága azóta többé-kevésbé véget ért, napjainkban egészen más értékrendek mentén szerveződik, mint amilyeneket a magyar forradalom fölmutatott. A lassan és sok kicsinyes vita nyomán szerveződő Nagy-Európa elsősorban gazdasági, azután politikai s esetlegesen biztonsági jellegűnek készül. Mintha szervezői és hasznélvezői nem látnák, hogy ha csak ilyen marad s elvész belőle az az értékrend, mely egész története során a jobbik énjét adta, akkor a következő évezredben nemigen lehet jövője.

Annak, az önmagát korrigálni képes társadalomnak, melyről Albert Camus beszél, olykor bizonyosan szüksége van áldozatokra, mert másként felülkerekedne a cinizmus és a materializmus. Az *áldozat*, az Európát megalapozó valamennyi tradíció szerint: kikerülhetetlen rítus, véráldozat bemutatása az istenségnek. A forradalom így Camus szemében a magyarok véráldozata

annak az istenségnek, melynek a neve: Európa. Vagy másképpen mondva: önfeláldozó gesztus egy olyan Európáért, mely a szolidaritás, az igazságosság és a szabadság eszméire épül.

SZÁVAI János

Jegyzetek

- (1) André Gide (1869-1951) a húszas-harmincas évek legnagyobb hatású francia írója, a harmincas évek elején a Szovjetunió hívei közé tartozott, de 1936-ban tett hosszabb szovjetunióbeli utazása teljesen kiábrándította, erről számol be az ugyanabban az évben megjelent *Visszatérés a Szovjetunióból* c. könyvében. De a baloldali értelmiségiek jó részét sem ez a könyv, sem a többi hasonló témájú nem tudta megrendíteni meggyőződésében.
- (2) Bérenger, Chevrel és Morel szóbeli közlése. Delalande abban a beszédben szólt a magyar forradalomról, mely 1991. november 19-én hangzott el Deuil-la-Barre és Vác testvérvárosi szerződésének megkötésekor.
- (3) Gyergyai Albert szóbeli közlése.
- (4) *Albert Camus Essais*, Gallimard-Pléiade, Paris, 1974. 1772. és 1774.l.
- (5) Idézi életrajzírója Herbert Lotman, *Albert Camus*, Seuil, Paris, 1978. 598.l.
- (6) *L’Affaire Nagy*, szerk. Méray Tibor, Plon, Paris, 1958.
- (7) Így például 1957. október 29-én Kádár Jánosnak küldött távirata. L. Lotman i. m. 632.l. vagy Olivier Todd, *Albert Camus*, Gallimard, Paris, 1996. 725.l.
- (8) L. Lotman i.m. 619.l.
- (9) uo. 625. l. Lotman forrása a *Le Monde* 1957. december 14-i cikke.
- (10) Camus i. m. 1781. l.
- (11) uo. 1783. l.
- (12) uo. 1780. l.
- (13) uo. 1763. l.
- (14) uo. 1784. l.
- (15) *A lázadó ember* c. Camus-könyv 1951-es megjelenése után Sartre folyóirata, a *Les Temps Modernes*, megsemmisítő kritikát tett közzé az ifjú Francis Jeanson tollából; ez a cikk vezetett az addig jó barátságban lévő Camus és Sartre szakításához.

„ISTEN MUNKATÁRSAI A TEREMTÉSBEN”

*Salföldi beszélgetés Somogyi Győző grafikussal,
festőművésszel a munkáról*

Nagyapám, Kováts Ferenc emlékének

— *„Meg ne vesd soha a fáradságos munkát, a földművelést se, amit Isten rendelt” — olvassuk JÉZUS, Sirák fia könyvében. A Bibliában jó néhány helyen találunk utalást a munkára, s a tevékeny élet vállalása mellett többnyire megfogalmazódik a munkával járó kín is. A teológiai gondolkodás már nagyon korán felismerte azt az ellentétet, hogy a munkához, mint alkotó és Istentől elrendelt tevékenységhez, hozzátapad a gyötrellem, az örömtelenség és a kényszerűség. Honnan ered a munkának ez a kettőssége? Milyen szerepet játszik a te életedben a gyötrelmesen szép munka?*

— JÉZUS mondja JÁNOS evangéliumában, hogy „Atyám szüntelenül munkálkodik, ezért én is munkálkodom”. Nagyon örülök, hogy így indítod a témát: a munka az élethez hozzátartozó alkotás, s nem pusztán kényszer. Az élet lényege a munka, legalábbis számomra.

Anyám meséli, hogy amikor a bombázások elől Jászapátiba, egy tanyára menekültünk, én mint totyogó kisgyermek — még alig tudtam beszélni — állandóan cipeltem valami vödröt, kosarat, bármit, és hatalmas nyögések közepette azt mondogattam, hogy „sok dógom van, sok dógom van...” Ezt láttam szüleimtől, paraszt rokonaimtól; így indult az élet számomra, és most is így vagyok ezzel. Sokan nevetnek is rajtam, hogy egy darab kenyérral meg egy bögrével a kezemben rohangálok az udvaron; még az étkezést is kutyafuttában intézem el, mert szüntelenül csinálok valamit. Maga a test megkívánja azt a mozgást, ami a munkában nyilvánul meg. A testemből indul ki a munkavágy, a tevékenység utáni vágy; az ujjaim kívánják a festést, és a karom, a lábam kívánja a kaszálást, lapátolást.

Valóban van a munkában gyötrelmi vonás; nyilván az a büntetés, hogy „arcod verejtékével keresd meg kenyeredet...” Tény, hogy minden tevékenységnek van olyan része, ami kellemtelen, utálatos; például olvadó hóléban cuppogva trágyát kotorni ki a sárból, miközben lefagy az ember keze, és lehetőleg ónos eső

esik a nyakába. De mégis jó, mert az ember tudja, hogy ez hozzá tartozik ahhoz, hogy szép legyen az udvar, egészséges legyen a jószág, meg egészséges legyek én is. A festésben unalmas az alapozás; vagy ha egy hátteret kell félóráig kenegetni egy színnel; néha még gyötrelmes is, de mégsem így élem meg, hogy na, a fene egye meg, bárcsak vége volna már; mert tudom, hogy hozzá tartozik az egészhez, ami meg jó.

A munkának inkább az élvezeti részét tudnám átélni. Úgy vagyok, mint a szomszédasszonyom, Mariska néni, aki nyugdíjas-ként azt mondja, hogy „nekem a legjobban a munka hiányzik az életben. Én minden munkát szerettem. Amikor libatömés volt, azt, amikor répaegyelés, azt. Mindent szerettem csinálni.”

— *A bűnbeesés előtt nem volt munka? Nem arról volna szó, hogy a bűnbeeséssel minőségében változott meg az ember tevékenysége?*

— A bűnbeesés a rossz lehetőségének a választása. Isten „munkája”, a világmindenség teremtése és fenntartása egyértelműen jó minden létező számára. Ez a működő harmónia az, amit a Szentírás Isten dicsőségének nevez. Ebben vett részt a paradicsomi első ember, és ezen dolgoznak az üdvözültek is. Az ember munkálkodása a földön, ezzel szemben, elkülönül eredménye szerint: vagy jó, vagy rossz.

Maga a tevékenység — az értelem, az izmok mozgása — egyértelműen jó, de az emberi gondolkodás igen sok résztevékenységet nem tud megítélni menet közben. A végigvitt tevékenység, vagyis a munka azonban hatásaival, következményeivel együtt vagy az egész harmóniáját, a többi létező javát építi, azaz jó, vagy más lényeknek árt, az egészséget rombolja, azaz rossz.

Nem csak Isten munkálkodik szüntelen, de a sátán is nagyon szorgalmas, csak hogy az ő célja a rombolás. Az emberi munka e két pólus között feszül. Nem a tettek intenzitása, hatásossága, sikere, hanem a hosszú távú „jó, vagy rossz” minősíti az ember tevékenységét. Teológus koromban hallottam ezt a kifejezést: „az aktivitás herézise”. Ezzel a túlságosan nyüzsgő — ma úgy mondanánk: menedzser típusú — papokat bírálták. Mivel magam is túl tevékeny természetű vagyok, csak évek múlva kezdtem érteni ennek az igazságát.

Az emberiség nagy kártevői nem a lusta Oblomovok vagy Pató Pálok fajtájából valók, hanem a nyughatatlan tevékenyek, a mindent maguk, s mindent ésszel, erővel megoldani akaró szorgalmasok közül valók. Közismert, hogy NAGY FRIGYES és NAPÓLEON napi négy órát aludt. SZTALINNÁL, RÁKOSINÁL nem volt tevékenyebb, munkabíróbb ember. Ezek a „nagy emberek” mint egy szüntelenül járó motor hajszolták környezetüket, hajszoltak hatalmukba került egész népeket, s az eredmény könnyű és vér és sok millió halott. Hasonló — csak kevésbé látványos — gonosztettek az eredményei sok nagy tudós, feltaláló, bankár, építész, filozófus szorgalmának.

Amikor érzem eszem élénkségét, az izmaimban feszülő munkavágyat, tudnom kell, hogy csupán e késztetésre nem bízhatom magam: munkámat Isten dicsőségének, azaz a mindenség javának szolgálatába kell állítanom. Nem csak gerjeszteni, de fékezni is eszerint kell. A bencés kolostorok kapuján ez áll: „Ora et labora”, imádkozzál és dolgozzál. Első az „imádkozzál”; minden tevékenységnek a nagy egész hosszú távú érdekeivel való gondos összehangolása. Enélkül a „dolgozzál”, vagyis minden emberi agy- és izom-munka öngyilkos fegyver.

— *Egy korábbi interjúban arra a kérdésre, hogy összefüggés lehet-e a bűnbeesés és a művészet születése között, azt válaszoltad, hogy igen, a művészet egyik forrása az elveszett Paradicsom utáni sóvárgás, és annak a helyreállítására való kísérlet. Milyen viszonyban áll a munka és a művészet bibliai, illetve kultúrtörténeti szempontból?*

— A régi görögök ugyanazzal a szóval, a „*tekhné*”-vel jelölték azt, amit a mai szóhasználat kétféle tevékenységnek érzékeltet. A görög szó mesterséget is jelent, de egyben művész is volt az asztalos, a csizmadia, a paraszt.

A munka az elveszett Paradicsom helyreállítására tett kísérlet. Azért dolgozunk, hogy emberhez méltó világot építsünk. Mivel megettük azt a bizonyos almát, nem készen kapjuk most már Istentől: kinek-kinek magának kell önmaga, családja, nemzete, generációja számára egy lakható világot teremteni. Fölépíteni egy házat, egy hazát, egy életművet; fölnevelni a gyermekeket — mindez a boldogságra, az elveszett Paradicsomra, és végül is Istenre irányul. Ezért jó a munka — bár verejtékével a bűnbeesés következménye-, mert a Paradicsom helyreállítására irányuló kísérlet.

A művészi munka feltétele, hogy a művész élő műalkotás legyen, és művészi életformát alakítson ki. Ez Istennek tetsző, ugyanakkor testre szabott kell, hogy legyen. Ahány művész, annyiféle, de az biztos, hogy nem lehet ön- és világpusztító.

Az ihlető környezet és létforma felépítése maga is a művészi munka része. Ez persze nem művészi sajátosság; ezt teszi minden paraszt, minden kézműves, minden háziasszony, de ma talán a művész az egyetlen, világban élő munkásember, aki nem konfekcióban kapja, hanem tudatosan formálja saját világát, mert csak így tud dolgozni és megélni.

— *Egy régi kínai példázatban — CSUANG-CE elbeszélésében — a vízmerítést fáradtságos munkával végző parasztnak azt tanácsolja valaki, hogy építsen kútágast, azzal könnyebb is, gyorsabb is az öntözés. A paraszt megütközve válaszolt: „A tanítómtól azt hallottam, hogy aki furfangos szerkezeteket használ, az a dolgát is furfangosan teszi. A furfangos tettektől aztán furfangos lesz a lelke is. És amikor a lelke ilyen furfangos ott belül, akkor már el is vesztette tiszta egyszerűségét. Ha a tiszta egyszerűség elveszett, a szellem csak nyugtalanodik, és a nyugtalan szellem már nem a*

Taóban pihen. Nem mintha nem ismerném a gémeskutat, de dolgozni véle szégyenemre válna."

Tudjuk, hogy az európai kultúrkörben nem utasítottak el a „furfangos” szerkezetek. Olyannyira nem, hogy ma már számtalan műben olvashatunk technikai civilizációnk végóráiról, s nem csak a reménytelenség irodalmi műveiben. Wilhelm RÖPKE, A harmadik út szerzője mintha a kínai paraszt szavait idézte volna, de már korunk beteljesedett társadalmi válságát elemezve: „A gép (...) problémája nemcsak helyes alkalmazásában áll, hanem abban is, hogy a gép maga adót követel az embertől, mert saját törvényeit erőszakolja rá."

Milyen úton haladva jutott idáig az európai történet?

— A furfangosság bűne abban áll, hogy az ember ingyen, munka nélkül akar energiát, nyersanyagot, élelmet, életet lopni a természettől. Ez minden találmány célja. Ennek érdekében forgatja fel és teszi lakhatatlanná a földet a modern civilizáció. Korábban már idéztük a bibliai megfogalmazást: „arcod verítékével...” A verítéket nem lehet megspórolni, és jobb, ha az a munka izzadsága, mint ha a halálfélelem véres verítéke lenne.

A modern civilizáció furfangos emberek ezreit, millióit tartja el csak azért, hogy törjék a fejüket; újabb és újabb szerkezeteket, vegyszereket, reklámokat, elméleteket agyaljanak ki egy-egy cég profitja növelésére, egy-egy zsarnok hatalma érdekében. A szorgos furfangosok garázdálkodását senki nem látja át, senki nem hangolja össze, semmi erkölcs és magasabb szempont nem tereli jó irányba. Mindent azonnal kipróbálnak, megvalósítanak, piacra dobnak és a későbbi hatások kártételeit sem orvosolják, hanem újabb találmányokkal egyszerűen átlépik. Többnyire a még nagyobb új borzalmak feledtetik a korábbi.

— *Sokak véleménye szerint nem véletlen, hogy éppen a keresztény alapú Európa, Amerika technikai civilizációja nem ismer mértéket. Hogyan viszonyul a kereszténység ehhez a „fejlődési” trendhez?*

— Ez a bűn, a gépek feltalálása, s aztán a szolgálatukra való hajlam nem a Bibliából és nem a kereszténységből ered. Ez a nyugati embernek valamilyen nagyon ősi megbicsaklása.

A fehér ember furfangosságát a kereszténység féken tartotta, és ezzel a bioszféra nyert ezerötszáz évet. A modern civilizáció, és vele a világpusztítás akkor szabadult fel, amikor az európai ember függetlenítette magát Istentől. Ez elkezdődött a reneszánszsal, és beteljesedett a felvilágosodással. Ezt a lépést évszámhoz kötni nem lehet, hiszen fokozatosan erőszakolták rá a világ népeire, egyikre előbb, a másokra később. De a lényegi mozzanat az Istenhez való viszony. A fehér civilizáció akkor tért a pusztítás útjára tehát, amikor a vallástól elszakadt, és akkor menekülhet csak meg, ha Istenhez visszatér. Ez áll minden egyes ember életére és munkájára is.

— *Vannak példáink a régmúlt időkből arra, hogy a korlátot nem ismerő kultúrák elpusztultak...*

— A Bibliában találunk utalást Babelre vagy Szodomára és Gomorrára. Ezek olyan kultúrák voltak, amelyek belepusztultak a saját magasrendűségükbe, tehát a saját logikájuk vitte őket a vég felé. Minden nép ősmítoszában szerepelnek azok a bizonyos óriások, gigászok, akiket az istenek elpusztítottak, mert föllázadtak az istenek ellen. A történet vagy az őshüllők kihalásáról szól, vagy nem; de mi, a modern technikai civilizációkkal, ezekhez a dinoszauruszokhoz kezdünk hasonlítani; kárára vagyunk a környezetünknek, kárára önmagunknak, és egyetlen megoldásnak a pusztulásunk látszik. De remélem, hogy ez nem így lesz, s a szakadék előtt egy méterrel még meg tudunk állni, és vissza tudunk fordulni. De csak Isten segítségével.

— *Hogyan hatnak az emberi lélekre a technikai eszközök?*

— Az én öreg tanítómesterem, SZILÁGYI Ernő mindig gyakran járt a városban. Nem szerette a villamost a zsúfoltság miatt, az autóról pedig ne is beszéljünk. Megkérdeztük tőle, hogy miért nem használ biciklit. Azt mondta: „Uraim, aki gépet használ az géplelkűvé válik.” Ez minket nagyon megdöbbenett, hiszen a bicikli már akkor nagyon szolid közlekedési eszköznek számított az autók és a többi csörömpölő gép mellett, de mégis ezt mondta.

MÓRICZ Zsigmondnak van egy nagyon szép novellája. Arról szól, hogy a technikai csodák hatására a csikós fia sofőrnek megy, és ezzel egy új embertípus jelenik meg egy archaikus világban: a sofőr, aki géppel foglalkozik, aki benzinszagú s nem lószagú. Egész mozgása és gondolkodásmódja is az autó motorja szerint jár. Jellemzi a gyors mozgás, gyors helyváltoztatás, hogy most itt vagyok, egy óra múlva pedig ott vagyok, átszáguldok a dolgokon, és füst- és bűzcsíkot húzok magam után. Persze, ez ma már nem feltűnő, nem új jelenség, mert szinte mindenki sofőr. Ma az furcsa, hogyha valaki nem ilyen; a régi öreg parasztnak a lassú beszéde, a lassú, megfontolt mozgása, másféle reakciói, más észjárása a furcsa.

Mostmár, amikor a városi élet után — már felnőtt fejjel és bizonyos műveltséggel — költöztem falura, nagyon látom ezt a különbséget.

— *Az európai újkor a hierarchikusan felépített középkori társadalmi rend, uralmi forma széttörésének a korszaka is. Megváltozik a kollektív tevékenységek alapján elváló rendek súlya, jelentősége, sőt a két felső kaszt — papság, nemesség — csaknem teljesen eltűnik. A társadalomnak ebben a megváltozott állapotában — amely ismert vélemények szerint a tömegek előretörését jelenti; „szellemi interregnum” — drasztikusan megváltozik a munka minősége, szerepe, s megváltozik az egyén és a munka viszonya is. Számítalan új foglalkozási ág, megélhetési mód születik. Át kell értékelni magának a munkának a fogalmát is...*

— A munka: pénzszerző tevékenység. Ez a definíciója ma, de hát ennek már semmi köze a szó eredeti értelméhez. Ez a fölfogás káros, pusztító és gyilkos az emberiségre, hiszen ebből

következik, hogy amivel pénzt lehet szerezni, az munkának, erkölcsös tevékenységnek minősül. Itt a bankcsalástól, a tőzsdetrükköktől a pénzhamisításig, a prostitúciótól a gyilkolásig minden megengedett. Mert amikor a pénz lett a munka célja, akkor a munka azonnal elvesztette moralitását, sőt teljesen erkölcstelenné vált.

Abból indultunk ki, hogy a munka a Paradicsom helyreállítására irányuló tevékenység. Itt valójában egy nem létező, fiktív, kitalált dolognak, a pénznek az előteremtésére szolgáló tevékenység lett. Minden további bűn és erkölcstelenség ebből következik.

— *Igen, a pénz a harmadik rend uralmának, az eltömegesedéssel terhelt gazdaságnak alapvető s nélkülözhetetlen kelléke. A pénz és a pénzszerző tevékenységek köre is megérdemel egy fejezetet...*

— Közvetítő eszköznek találták ki a pénzt a munka és termék, termék és termék között. Mindenki tudta hogy az csak egy fikció; csak közmegegyezés, hogy az a fémdarab vagy papírdarab hagymát, krumplit vagy bizonyos mennyiségű (és minőségű) munkát jelent. Ez a fikció önállóvá vált, s például a bróker a pénzzel vagy a pénzt helyettesítő újabb elvont fikciókkal ügynököl. Itt szintén történt valami nagyon nagy, tragikus váltás újkori történelmünkben, mert a munkától és a munka gyümölcsétől elszakadt az érték. A munka öröme és az eredményért viselt erkölcsi felelősség csak ott érezhető, ahol közvetlenül érintkezik a munka és gyümölcse. Ahol közbefurakszik egy közvetítő — a pénz — ott ez a közvetlenség és vele a felelősség is megszűnik.

Ma a legtöbb ember azt hiszi, hogy pénzre van szüksége: azért dolgozom, hogy pénzt keressek; a pénz a világ mozzatója, ahogy Mefisztó éneklé a *Faust*-ban. A pénz, vagyis az ördög. Az Ószövetségben is a pénzisten, a Mammon az Úr legfőbb ellenlábas. Jézus is a sátán szinonimájaként említi a pénzt. Nem véletlen, mert a hagyományos, Istenre és a természet törvényeire épülő társadalmakban a pénz nagyon szabályozott közvetítő eszköz; tilos például a kamatszédés. A pénz nem fialhat pénzt, mert tudják, hogy a pénzt nem lehet megenni, a pénz önmagában értéktelen.

Hamis és manipulált világ: ma minden újság, rádió, tévé azt bömböli, hogy tőkére van szükségem; pénzre, sok pénzre van szükségem, s azért nem mennek a dolgok, mert nincs elég pénz. Ördögi csúsztatás, hogy a reklám és propaganda révén a pénz tesz meg önmagában értéknek, nem pedig azt, amit esetleg meg lehet rajta vásárolni. Ráadásul az értékek legnagyobb része pénzzel nem vásárolható meg: sem a madárfütty, sem a tiszta levegő, sem a szerelem, sem a meleg emberi érzések. Tehát a pénz a munkához való viszonyra úgy hat vissza, hogy az emberek nem értékeket akarnak létrehozni — krumplit, káposztát természetien, gerendát csinálni —, hanem pénzt szerezni. Itt jelennek meg új mesterségek, amelyek már nem értékteremtő, hanem pénztermelő foglalkozások.

— *Ahogy óriási változások történtek a munka minőségében, megítélésében az ún. polgárosodást követően, ugyanúgy a kultúrában, művészetben is nagy elmozdulásoknak lehetünk tanúi. Külön*

elemzést érdemelne például, hogy az irodalomból kiágazó újságírás — amely tipikusan polgári műfaj — hogyan fordított hátat az irodalomnak, végső soron a szellemnek és az erkölcsnek. Hasonlóképpen vizsgálható, hogy például a reklámgrafikának, plakátkészítésnek mennyi köze maradt a grafikához, festészethez, illetve mennyire vált a művészet áruelőjává...

— A lényegét érintjük: pontosan a pénz szolgálata az a mozzanat, ami korrumpálta ezeket a becsületes mesterségeket. Nemzedéktársaim sorsán keresztül tapasztaltam, hogyan ment tönkre önbecsülésében, magánéletében — hogyan kezdett inni, önmagát pusztítani a rossz lelkiismeret miatt — az az alkotó ember, aki rákényszerül arra, hogy pénzkeresésből fessen. A művész — a hagyományos művész típus — nagyon érzékeny, erkölcsös emberfajta, bármilyen stílust kövessen is, és pontosan érzi, hogy hol követi el az árulást.

Kétségtelen, hogy ezek az új szakmák, mint az újságírás, reklámgrafika, és egyáltalán a reklámszakma, kitermeltek egy erkölcsi gátlások nélküli emberfajtát, tehát akit eleve úgy neveltek fel, hogy az élet egyetlen értelme a pénzszerzés, és ez igazol minden tevékenységet. Ez a sátáni logika és sátáni morál. De hát önmagunkban nincs értelme ostromozni ezeket a szakmákat, mert az egész rendszert, ezt a pénzen alapuló sátáni civilizációt kellene lefékezni és visszavezetni a munka eredeti értelméhez, vagyis visszaállítani Isten útjára.

— *A művészetnek egy másik, oldalági torzszülőtte a giccs; persze tudjuk, hogy milyen ellentmondásos magának a fogalomnak a használata is. Hogyan lehet tisztázni a giccs fogalmát, s mit jelent számodra?*

— Amíg tömegesen voltak kézművesek meg mesteremberek, addig nem volt giccs; minden tárgy és termék szép volt. A 17. századi holland polgár remekművet tett a hálószobájába meg a konyhájába, s ha meg akarta festetni a kislányát, akkor REMBRANDTTÓL rendelte meg, és válogathatott a Rembrandtok közül, mert olyan szintű mesterek tömegével voltak minden városban. Ha egy magyar paraszt csizmát csináltatott, akkor azt ugyanolyan minőségben kapta meg, mint herceg ESTERHÁZY Antal, legföljebb ez egy kicsit aranyozva volt. Ugyanolyan minőségű remeket kapott a helyi falusi csizmadiatól, mert minden faluban öt csizmadia volt, s egyszerűen ilyen szinten dolgoztak. Amikor az ipar tönkretette ezeket, és csak néhány kézműves maradt, ők már, mint művészek, a legmagasabb elit — királyi udvarok, főnemesség — kiszolgálására alkottak. Így vált szét a művészet a mesterségtől. A szegény nép számára nem maradt más, aki egyedi, szép tárgyakat csináljanak, mint a gyengék és kontárok, a vásári piktorok.

Az én fiatal koromban a giccsset, mint a polgári ízlés velejáróját ostromozták. Tele volt a művészi élet a giccs elleni küzdelemmel. Ma már látom, hogy az nem volt más, mint harc minden ellen, ami a szocialista realizmustól, a materialista ízléstől eltért. A vallást

akarták kiirtani, ezért a szépet vették célba. — A „szép” vallásos fogalom.

Egy gombolyaggal játszadozó cicát ábrázoló festmény, vagy egy csiricsaré színekkel kifestett parasztbútor — vagy annak egy gyengébb utánzata — nem olyan káros és veszélyes, mint a kommersz tömegárúk árada. Amazokat mégiscsak kézműves munkával, egyénileg hozzák létre emberek, és ha nagyon silány szinten is, de mégiscsak a szép és jó utáni vágyat próbálják kielégíteni. Ez a hagyományos — népi vagy vallásos — giccs, ami ellen az ötvenes és hatvanas években olyan kemény háború folyt. Ezeket én most már nagyon szeretem, és nagyon sokat meríték is belőlük mint festő. S nemcsak én, hanem nagyon sok művész fordul ihlető forrásért a naiv művészet felé, s így a hagyományos giccs felé.

Ami a tömegtermeléssel és az ipari civilizációval megjelent — a kommersz tömegtermék, a konfekció —, mint például a gyári öltöny vagy a sorozatgyártott, mindenkinek egyforma autó; tehát a tömegáru az, ami sokkal rosszabb, mert pontosan a szépre, jóra, egyénire való vágyat oltja ki az emberben. Ennek eredménye a teljes hasonulás és passzív fogyasztás; a diktált kész árut kritika nélkül fogyasztó modern ember, a konzumidióta.

— *A tőkés gazdaság hívei szívesen hivatkoznak a talentumokkal való sáfárkodás krisztusi példázatára, mint a kapitalista vagyonszerzés, vagyongyűjtés igazolására. Ez a fajta értelmezés elmentmond Krisztus egész működésének, tanításának. Mi a példázat valódi jelentése? Mit tanít Krisztus evilági tevékenységünkről?*

— A talentumos példabeszédben ez a bankügylet csak hasonlat. Nem azt jelenti ez, hogy a pénzt kell forgatnunk, hanem hogy felelősek vagyunk. Elszámolni tartozunk a képességekkel, lelki, testi, anyagi értelemben egyaránt. A kapitalista, liberális felfogás ennek épp az ellenkezője: az én pénzem, azt csinállok vele, amit akarok; az én testem, azt csinállok vele, amit akarok.

Jézus a szegények és a szegénység barátja volt. Szociális értelemben nem akarta megváltoztatni a társadalmi viszonyokat, de állandóan a Mammon, a pénz ellen beszélt. Az ókorban is létezett pénzgazdaság; voltak bankügyletek, csak a bibliai hagyomány tiltotta. Az ószövetségben nem volt szabad uzsorakamatot szedni, és hétévenként meg kellett szüntetni, el kellett égetni az adósleveleket. Ez a vallási előírás már magában lehetetlenné tett mindenféle kapitalista tőkefelhalmozást. Mindig újra kellett kezdeni.

Az a szentírású idézet, hogy bármit tesztek, Isten dicsőségére tegyétek, érzésem szerint azt jelenti, hogy a világ fenntartása és működtetése Isten szándéka szerint történjék. Ezen értem az ökoszisztéma önfenntartó, önmegújító rendjét, s a szellemi világrendnek is ugyanezt az önfenntartó, önmegújító mozgását. Ebben való részvétel a munka, krisztusi értelemben.

— *SZENT ÁGOSTONRA utal BIBÓ István, amikor azt írja, hogy az igazságosságra tekintettel nem lévő államhatalom csak méreteiben különbözik a rablóbandától. Szép, új világunkban sem kirá-*

lyunk, sem császáruk, s Istentől is megvolnánk fosztva. Fokozottan érvényesek János szavai az első levélből: „az egész világ a gonosz hatalmában van”. Szabad-e adót fizetni a gonosznak?

— Jézus korában a római államhatalom sem volt az igazságosság mintaképe, ráadásul idegen, elnyomó, pogány hatalom volt, és Jézus mégis azt mondta, hogy adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené. Ez a kérdés ugyanolyan beugratós, mint amit neki tettek fel, és erre ugyanolyan kétértelmű választ szabad csak adni, amelyet ő adott. Kinek a képe van a pénzen? Az államé; az állam adja ki a pénzt. Ez azt jelenti, hogy igen, az adót kell fizetni, a pénzt vissza kell adni neki, de az életedet és a családod életét és a hazádat ne áldozd föl az államnak és az állam törvényeinek. Semmiképpen sem egy túlhajszott, önfelőrli munka gyümölcsseit rakjuk az állam mindent felemészítő bendőjébe.

A keresztény válasz a rablóállamnak: a sok gyermekes, hagyományos család, ahol legföljebb a férfi jár el dolgozni. Önelátás a kiskertből; cserekereskedés, oda-visszasegítés, „feketemunka”. Ez a keresztény válasz, és ez az, ami az egész pénzgazdaságot le fogja győzni.

— A munkához (és szabadsághoz) való viszonyában végletes helyzeteket hoz létre a modern kor az ember számára: egyfelől a légerek, munkatáborok világát teremti meg, másfelől pedig ott a munkanélküliség fenyegetése. Így is, úgy is a poklok poklát járhatja meg az ember. Milyen példák vannak arra, hogy ép lélekkel lehet átvészelní végletes sorshelyzeteket?

— Mind a két példa — harmadikként még ide sorolom a modern kor szabadidő-kultuszát — külön választja a munkát a valódi céljától. A munkát csak mint szükséges rosszat fogadja el, amit egy kijelölt, áhított cél érdekében el kell végezni: a cél a pénz megszerzése; egy vízi erőmű vagy a szocializmus felépítése stb. Ezzel szemben a munka értéke önmagában van; maga a tevékenység szépsége, ami által az ember Isten munkatársa a világ fenntartásában; a Paradicsom felépítése, újjáteremtése. Ebben az értelemben a munka önmagában véve öröm. Élvezet a testnek és öröm a léleknek. Bármilyen munka. A gödörásástól a magas matematikáig minden munka örömet hordoz magában, s aki helyesen áll hozzá a világhoz, az tudja is ezt. Ez a filozófia a titka az egésznek, s így lehet átvészelní kilátástalannak tűnő helyzeteket. Olyanoktól tudom, akik tíz éveket töltöttek szovjet fogságban vagy börtönben. Azt mondták, hogy ami munka ott volt, azt is ugyanúgy végezték el, mint hogyha otthon, a családjuknak dolgoznának. Az alacsonyrendű és megalázó munkában is próbálták megtalálni a szépséget. Testmozgásukat igyekeztek hozzászabni komótosan és harmonikusan — és takarékosan! — ahhoz a munkához; s megettek bármit, amit elébük adtak. Közben, természetesen, nem a keserűség irányította gondoltaikat, és nem a gyűlölet a fogságban tartók ellen, hanem az élni akarás. Túl kell élnem, és Istenre bíznom, hogy hazavezet.

Úgy látom, hogy hasonlóan vészelik át a kényszerű munkanélküliséget a helyes világnézetű emberek. Jézusnak az a mondása, hogy keressétek először az Isten országát, és a többi mind hozzáadatik nektek, a munkára is érvényes. A munkát magáért a munkáért, illetve ami mögötte van: az istenszolgálatért és a világszolgálatért kell végezni, és a megélhetés majd hozzá adatik. Ez természetesen nem gazdasági megfontolás, amit itt ajánlok, hanem vallásos gondolkodás.

— *A modern korban a szabadidő féltetvére a munkanélküliségnek...*

— A munkanélküliségnél is nagyobb csapás korunk szabadidő-kultusza. Abból, hogy a munkát pénzszerző tevékenységé fokozták le, következik, hogy senki nem szeret dolgozni, illetve nem szabad szeretni dolgozni. A legtragikusabb az, hogy ezzel a modern ideológia elveszi a munka örömét még azoktól is, akik szeretik csinálni. Kultuszt csapnak a szabadidő körül — természetesen reklám/üzleti célból.

Nagyon jól emlékszem, hogy édesapám a legeslegjobban dolgozni szeretett, pedig nem volt valami érdekes foglalkozása: számlaellenőr volt, tehát kishivatalnok. Nyolcvanhárom éves koráig bejárt a hivatalába, évekig fizetés nélkül, mert szerette csinálni a munkáját. Ehhez hozzá tartozott az is, hogy szerette a kollégáit, szerette azt a légkört, ami ott volt. Az idősebb parasztok is így vannak: úgy kell kiverni a kezükből kapát; nem a pénzért dolgoznak, hanem a munka kedvéért. Ehhez képest óriási kontraszt a modern ember, aki alig várja, hogy eljőjön a szabadsága, amikor nem kell csinálnia semmit. Pontosabban, itt jön a még ördögibb manipuláció, hogy a szabadidőbeli tevékenységet még szigorúbban előírja a modern reklámpipar, mint a munkaidőbeli tevékenységet. Célja ugyancsak nem a test és lélek felüdülése, hanem a pénznek a szolgálata. Kötelező megvenni azokat a ruhákat, kötelező részt venni azokon a szabadidő-programokon, turistautakon stb. Minden programozott, és a modern rabszolgaember a szabadideje révén még nagyobb láncot hord a nyakán mint a munkaideje révén.

— *Beszélgetésünk során többször hivatkoztunk Krisztusra, az ő tanítására, példájára. Ugyanakkor, kiáltó ellentétként, minduntalan korunk válságjelenségeibe ütközünk. Krisztus megváltó műve által ment-e hát a világ elébb? Igazabb, jobb munkatársai vagyunk-e a Teremtőnek a teremtésben?*

— Arra a kérdésre, hogy van-e történelmi fejlődés erkölcsi értelemben, én nemmel válaszolok. Nem hiszem, hogy jobbak volnánk, mint az ókori emberek. Hogy Jézus javított-e a világon, erre viszont csakis igent lehet mondani, de hát ő nem forradalmár és társadalomreformer volt; ő az emberi szívek megváltója. Ez a javítás nem társadalmi méreteken, hanem az egyéni jóságban és szeretetmennyiségben nyilvánul meg, azok körében, akik őt valamilyen formában elfogadják és szeretik. Biztos vagyok abban, hogy több simogatás, ölelés és szeretet volt és van a világon Jézus óta.

és társadalomreformer volt; ő az emberi szívek megváltója. Ez a javítás nem társadalmi méretekben, hanem az egyéni jóságban és szeretetmennyiségben nyilvánul meg, azok körében, akik őt valamilyen formában elfogadják és szeretik. Biztos vagyok abban, hogy több simogatás, ölelés és szeretet volt és van a világon Jézus óta. Társadalmi méretekben ma azért nehéz kimutatni, mert nincs keresztény állam. Keresztény kisközösségek vannak, szeretetközösségek, családok. Régen, a felvilágosodás előtt voltak egész keresztény társadalmak, és amennyire én ismerem őket, valóban jobbak is voltak, mint a modern társadalom. Csak torzított a róluk alkotott képünk, mert a modern történetírás hamisít: a maga jó bizonyítványa érdekében befeketíti a múltat. Azt mondják: középkor? Akkor éjjel-nappal lobogtak a máglyák, sütögették az embereket, s butaság és sötét babona uralkodott. Igen, ez a pozitivista és marxista történetírás torzképe a középkorról. A források és egykorú adatok mást mutatnak.

Én még ahhoz a generációhoz tartozom, aki látta élőben és működésében a hagyományos parasztfalut, a termelőszövetkezet előtti falut. Össze tudom hasonlítani ezt — mondjuk — egy modern nagyvárosi lakótelep vagy akár egy mai magyar falu életével. Ég és föld a különbség a régiek javára. Akkor nyüzsgöttek ott a gyerekek és a háziállatok az utcákon, kacagás zengett egész nap, néha sírás is, de mindenképpen az élet harsogó hangjai voltak.

Néprajzkutatók megfigyelték, hogy az úgynevezett primitív népeknél van valamilyen lelkesedés; harsány kacagásokkal, óriási intenzitással és vehemenciával szinte habzsolják az életet. Ezt a modern ember már nem ismeri, legföljebb vadakról szóló természetfilmekből. Ez az, amire gondolok: a kereszténységtől — s nemcsak a kereszténységtől, hanem minden hagyományos vallástól és természetközelségtől — áthatott nép különb volt és boldogabb volt. Ez a boldogság újra megvalósítható, ha az Istennel és az ősi, természetes renddel való kapcsolatunkat újra megtaláljuk — Krisztus követésében.

Salföld–Lukácsháza, 1995. december

KAPILLER Ferenc

HUMÁN ÖKOLÓGIA — TUDOMÁNY VAGY ERKÖLCSTAN?

A HUMÁN ÖKOLÓGIA kifejezés az utóbbi néhány évben egyre jobban terjed: több egyetemen rendszeresen meghirdetnek ilyen című tanfolyamokat hallgatók és végzett szakemberek számára, összejöveteleket rendeznek a hazai humán ökológiai oktatás feladatairól. Az *Ökológiai Kultúra Fejlesztéséért Alapítvány* május elején Kecskeméten rendezett jól előkészített megbeszélést a humán ökológiáról, ahol érdekes vita alakult ki arról, hogy mi is a humán ökológia, s vajon ki nevezhető jogosan humán ökológusnak. A vita során eszembe jutott egy régi, a marxistákra vonatkozó humoros megfogalmazás, s azt alkalmazva úgy tűnt a számomra, hogy „az a jó humán ökológus, aki egyre több humán ökológust szorít ki a humán ökológiából”. Mielőtt kitérnék a vitára, szeretném igen röviden áttekinteni a humán ökológia fogalmának a fejlődését.

Maga az *ökológia* görög kifejezés, ami tükörfordításban az élőhely tudományát jelenti, s egyszerűen fogalmazva az ökológia, mint tudomány az élő szervezetek és környezetük kölcsönhatásait vizsgálja. (Bonyolultsága miatt nem kívánom itt néhai JUHÁSZ NAGY Pálnak, kiváló hazai ökológusunknak lényegesen bővebb, alaposabb meghatározását ismertetni).

A fogalmak, szavak élnek és jelentésük — szövegkapcsolattól függően — változik. A fenti meghatározással nem sokra megyünk, ha olyan — egyes tudósok által elítélt — fogalmakat használunk, mint az ökológiai katasztrófa, ökológiai mozgalom, ökológikus gondolkodás, vagy akár Bokor Ökocsoport. Ezekben rendszerint nem a tudományra gondolunk, hanem a kifejezést a természetvédelmi, környezetvédelmi, zöld stb. kifejezések helyett használjuk. Lépünk tovább: mi is hát akkor a *humán ökológia*? Valójában annyira új ez a fogalom, mint sokan gondolják? A *Webster* amerikai értelmező szótár szerint már 1933-ban ismert volt, s jelentése:

- „1. a szociológia egy ága, amely az ember és a társadalmi, gazdasági, politikai szervezetek közötti kölcsönhatásokkal foglalkozik.
2. Az ember, az emberi közösségek és a népesség ökológiája, amely kapcsolatos a környezet (levegő vagy víz) minőségének, a természetvédelem és az építőmérnöki gyakorlat helyes alkalmazása révén való megőrzésével.”

Ugye érezhető, hogy a Webster szócikke mennyire óvakodott minden fogalmi beszűkítéstől?

Ahumán ökológiáról P. R. EHRlich, ismert amerikai ökológus az Amerikai Zoológusok Társasága 1984. évi denveri tanácskozásán a következőképpen fogalmazott:

„Szélesebb értelemben a humán ökológia az egyes emberek közötti, az emberek és a környezet közötti kölcsönhatásokkal foglalkozó tudomány. Ez látszólag magában foglalja az emberi tudás egészét, a történelmet, nyelvészetet, gazdaságtant, műszaki tudományokat stb. Egy ilyen széles meghatározás azonban nyilvánvalóan nem lehet egy összefüggő rendszer alapja. Ezért a humán ökológia általában négy fő területre összpontosít: 1. az emberi népesedés dinamikájára, 2. az emberek forrásfelhasználására, 3. az emberek környezetre gyakorolt hatásaira és 4. ezen három közötti kölcsönhatásokra”.

Ehrlich megfogalmazásában az erkölcs kérdése nem szerepel, holott mind az erkölcs, mind az ideológia fogalma már jóval korábban megjelenik William OPHULS doktori értekezésében:

„A humán ökológia szemben áll a természet legyőzésének eszméjével; a növekedéssel; a gondolkodás és cselekvés elszigetelésével; az individualizmussal, mint ideológiával; és olyan abszolút erkölcsi törvényekkel, mint az ember elidegeníthetetlen jogai.”

Ophuls Idézi Paul SEARS-t, aki még 1964-ben magát az ökológiát *fölforgató tudománynak* nevezte.

GARRETT HARDIN szerint a humán ökológia óvni kívánja a természeti forrásokat, és egyszerre *fölforgató és konzervatív tudomány*. Konzervatív, mert meg akarja őrizni a jövő nemzedékek létalapját, azonban nem a régi nézeteket, a mai elavult politikai és társadalmi intézményeket, nem a társadalmi előjogokat! Sok, magát konzervatívnak nevező ember ezzel nem ért egyet, az ő számára látszik fölforgatónak a humán ökológia, fejt ki Hardin.

Hardin hangsúlyozza a humán ökológia rendszerszemléletű, interdiszciplináris voltát és több dologra figyelmeztet. Ezek közül néhány: „Sosem cselekedhetsz pusztán *egyetlen* dolgot. — Nincsen „mellékhatás”. — Egyetlen rendszer sem tudja túlélni a megfélemlített pozitív visszacsatolást. — A negatív visszacsatolás pozitív jótétemény lehet. — Nem léphetsz át az eltartóképességen. — Az „élet szentsége” alapelv utat kell, hogy adjon az „eltartó képesség szentsége” elvének.” stb.)

A kecskeméti tanácskozás előkészítő anyagában több meghívott nézeteit olvashattuk a humán ökológiáról. A legtöbbben tudománynak tartják, de fontos idézni ZELNIK Józsefet, aki kifejti, hogy

„a természettudományi terület képviselői az ökológia szót természettudományos kifejezésként ismerik ... és sértésnek vesznek minden humán-tudományi megközelítést.”

VICTOR András hangsúlyozta, hogy őt a tárgykör erkölcsi, vallási, filozófiai és pedagógiai szempontjai foglalkoztatják.

A vita során hallottunk olyan nézetet, hogy a humán ökológia természettudományos diszciplína, hogy a mély ökológiai filozófiai irányzat közeli rokona, STALLER Tamás azt hangoztatta, hogy semmi esetre sem filozófia, hanem határozott tudományterület, elsősorban társadalomtudomány.

Az előkészítő anyagot olvasva és a vita során az a meggyőződése alakult ki, hogy a humán ökológia nem csak tudomány. Az is, de annál jóval több. Szerintem egy teljességre törekvő, mindent felölelő látásmód, szemlélet, értékrend, erkölcs, amely több ponton találkozik a vallási tanokkal. Ha mégis egy szóval kellene jellemeznem, akkor talán azt mondhatnám, hogy erkölcs-tan.

MI, A HUMÁN ÖKOLÓGIÁVAL FOGLALKOZÓK keveset sajátítottunk el az említett látásmódból. Az egész elsajátítására egy emberi élet nem elégséges, hacsak valaki nem rendelkezik emberfeletti képességekkel. A részletek képzett, jót akaró művelői sokszor vitatkoznak egymással, hogy csak a saját területünk az igazi, az értékes, a tudományos, de nem elég határozottan törekedünk arra, hogy egymástól tanuljunk, és nem közeledünk a teljességhez.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy a humán ökológiának *foglalkoznia kell a legalapvetőbb filozófiai kérdésekkel, mint*

- a kozmológiával,
- azzal a kérdéssel, hogy mit jelent a Mindenség illetve a Természet *rendje* (pl. ha az ősrobbanás utáni tágulási sebesség hallatlanul kis mértékben *más* lett volna, mint a jelenlegi, egészen másfajta Világegyetem keletkezett volna: csillagrendszerek, bolygók élet, az ismert tudatformák, ember nélkül.)

A humán ökológiának föl kell ismernie, hogy

- az evolúció szükségszerű és nem véletlen jelenség, és hogy
- az evolúciónak célja és iránya van (tudatosodás — Teilhard de CHARDIN).

A humán ökológia a rend és az evolúció fentmaradása érdekében tanulmányozza

- a vallások ökológiai üzenetét,
- a bennünk meglévő, de társadalmaink és nevelésünk által elfojtott ökológiai tudattalant (T. ROSZAK),
- az érett, társadalmi rendszerek, elsősorban a természeti népek életét (az érett *természeti* rendszerekre E. ODUM

szerint jellemző a takarékoság, a sokféleség, az együttműködés és a jó belső szabályozás — érett *társadalmi* rendszer mások szerint talán csak a törzsi társadalom).

SZÜKSÉGES, HOGY A HUMÁN ÖKOLÓGUS tudomásul vegye: az ökológiai válság vagy szerencsétlenség nem a jövőben fenyegető dolog, hanem az már hétköznapjainkban valósága. Tudatosítania kell azt is, hogy ezen a válságon semmiféle tudományos, műszaki, jogi vagy gazdasági eszközzel nem segíthetünk — mert az okok tudatiak, erkölcsiek, magatartásbeliek.

Tudatosítani kell, hogy *bolygónk rendszerének fölborult egyensúlyát kell helyreállítani:*

- a szeretet javára a hatalom ellenében;
- az együttműködés javára, csökkentve a vetélkedést;
- a bölcsesség javára, a tudás ellenében (T. S. ELIOT);
- a közösség javára szemben az Énnel;
- a létezés javára és a birtoklás rovására;
- a belső, szellemi értékek javára az anyagiakkal szemben;
- a kicsiny javára szemben a hatalmassal;
- a helyi javára a központ ellenében (Wendel BERRY szerint ha egy közösség fenn akar maradni, akkor meg kell hogy védje magát a globális gazdaságtól. Ennek révén egész társadalmunk nyerne. Fölbátorodnának a helyi kultúrák, fejlődne a kulturális sokféleség);
- a belső szabályozás javára;
- a szellemtudományok javára, a természet és műszaki tudományok uralmának csökkentésére (C. P. SNOW és Zelnik József);
- a tudati-szellemi-lelki fejlődés javára és az anyagi növekedés visszafogására;
- a lényeges javára és a lényegtelen rovására, (a válság valódi, alapvető okait kell megkeresni, pl. a nemzetekfeletti vállalatok tevékenységében, a pénzrendszerben stb.);
- de nem akar egy másfajta aránytalanságot, egyensúlyhiányt teremteni.

Itt befejezem a világválságból való kijutásunk módjainak felsorolását. Kifejthetném mindegyik sort több oldalon át, de nem teszem: egy rövid írást talán többen elolvasnak. A fölvetett gondolatok arra utalnak, hogy a humán ökológiának nem csak a helyzet elemzése, vizsgálata a feladata, hanem tudatunk és erkölcsünk, egész életmódunk megváltoztatása.

GYÖRGY Lajos

Irodalom:

Berry, Wendell: *Conserving Communities* — Resurgence, No. 170 — May-June, p. 6-11. 1995.

Ehrlich, P. R.: *Human Ecology for Introductory Biology Course: An Overview*, Amer. Zool. 25:379-394, 1985.

Eliot, T. S.: *Choruses from the Rock*, cit. *Magyar Szemle*, III/4/394, 1994. április.

Hardin, Garrett: *Human Ecology: The Subversive, Conservative Science* — Amer. Zool. 25:469-476, 1985.

Odum, E. P.: *The Strategy of Ecosystem Development*, *Science* 164:262, 1969.

Ophuls, W.: Ph.D. Diss., 178-179, Yale Univ., New Haven, Conn. 1973. cit. Garrett Hardin, 1984

Roszak, Theodore: *The Voice of the Earth*, Simon and Schuster, New York, 1992.

Sears, P.B.: *Ecology — a subversive subject*. *BioScience* 14(7):11, 1964, cit. G. Hardin, 1984

Snow, C. P.: *The Two Cultures and the Scientific Revolution — The Rede Lecture* — Cambridge University Press, 1960.

Teilhard de Chardin, Pierre: *Az emberi jelenség* — 1955 — Gondolat, 1973.

Victor András — *Az Ökológiai Kultúra Fejlesztéséért Alapítóvány Körlevele*, p. 13., 1996. május.

Zelnik József — *Az Ökológiai Kultúra Fejlesztéséért Alapítóvány Körlevele*, p. 14.-15., 1996. május.

PAULER ÁKOSRÓL*

PAULER ÁKOS (1876-1933) a két világháború közötti Magyarország szellemi életének egyik reprezentatív alakja volt. Pauler Ákos nagyapja, PAULER Tivadar a kiegyezés korának neves jogtudósa, apja, PAULER Gyula ismert történetíró volt. Nyomdokukon haladva Pauler Ákos életpályája egyenesen ívelt az egyetemi katedráig és az akadémiai tagságig. Filozófusként úgy élte a családban hagyományos, anyagi gondoktól mentes életét, mintha egyáltalán nem érzékelte volna a kor — a legkülönbélebb epicentrumokból származó — fenyegető rengéseit. Legalábbis ez a kép bontakozik ki írásaiból, nyilvános állásfoglalásaiból és karrierének egyes állomásait tekintve.

A mostani alkalommal Pauler filozofálásának a sajátosságára szeretném felhívni a figyelmet. Röviden összefoglalva és továbbgondolva a róla szóló korábbi írásomat (l. a Jegyzetben, 16. sz.). Először felvázolom Pauler életművének néhány főbb vonulatát. Csupán tájékoztatásul, de könnyítésekkel nem téve engedményt azok számára, akik esetleg éppen most értesülnek első ízben Pauler gondolatvilágáról. Azt sem szeretném persze, ha valakit elriasztana a bevezető rész a továbbolvasástól, ezért előre jelzem, hogy sokkal inkább stratégiai megfontolásból adok tömény ízelítőt, mintsem azért, mert nem lehetne — habár csak ideiglenes megoldásként — lazább ismertetést adni. Kontrasztba szeretném ugyanis állítani Pauler filozófiáját az élményeivel. Csupa szigor és szabatosság amabban, csupa érzékenység és bensőségesség emezekben. Élményeihez pszichológiai út vezet; erről szól írásom második része. Hangsúlyozom azonban, hogy a lélektani megközelítés Pauler esetében csupán az egyik módszere annak, hogy filozofálásába behelyezkedhessünk. Pauler személyiségének megismerése nem cél ebben a vonatkozásban, hanem a vizsgálódás átmeneti állomása. Jellemzői túlmutatnak magukon, ezért éppúgy felszínes félreértés, ha pszichológiai elemzésnek tekintik a következőkben bemutatott tárgyalásukat, mint ha pszichológiai keretelméletnek fogják fel azokat a terminusokat, amelyekkel a magukon túlmutatásukat igyekszem követni. Pauler gondolkodása zárt gömbfelület mozgalmasságához hasonlítható, gyakran befelé, valamilyen alig közölhető központ felé mutató vektorokhoz. Ez a sajátossága kü-

**A fin de siècle racionalitása és törése: igény és visszhang* c. Osztrák-Magyar Munkamegbeszélésen (Sopron, 1995. február 4-5.) tartott előadás.

lönbözők valamennyi — általam ismert — filozófus-kortársának a gondolkodásától. Olyan létformát szignál, amelyik talán csak manapság látszik korszerűvé válni, esetleg épp a kor visszajáról. Jelentőségét, amiért nagyon érdemes vele foglalkozni, ebben látom.

Pauler Ákos kerek filozófiai rendszert épített ki. Ennek alapjául a logikát vette. Nem csupán módszertanilag — a filozófia sajátos módszerét az indukciótól és a dedukciótól elkülönített redukcióban ismeri fel —, hanem a filozófia tulajdonképpeni mondanivalóját, és ezáltal mi magunkat és világunkat illetően is. Ezt a meggyőződését is formális logikai úton vezeti le: vizsgálódását a tudományokkal (és nem azzal, amire a tudományok vonatkoz(hat)nak kezdi, majd megállapítja, hogy

„a filozófia azon osztályokról szóló tudomány, melyek előfeltételei a szaktudományoknak: a *legegyetemesebb osztályokról* szóló tudomány.”¹

MIVEL PEDIG AZ OSZTÁLYOZÁS ELVE az általa megkülönböztetett három logikai alapelv egyike —, az azonosság, és a *principium rationis sufficientis*-nél előre valónak felismert összefüggés elve mellett —, a filozófiai vizsgálódás tárgya eredendően logikai természetű. Tiszta logikaként az igazság formális meghatározásaival foglalkozó elméletet művelte Pauler. Ebben az értelemben a logika a szokásosnál is sokkal elvontabb tudomány, viszont elvontságában bármely valóságról szóló tudomány fölött áll. Központi terminusa az érvényesség, mint az igazság sajátos fennállási módja. Lét és létezés ezen a vékonyka logikai fonálon függ anélkül, hogy ez a szál tovább lenne követhető annál, ami maga a formális logikai meghatározása. Fölénye abszolút;

„az igazság tiszta logikai értelemben, tehát mint érvényesség, valóban a mindenséget átfogó mozzanat... Az a körülmény, hogy az igazság, mint tiszta logikai mozzanat, igenis magában foglalja a tárgyat — tehát a *létező* tárgyat is —, magyarázza meg, hogy minden tárgy alá van vetve a *logika principiumainak*...”

Az etika és az esztétika a logikával egyenrangúan társul a logikához, de — a logika fölénye fejeződik ki ebben — logikai módon.

„Az *azonosság elvét* a különbözteti meg a másik kettőtől — írja Pauler³ —, hogy egyetlen magában álló dologra is vonatkozhatik. Az értékek közül ez jellemző a *szépségre*, mely épp azt jelenti, hogy valamely dolog merőben önmaga által, kiemelve a többi dologgal való összefüggésből is, értékkel bírhat. Az *összefüggés elvének* sajátos vonása az, hogy több dolog kapcsolatát fejezi ki. Ez a jellemzője az *igazságnak*, mely mindig relációban áll: a fogalmi igazság a dolognak önmagához való viszonyát, a tétel a dolognak más dologhoz való relációját, a szillogizmus pedig tételek viszonyát fejezi ki. Az *osztályozás elvét* — figyeljük meg: második specializált szerepben tűnik itt föl ez a logikai alapelv — „leginkább az jellemzi, hogy *alárendeltséget* jelent. Ily föltétlen alárendeltséget az eszmény alá, tehát köteleiséget kíván a *jó* eszméje.”

LOGIKA, ETIKA ÉS ESZTÉTIKA MELLETT két további része van még Pauler rendszerének, a metafizika és az ideológia. A metafizikát szintén logikailag értelmezi. „A metafizikai tétel nem egyéb — írja könyve metafizikát tárgyaló fejezetének első mondatában⁴ —, mint közvetett ténymegállapítás.” Ebből redukció révén jut el „őstények” felismeréséhez. A „létező dolog”-nak két kritériumát különbözteti meg: az állandóságot és a tevékenységet, a változásban azonban a nála eredetibb változatlanságot ismeri fel, ami formaként mutatkozik a matériával szemben. Végző soron a „létező, amennyiben határozmányainak formáját önmagában bírja, szubsztanciának nevezetik.”⁵ Ez a forma, mint alany — „amelynek reagálása nyilvánul meg a matériában”⁶ —, vagyis a szubsztancia „öntevékeny létező”, „öntevékenység-centrum”, azaz „psichomorf”. Csak ez az egyféle szubsztancia van, noha numerikusan a szubsztancia pluralis; a természet, „amennyiben benne épp a szubsztanciák öntevékenysége nyilvánul meg, tárgyilag meg van alapozva”⁷: mint LEIBNIZ mondja, *phaenomenon bene fundatum*. — Az ideológia Pauler rendszerében a logika ismétlődése a dolgokban; kiterjedve a dolgokra és magáévá téve ezeket. Egy külön „ideológia” nevű tudomány szükségességét annak a megfontolása alapján ismeri fel,

„hogy a logika, etika, esztétika és metafizika a tárgyak (dolgok) bizonyos osztályairól szólnak — figyeljük meg itt is az osztályozás elvének hatékonyságát (P. B.) —, s így kell olyan vizsgálódásnak lennie, mely magát a „tárgy” mibenlétét általában, s ennek különböző osztályait fejt ki. Az ideológia tehát *általános tárgyelmélet* s így... célja épp az, hogy a tárgyak ama legegységesebb határozmányait fejtsse ki, melyek *minden tárgyra* egyaránt állanak, függetlenül attól, hogy az objektumoknak melyik osztályába tartoznak. „Ideológiának” épp azért nevezzük a kutatás e területét, mert a dolgokat csak *mint adott tartalmakat* tekintti: tehát minden lehető dolognak csak müntegy ideáját vizsgálja.”⁸

Az ideológia — mint minden tudomány — a három logikai alapelvnek és ezek *corollarium*ának, a korrelativitás elvének megfelelően tagolódik négy részre: fenomenológiára, relációelméletre, kategóriaelméletre és értékelméletre.

Méltó lenne, hogy Pauler sűrűszövésszerű és nagy filozófiatörténeti ismeretanyag bevonásával kidolgozott filozófiáját részletesen tovább ismertessem. Ily módon egyre több vonatkozását közölhetném. Meggyőződésem azonban, hogy filozófiájának jellege, ami már ebben a rövid vázlatban is megmutatkozik, nem változna lényegesen. Ezért megszakítom az ismertetést, és kettős vallomást teszek. Nem a magam személyes érdekéből hozakodva élő élettörténetem két eseményével, hanem hogy megkönnyítsem Pauler filozófiálásának jellemzését, melyhez belső és külső hatásköre egyaránt hozzátartozik. Még gimnáziumi éveim közepe táján történt, amikor érdeklődni kezdtem a filozófia iránt, hogy birtokomba került a tanári kar egyik néhai tagjának kéziratos kivonata Pauler

Logikájából. Bekötöttem a szép gyöngybetűkkel írott füzetet és saját gyűjtésű könyvtáram első darabjai között tartottam számon, de tartalma sem akkoriban, sem később nem fogott meg. Paulerrel való második találkozásomat ezért meglehetősen kelletlenül fogadtam. A '80-as évek elején beszélt róla több ízben egyik egykori tanítványa, aki sikeres akadémiai pályafutása során ugyan a nevét sem igen írta le, de nyugdíjba vonulása után lelkesen emlékezett tanuló éveire és könyvet szándékozott írni. Paulerről szóló könyvet nyomott a kezembe, mondván, hogy ezt mindenképpen el kell olvasnom. Csupán udvariasságból nem utasítottam vissza, bár engem egészen más feladatok kötöttek le és más tervek foglalkoztattak, ráadásul másnap reggel indultam egy külföldi kongresszusra, amire még készülnöm kellett. Késő este azért kíváncsiságból elővettem a könyvet, s miután belelapoztam, hajnalig nem tudtam letenni. Egy hölgy írta, SZKLADÁNYI Mária, aki Pauler rendszeres beszélgetőtársa volt, annak utolsó tizenegy életévében. Alig lehet elképzelni mélyebb szakadékot egyfelől filozófiai gondolkodás és nyilvános viselkedés, másfelől élményvilág és bizalmas megnyilatkozás között, mint amilyen Pauler esetében előtűnik, ha írásainak és életpályájának ismeretében olvassuk a Szkladányi által feljegyzett meditációit. És ez a mély szakadék nála nem közösségi és privát élet között, nem tárgyilagosság és intimitás között, de még csak nem is személyes külső és belső között húzódik, hanem (ezzel pontosítjuk az iménti ellentétet) a tulajdon bensőjében: átélése és tudata között. Szkladányi Mária az átélésből párálló érzületek szóba foglalásának volt tanúja, majdnem csupán esetlegesen, mint akinek a jelenléte nem számít, mint ahogyan Pauler filozófiája, szereplése sem volt téma, mint ahogyan diszkurzív tudata is szinte ki volt iktatva. Leszámítva Szkladányi — annak idején minden bizonnyal leplezett — rajongását, a könyv atmoszférájából következően — mindketten szigorú katolikusok lévén, zárdai fegyelem övezte őket — úgy beszélhetett Pauler, ahogyan a sóhaj szakad fel az emberből, vagy amikor Istennel társalog, noha nem bízik abban, hogy van Isten, aki hallja.

PSZICHOLÓGIAI SZEMPONTBÓL melankolikus típusba sorolhatjuk Pauler személyiségét, nem betegség-összefüggésben, hanem az elnevezés kultúrtörténeti értelmében, és ahogyan Hubert TELLENBACH⁹ körvonalazta. Bekeretezett, pontosan kiszámított életet élt — írja róla Szkladányi Mária¹⁰ — kis dolgoktól kezdve egészen a végső életbeosztásig. Élénken ragaszkodott minden megszokotthoz: környezetben, táplálkozásban, ruházatban, sétaútban, sőt az emberekkel való érintkezésben is. Nem bírta el a kilengést, az újítást... az új helyzet közelsége valósággal kivetkőztette önmagából." Túlhajtott pontosságáról néha már ő maga is nevetve mesélt, pl. „hogy lépcsőkön mindig ugyanazzal a lábbal kezdi a lépést és fordulóknál mindig ugyanazzal a mozdulattal tér ki.”¹¹ Külön kérdés, hogy mennyiben választott életstílus kifejeződése ez a fajta személyiség, ill. hogy mennyiben élettörténetileg

követhető reakció-képződés. Pauler életében nagyon mélyre, kisgyerekkoráig nyúlnak a gyökerek, és ott — róla való jelenlegi ismereteink birtokában — eltűnnek a szemünk elől.

„Már gyermekkoromban elbúsított minden — mondta¹² —, ami elromlott vagy elveszett. Nevetséges kis példa, amit mondani fogok, de ez érzékelteti legjobban természetem alapvonását. A cukrot, amit gyerekkoromban kaptam, sose ettem meg rögtön, hanem sokáig őriztettem, annyira irtóztam valaminek az elvesztésétől. De később is mindennel így voltam.”

ASZEMÉLYISÉG MELANKOLIKUS TÍPUSÁNAK az élet és az alkotás módjára vonatkozólag van többé-kevésbé ismert, a filozófia minőségére vonatkozólag pedig még csaknem feltáratlan jelentősége. Paulerre azonban a melankolikus típus is csupán első közelítésben talál. Sajátossága nem egyediségének mikéntjében áll, hanem egyedi mivoltán belüli súlyozottságában, belső elhatárolódásával keletkező tulajdon rekesztékének minőségében, ami merőben más, mint akár a szubjektivitás, akár a szubjektitás: első kezdeménye és utólagos tartaléka a Létnak, de már nem tarthat igényt arra, hogy igazán Lét legyen. Minden gyakorlatiatlanság és szegényesség ellenére mégis varázslatos bensőséggel él meg Pauler önmagának eme rekesztékét.

„Minderről tudok, de mint bűvkörön belül a mágus, az étellel szemben vértézetten állok és átlényegült színeit, formáit érzem. Enélkül azonban talán nem is dolgozhatnék. Tudnom kell, hogy kívülem egy merőben másfajta világ hullámzik, de csak lehalkított reflexei hatolnak be hozzám. Ez valami elmondhatatlan szellemi elvarázsoltság, az élet köreibe legbelül zárva lenni, fölfokozott élménykészséggel és mégis állandóan kielégületlen életenergiákkal. De a mágus titka éppen ez. Mindent lát, de semmi sem érinti. Minden fölött örökké uralkodik, mert semmit sem vált át az élet hétköznapi szükségleteire.”¹³

Ami azonban — mint más alkalommal megjegyzi — mégiscsak csupa aszkézis¹⁴, és a „mesterséges élet” béklyóiba¹⁵ szorultság.

Ennek a pszichológiai közelítésben megnevezve átélés-rekesztékében markáns személyiségnek — és személyiségtípusnak — korunkban ismerhetjük fel a filozófiai jelentőségét, amikor az Átézés „végső cseppje” lehet az utolsó menedék, és mint ilyen, következményes első kezdemény, amely az életvilág és a társadalmi rendszer felől nem kolonializálható, és a civilizátum felől nem mediálható át. A maga idejében azonban úgy látszott még, hogy Pauler életformája maga az élehetetlenség, és nem csupán a saját korának létkérdéseivel nem foglalkozik, hanem nem ismeretes és nem is képzelhető olyan kor, melyben eligazíthatna valamelyest az ő filozófiája, vagy amelyhez egyáltalán illene. Korabeli perspektívához tartva magunkat, átéléstípusának és filozófiájának egymásra nem találó együttesét — miért van pl. egyáltalán kidolgozott filozófiája az önmagán belül magát elsáncoló alanynak, ha a mű-

vésznek sem a műve számít, hanem csupán az átélése?¹⁶ — értelmezhetjük az egykori széplélek kései, kényszerű titkosodásaként. Vagy észrevehetjük, hogy Pauler logikai idealizmusa¹⁷, ill. logikai abszolutizmusa¹⁸ a transzcendens ideák már KANT óta megfigyelhető menekítésének egyik utolsó stációja. Diszkurzív tudatba befelé-menekítés, amennyiben a formális logika alapelveire van felfűzve a Mindenség, de a kapcsolatuk (a „felfűzés” módja) is csupán logikai: az ideák regulatív szerepe pusztá érvényességgé halványodik, ami éppenséggel a logizma létmódja¹⁹. Ebben a vonulatban foghatjuk fel Pauler filozófiáját az általunk felvázolt paratológia szerint, vagyis nem Létezés és Lét, nem immanencia és transzcendencia közötti határt és határátlépést méltatva, hanem eme ket-tős(ök) eredendő behatároltságát puhatolva, együttesük kölcsönviszonyait kutatva, és együttesük történelmi válságát felismerve. Az „érvényesség”, mint időtlen *permanencia*²⁰, amely „nem idéz elő semmiféle változást: *előfeltétele*, de nem *tényezője* a létező világnak...”, tehát nyugvó szubsztancia²¹, egyszerre a Létezés-Lét együttes (az *internoszeptum*) csődjének beismerése és idealitásának²² fenntartása. Ha belegondolunk, akkor nincs más fedezete, mint az alanyi rekesztékbe szorult Átélés.

EBBEN, A PAULER SZÁMÁRA FEL NEM SEJLŐ egymásra-utaltságban kereshetjük egyfelől ezoterikus filozófiájának, másfelől kü-lönc életének a titkát, amely filozófálás és átélés egymás mellett elsiklásában csak egyre mélyebbre húzódik. Vezérfonala lehet ennek a vizsgálódásnak a Pauler értelmezése szerinti hyparchológia, melynek körében az érvényesség is beletartozik. Pauler az általa körvonalazott fenomenológián belül különbözteti meg részint a tartalom, a „micsoda”, részint a fennállás, a „miképpen áll fenn” diszciplináját. Az előbbit nevezi usziológiának, az utóbbit hyparchológiának. Ha figyelembe vesszük az előzményeket, pl. a görög *phainesthai phainomenon*-ná, majd az újkorban is változó *phaenomenon*-ná válását, továbbá a *hyparchein* ARISZTOTELÉSZ metafizikájában játszott fontos, de metafizikába egészen nem integrált szerepét, majd *subsistentia* fordításban megváltozó, de továbbra is ontológiát zaklató jelentőségét, akkor pontosíthatjuk Pauler korunkra vonatkozó jelentőségét is. Amikor már nem a Lét és az igazság/eligazítás az „első filozófia” tétje.

PETHŐ Bertalan

Jegyzet

- (1) Pauler Ákos: *Bevezetés a filozófiába*. Pantheon, Budapest, 1920 (továbbiakban idézve: *Bevezetés*), 9. o.
- (2) Pauler Ákos: *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*. Eggenberger, Budapest, 1925 (továbbiakban idézve: *Logika*), 20. o.
- (3) *Bevezetés*, 298. o.
- (4) *Bevezetés*, 179. o.
- (5) *Bevezetés* 181. o.
- (6) U. o.
- (7) *Bevezetés*, 185. o.
- (8) *Bevezetés*, 241. o.
- (9) Tellenbach, Hubertus: *Melancholie*. Springer, Berlin etc., 1961.
- (10) Szkladányi Mária: *Pauler Ákos életművészete*. Franklin, Budapest, 1938 (továbbiakban idézve: *Szkladányi*), 127. o.
- (11) *Szkladányi*, 127. o.
- (12) *Szkladányi*, 185. o.
- (13) *Szkladányi*, 182. o.
- (14) *Szkladányi*, 180. o.
- (15) *Szkladányi*, 50. o.
- (16) *Szkladányi*, 37. és 91. o.; v. ö. Pethó Bertalan: *A Pauler-jelenség. Magyar Filozófiai Szemle* 28. 1984, 119-147. (127 és 129.)
- (17) *Bevezetés*, 108. o.
- (18) *Bevezetés*, 99. o.
- (19) Pauler Ákos: *Metafizika*. A szerző kézirati hagyatékából sajtó alá rendezte és előszóval ellátta Dékány István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1938. S. 10.
- (20) *Logika*, 7. o.
- (21) *Bevezetés*, 245. o.
- (22) Az említett idealitást az érvényesség abszolút ontologémává terebélyesedése fejezi ki. Ezzel a megállapítással egyszersmind visszakanyarodunk Pauler filozófiájának kiindulópontjához. A már idézett (vö. 2. jegyzet) tételét — „az igazság tiszta logikai értelemben, tehát mint érvényesség valóban a mindenséget átfogó mozzanat” — a következőképpen pontosítja Pauler: „Ez azt teszi, hogy az igazság a maga objektív fennállásában valóban *magában foglalja* a tárgyat — különben nem képviselhetne épp érvényességet, azaz valamely tartalom vonatkozását a tárgyra. Ez az állításunk csak addig tűnhet paradoxnak, amíg az „igazság”-on emberi gondolatot értünk, amely valóban nem foglalja magában a tárgyat, hanem csak *vonatkozik* arra. Az igazság azonban, mint objektív érvényesség, egyik alkotórészeként tartalmazza a tárgyat, amelyre az igazság érvényes.” (*Logika*, 20. o.)

A POSZT-KOMMUNIZMUS: GYEREK(ES) BETEGSÉG*

KÖNNYŰ AZ EGYKORI KELETI TÖMB országainak fejlődését jellemezni. Még csak az sem szükséges hozzá, hogy az ember különösképpen jólinformált legyen a jelenleg zajló eseményeket illetően: a múlt ismerete sokkal fontosabb, mint a jelené. Bizony, a világnak ezen a táján, ha tisztában vagyunk a múlt, főleg a régmúlt történelmével, akkor a jelent is értjük.

Erre, vagy valami ehhez nagyon hasonlóra épül az elmúlt években megjelent ismertebb könyvek nagy többsége, melyek célja, hogy a nyugati olvasónak útmutatásul szolgáljanak ebben a zavaros közép- és kelet-európai világban. Ezt bizonyítják az olyan címek is, mint *A történelem újjászületése*, a *Balkáni kísértetek*, *Kijárat a történelemből* és a *Kísértetek földje*.¹ A régiót gúzsbaköti, agyonnyomja, magával ragadja (mindenki válassza ki a neki tetsző metaforát) az, amit leginkább a Múlt Mítoszának nevezhetnénk, vagyis saját történelmének rabságából sem kollektív ördögűzéssel, sem a modern pszichoterápia formáival nem lehet kiszabadítani.

Általában ez az átok a nacionalizmusban szokott testet ölteni, eme mítosz egyik alformájában, mely annyira félrevezető és annyira elterjedt, hogy érdemes külön címkével ellátni és más bánásmódban részesíteni ezt: a Nacionalizmus Mítoszáat. Szerencsére, ahogy ezt unos-untalan halljuk, ezen országok többségében, a nacionalista járvány kezdeti kirobbanása után, jó érzékkel tapasztalt szakértő kezekre bízzák a betegség kezelését (elsősorban reformkommunistákra, akik most a szabad piac és demokrácia bajnokaiként tündökölnék), hiszen náluk jobban senki sem ismeri a páciensét. Ennek következményeként, helyzetük és kilátásaik úgymond percről percre javulnak. Tehát a Múlt Mítosza és a Nacionalizmus Mítosza mellé felsorakoztathatunk még egy téveszmét, a Fényes Jövendő Mítoszáat és ezzel teljes lesz a nyugat felé vetített torz tájkép.

* *Post-Communism: An Infantile Disorder. The National Interest*, Summer 1996, Washington. A szerző és a kiadó engedélyével.

A MÚLT MÍTOSZA

NEM NEHÉZ MEGMAGYARÁZNI azt a hirtelen ébredt érdeklődést, mely 1989 után támadt Közép- és Kelet-Európa történelme iránt. A Hidegháború idején a „vasfüggöny” mögött lévő országokat akadémiásan nagyjából egységes egészként kezelték. Tagadhatatlan, hogy a kommunista rendszer elég sikeresen fonta az uniformizmus látszatának hálóját a Cseh Köztársaságban lévő Brno-tól egészen a Kirgiztáni Bishek-ig. Összeomlása után természetes, hogy minden nyugati értelmiségi és újságíró azon igyekezett, hogy behozza az elvesztett időt és újra felfedezze a különbözőségeket, különösen, mivel annyi egykori köztársaság és terület önálló államként újjászületett.

Nem telt bele sok idő, hogy a Szlovénia, Szlavónia és Szlovákia elkülönítésére tett jó szándékú kísérleteket valamiféle bosszúság váltotta fel, miszerint a Varsói Szerződés körvonalozott területeknek valamivel több jutott ki a történelemből, mint amennyit ezek az országok kezelni tudnak. Voltaképpen, főleg azoknak a képességét haladja meg az említett terület történelme, akiknek nem igazán van közük hozzá, vagy akik csak bizonyos idegen célok érdekében akarják felhasználni. Ezek közül a legjelentősebb az etnikai viták kiélezése, ez alatt értendők azok a gyakran mondvacsinált, vagy felnagyított, múltból előrángatott konfliktusok, melyek politikai vagy másfajta karriereket igazolhatnak, de erről majd később.

Vannak ennél sokkal ártatlanabb félremagyarázásai is a Múlt Mítoszában. Nagyon is jól emlékszem például arra, amikor John MAJOR, angol miniszterelnök a Konzervatív Párt konferenciáján kijelentette, milyen büszke rá, hogy részt vehetett Lengyelországban a varsói gettólázadás tizenötödik évfordulójára rendezett eseménysorozaton, amikor pedig az 1944-es varsói felkelésre gondolt (ahol több ezer nem zsidó származású lengyel vesztette életét). Vagy szlovák politikusok arckifejezésére, amikor az Európai Szövetséges Főparancsnokság valamelyik vezérkari főnökhelyettese azt veti a szemükre, hogy országuk mindig is a vallási törésvonal rossz oldalán állt (ez egy másik közkedvelt metafora), elszakítva ezáltal a nyugati katolicizmust a keleti ortodox vallástól.

Az ilyen fajta türelmetlenségből és tudatlanságból fakadnak aztán a politikai receptek. A kommunizmus bukása óta nem volt egyetlen egy nyugati politikus sem, aki annyira elkötelezte volna magát ezzel a területtel, mint Richard HOLBROOKE. És mégis, abban a beszédében, melyet az Észak-Atlanti Közgyűlés legelső, egykori varsói szövetségi tagállamban tartott ülésén mondott, ugyanezt a mindent meghatározó történelmi klisé ragozta a végtelenségig.

„Közép- és Kelet-Európa népei számára most megadatott egy tartós béke létrehozásának lehetősége — hangsúlyozta. Ahhoz azonban, hogy ezt megvalósíthassák, fel kell készülniük a felszabadítás végső felvonására, ahol saját tragikus, véres, vad múltjuk meg nem oldott örökségét kell felszámolniuk... A történelem mint egy irányító és tanítómester, a történelem, mint egy tanmese vezet bennünket, és nélkülözhetetlen öntudatra ébredésünkhöz. De vajon képes-e ez a vidék megszabadulni történelmének kísérteteitől és mítoszaitól?”²

AFŐ KÍSÉRTETEK ALATT MINDEN BIZONNYAL a meg nem oldott területi vitákra gondolt. Ugyanakkor ott voltak a politikai szélsőségek, intolerancia, xenofóbia, elmaradottság és antiszemitizmus démonai is, csupa olyan dolog, amire ezek a területek állítólag különösen fogékonyak. Természetesen ezekkel a jellemzőkkel hosszasan foglalkoztak már olyan szerzők, mint Misha GLENNY és Robert KAPLAN. Az ilyen típusú írók számára perverz örömet okoz, ha olyan témákon csámcsoghatnak, mint a fasiszta Vasgárdista mozgalom a háború előtti Romániában vagy a jobboldali Endacja (Nemzeti Demokrata Párt) Lengyelországban. Kedvenc témájuk mégis a két háború közti időszak, hiszen a téma kimeríthetetlen. Előbb önálló országgént igyekezték megvetni lábukat, majd a feltörő náci Németország és a bolsevik Szovjetunió közé szorulván, a Versailles-ban életre hívott országok nehéz helyzetben találták magukat. Dehát Nyugat-Európa sem volt éppen a stabilitás és gyarapodás modellje ezekben az években. Nyugodtan feltehetjük a kérdést, hogy a két háború közti Olaszország vagy akár Franciaország politikája vajon jelentősen rendezettebb és felvilágosultabb volt-e, mint Magyarországé vagy Bulgáriáé például.

A hangsúly azonban azon van, hogy ne állítsuk a később „másik Európa”-ként emlegetett részt nyugati ellenlábásával valamiféle szépségversenybe. Az előbbi szószólói mindig azonnal készek szembeszállni az olyan történészek, mint Eric HOBBSAWM elmarasztaló ítéleteivel, rámutatva, hogy a középkori Magyarország alkotmányosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az az írásos prerogativa, mely mindössze hét évvel követte a Magna Charta-t, vagy hogy a reneszánsz Lengyelországban SHAKESPEARE-darabokat játszottak még a szerző életében. Valóban fontos tudnunk, hogy azok a politikai, kulturális és intellektuális hagyományok, melyekre ezek a népek támaszkodnak, kiállják a próbát a nyugatiakkal. Ugyanakkor azonban nehezen látható be, hogy a korábbi aranykor miért meghatározóbb Közép- és Kelet-Európa országainak jelenlegi kilátásaira nézve, mint a két háború közti időszak tévedései, melyeket a világ Hobsbawmjai oly sommásan ítélnék el.

Ha az ember tényleg a múltban akar választ találni a jelenkor eseményeire, akkor legjobb, ha nem megy túl messzire vissza. A közvetlen múlt, vagyis az 1945 óta eltelt időszak, valamint ezzel összefüggésben az a mód, ahogyan a kommunista rendszert kezelték, adják meg együttesen a kulcsot a jelenleg kialakult viszonyok-

hoz. Csak az összehasonlítás kedvéért, vegyünk egy kissé korábbi példát, Németországit. 1945-ben ez volt az az ország, melyről joggal feltételezhettük volna, hogy összeomlik saját történelmének súlya alatt. És lám egy évtizeden belül, az ország jelentősebbik része, a Szövetségi Köztársaság terhektől mentes vezérhajóként vidáman szelte a nyugat háború utáni rendjének vizeit. A tehermentesítéshez azonban elengedhetetlenül hozzájárultak az 1945-öt követő perek és vizsgálatok. A nyugati zónában mintegy 5.025 náci háborús bűnöst ítélték el népirtás főbűne miatt, és közülük 406-ot ki is végeztek. Ezenkívül tizenháromezer kérdőívet töltettek ki az egykori párttagokkal, ami újabb több mint kétszáz fő letartoztatásához vezetett.³ Az alapos eljárás nemcsak a bűnhődés érzését erősítette a németekben, de oly mértékben számolta fel a náci pártot, hogy fel sem merülhetett annak a lehetősége, hogy társadalmi hálózatként vagy gazdasági egységekben tovább működjön.

A kommunizmus bukása után semmi ilyesmi nem történt. Az egykori bolgár pártvezető, Todor ZSIVKOV ez év eleji felmentése (mellesleg őt is csak korrupció vádjával ítélték el) azt jelenti, hogy az egykori keleti tömb egyetlen országának egyetlen korábbi kommunista pártvezetője sincs rács mögött. (Kétes kivételt képez Albánia, ahol Enver HODZSA felesége még börtönben ül, de ő is csak sikkasztásért). Azonban nem csak HONECKER vagy HUSÁK szintjén úszták meg a számonkérést. Lengyelországban POPIELUSZKO atya gyilkosát 1994-ben szabadon engedték, jó magaviselete miatt. Romániában az 1989-es mézszárlások miatt bebörtönzött tisztek valamennyije szabadlábban van 1993 óta. Magyarországon pedig jelenleg olyan miniszterelnök van hatalmon, aki még csak titkot sem csinál abból, hogy a pufajkások tagjaként segítette az oroszokat az 1956-os felkelés leverésében.

KÜLÖNBÉSÉGET KELL TENNI az 1989 óta meglévő „de-kommunikáció” két fajtája között. A hasznosabb és ellentmondásosabb megoldás alapvetően előrenéző volt: mindenáron megakadályozni, hogy a korábban a titkos rendőrség számára dolgozók, illetve a párt magasabb posztjait elfoglalók jelentős szerepet töltsenek be a közéletben. Egyedül a cseheknek sikerült érvényt szerezniük a lusztrációs törvénynek ilyen hatással, és máig a Cseh Köztársaság az egyetlen ország a környéken, ahol az egykori kommunista párt, lavírozzon bármilyen névvel vagy ideológiával, nem képvisel jelentős politikai hatalmat. A másik típusú de-kommunikáció, melyet gúnyosan „történelmi igazságtétel” névvel szoktak illetni, csak azokat vette elő, akik a kommunista rendszerben a legdurvább visszaéléseket követték el. Így tehát mindössze valamiféle erkölcsi ítéletet mond ki az elmúlt negyvenöt év minden terrorja, kizsákmányolása és zsarnoksága felett. Az ember azt gondolná, hogy legalább azoknak lakolni kellene, akik a statáriumot alkalmazták Lengyelországban, vagy akik vérbe fojtották a magyar forradalmat. De nem, téved aki ezt gondolná. Eltekintve néhány mellékszereplőtől, senkit sem csuktak le ezekért a

bűnökért és mindkét országban azokat nyomasztja a bizonyítékok súlyának terhe, akik ezeket a tetteket hazaárulásnak tartják vagy egyszerűen elítélik.

Később még visszatérünk arra, hogy milyen súlyos következmények sújtották azokat az országokat, ahol elmulasztották a dekkommunizálást. Egyelőre azt kell látnunk, mi volt az oka ennek a hibának. Visszatérve a háború utáni Németország példájára, ott bizony a „győztesek igazságtételével” kellett számolniuk. Igaz és cseppet sem meglepő ez, hiszen egy olyan romlott és lerombolt ország nem rendelkezett elegendő erkölcsi tartalékkal vagy jogi eszközzel ahhoz hogy egy ilyen procedúrának alávesse magát. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy több évtizeddel később a nyugatnémet nyomásnak köszönhetően vették elő a Stasi-aktákat és bocsátották el tömegesen a keletnémet tanárokat. A régió többi országa, sajnos, nem kapott ilyen külső ráhatást azoknak az egyéneknek és pártoknak a segítésére, akik sürgették a teljes szembenézést a múlttal.

Ehelyett a kritika pergőtüze fogadta őket a nyugati jogászok és kommentátorok részéről, akik a „McCarthyizmus” és „boszorkányüldözés” veszélyeire hívták fel a figyelmet. 1989 után pár évvel nem volt egyetlen Közép- és Kelet-Európával foglalkozó cikk sem, mely ne hozott volna legalább néhány példát valami jogi visszaélésre, ezzel is a dekkommunizálás elvének egészét ásva alá. Még a Cseh Köztársaságban folyó tisztogatás is a Helsinki Watch, az International Labor Organization, a *New York Review of Books*, a *New Yorker*, valamint más, a tolerancia és megbocsátás mezében tetszelgők dühös ellenzése mellett ment végbe.

AZ ILYEN FAJTA NYUGATI VÉLEMÉNYEK természetesen összhangban álltak sok vezető liberális értelmiségi és politikus nézeteivel az adott országokban. A nyugati újságírók gyakran idézték az olyan angolul kiválóan beszélő személyiségeket, akiknek rövid mondásaira könnyű volt ráharapni, mint például a lengyel Bronislaw GEREMEKET, a cseh Jiri DIENTSBIERT vagy a magyar Kis Jánost. Bár sok volt közöttük a földalatti ellenállásban hosszú időt eltöltött emigráns, de ugyanezek között bőven akadt vezető kommunisták gyereke is, akik végigjárták az 1940-es évek végén és 50-es évek elején zajló kirakatpereket. Természetesen ezek az emberek egy újabb pernek már a gondolatától is rosszul voltak, legyen az bármennyire más, mind természetét, mind célját illetően. Magatartásukat az egykori magasrangú párt-tisztségviselők iránt tovább bonyolította, hogy sokuk vett részt a kerekasztal-tárgyalásokon a kommunista rendszer felszámolása érdekében, ezáltal azonban hibáikat is más vetületből kezdték látni. Akárhogyan is, ezek az értelmiségiek voltak azok, akik a nyugati sajtót tömték a Kafka világát, vagy a két háború közti kor ellentmondásos önkényét idéző párhuzamokkal. Üzenetük lényege az volt, hogy a politikát és az igazságszolgáltatást nem szabad összekeverni, és csak egy ilyen értelemben vett önmehtagadás időszaka után üzhe-

tik ki ezek a társadalmak a múltnak azon kísérteteit, melyek szállkák a nyugatiak szemében.⁴

BÁR „A JOG URALMÁNAK MEGFELELŐ”, semleges nyelvezetbe öltöztették, az üzenet egyértelmű politikai programot közvetített, amivel szerzői teljesen tisztában is voltak. Holbrooke budapesti beszédében elismerően hivatkozott KONRÁD Györgyre és Adam Michnikre, a két egykori disszidensre, akik 1989 után számtalan cikkben, beszédben és interjúban emeltek szót a számonkérés ellen Magyarországon és Lengyelországban, csakúgy, mint a magyar és lengyel ex-kommunisták rehabilitációja mellett. A beszéd elhangzása előtt egy nappal ülte Holbrooke az esküvőjét a magyar származású újságírónővel, MARTON Katival, melynek fogadását a budapesti amerikai nagykövet otthonában tartotta. A vendégek közt megjelent GÖNCZ Árpád köztársasági elnök, aki a korábbi parlamentnek megtagadta a kommunista idősakkal való számvetésre törekvő törvények aláírását; s vele együtt a kormány egyes olyan tagjai, akik ennek a nagylelkű vétónak közvetlen haszonélvezői voltak. Távollétükkel tüntettek az 1990-94-es kormány tagjai, a javaslatok elindítói. A terület amerikai politikájának betudott nagy győzelemként a bűnösök és a bűnbocsánatot gyakorlók egymásra találtak — miközben a történelem kísérteteit végleg elnyelték a budai hegyek. *(folytatjuk)*

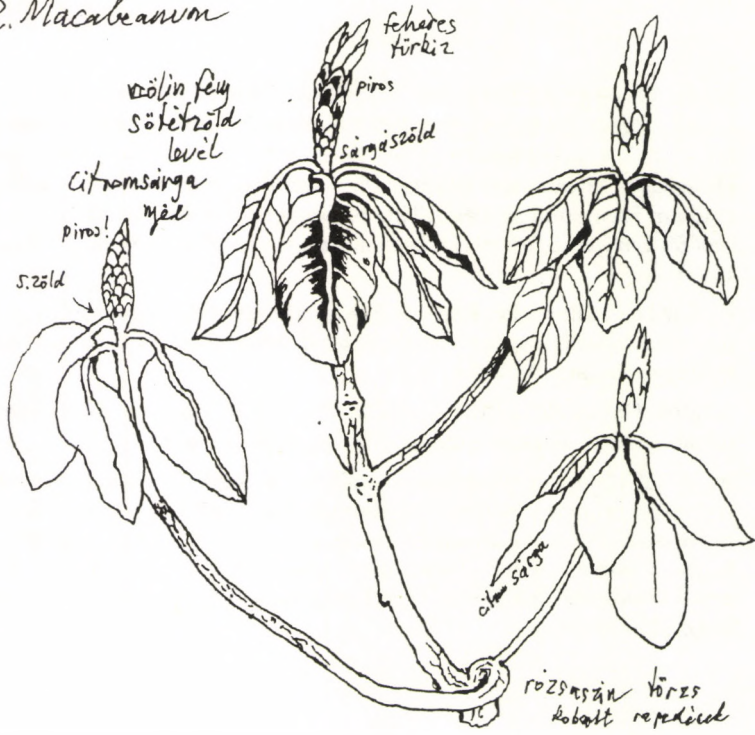
Johnathan SUNLEY

Fordította: KESZTHELYI Klára

Jegyzetek

- (1) Misha Glenny: *Az történelem újjászületése: Kelet-Európa a demokrácia korában* (New York; Penguin, 1990); Robert D. Kaplan, *Balkáni kísértetek: Utazás a történelemben* (New York; St. Martin Kiadó, 1993); Eva Hoffmann, *Kijárat a történelemben: Utazás az új Kelet-Európában* (London; William Heinemann, 1993); Tina Rosenberg, *Kísértet járta föld: Szembenézés Európa szellemeivel a kommunizmus után* (New York; Vintage, 1995).
- (2) Richard C. Holbrooke, Európai és Kanadai ügyek államtitkár helyettesének felszólalása az Észak Atlanti Szövetség 1995-ös tavaszi, Budapesten tartott ülésén.
- (3) Adatok David Pryce-Jones, *A Szovjet Birodalom különös halála* című írásából (New York; Henry Holt & Co.; 1995) 13. old.
- (4) Az esszé elején említett könyvektől különbözik Rosenberg *Kísértet járta földje*, amennyiben inkább a kommunista, mint a prekommunista múlt örökségére koncentrálna. Divatos végkövetkeztetése mégis az hogy a bűnbánat tulajdonképpen éppen annak az ideológiának a gondolkodásmódját és módszerét utánozza, melyet fel akar számolni, azaz a leninizmusét.

R. Macabeanum

HALADÓ KURZUS

„Azt mondják, hogy ez a kormányzat stabilitást ígér; kegyelmes Isten ne engedd! Ha sikerülni fog neki, akkor rajta kívül semmi sem lesz stabil a földön..” (BURKE: Negyedik levél egy királygyilkos békéről)

AMAGÁHOZTÉRŐ BALOLDAL két érvvel próbálta újraformálni a helyzetét a látványos bukás után. Mindkét érv tartalmazta a folytonosság lehetőségét és az 1989 előtti kurzus legalább retorikus elítélését. Az egyik érv szerint nem az elvvel, nem az eszmével volt a baj, hanem a megvalósításával. Tehát a volt, ígéreteit — a gazdag és erényes emberek utópiáját — megvalósítani képtelen struktúrával volt a baj, nem az álommal. A másik, az előzővel összecsengő érv szerint, nem a szakemberekkel és szak tudásukkal volt a baj, hanem a struktúrával, amelyben működni voltak kénytelenek. Akárhonnan is eredtek e struktúrák, azok a hibásak, nem az azokat működtető emberek vagy a struktúrákat kialakító és legitimálni igyekvő eszmék. A struktúrákat pedig hitük szerint a legkönnyebb átalakítani, ehhez csak hatalom kell.

Nemrégiben ezt a múltból eredő, de ma is érvényes álmat neveztem *tudlib*nek. A *tudlib* azért lehet olyan népszerű a mai magyar értelmiségben, mert alapfeltevései és ígérete megegyezik a jól ismert *tudszoc*cal: mindannyian fejedelmien, békében és szabadon élhetnének, ha *akarnánk*. A *tudlib* és *tudszoc* talán egyik legfontosabb közös eleme az, hogy *a társadalom probléma*. *Csinálni kell vele valamit*. A társadalmat, embert s mindent ami hozzátartozik, tudatosan, akarattal, előre kitalált célokhoz kitalált eszközök (a rendszerváltás utáni magyarországi értelmiség számára oly kedves „koncepciók”, „modellek”) révén át lehet építeni. E *tudlib* fő ígérete a modernizáció, fejlődés, haladás. A modernizációs lemaradást az értelmiség „ismeri fel”, és akarja tudatosan behozni. Természetesen a problémát felismerő és leküzdő értelmiség kitüntetett szerepet tulajdonít magának. Joachim de FLORA fejlődésemélete és utópiája óta az értelmiségi gondolkodás egyre inkább e remények befolyása alá került. Szerinte a történelem három korszakból áll — laikus, pap, szerzetes korszaka — és a harmadik korszak az autonóm és spirituálisan tökéletes egyének testvérisége, amely nem igényel sem egyházat, sem államot. A fejlődésemélet és utópia e máig jellemző keveréke a keresztény üdvígéretet

immanenssé, földivé tette. S ettől kezdve terjed az a gondolat, hogy az emberi élet értelme pusztán a földi létre szorítkozik. A politika legfontosabb célja ezek szerint a haladás, vagy mai változata szerint, a modernizáció biztosítása. A haladás ugyan feltartóztathatatlán és nyilvánvaló, de mégis le lehet maradni benne a rossz intézmények és szokások, erkölcsök miatt. A rossz egyszerre jelenti az erkölcstelent, az igazágtalant és a gazdaságilag nem hatékonyt. Csodálatos módon a gazdaságilag legjobb megoldás egybeesik a legigazságosabbal és a legerkölcösebbel is. A fejlődés szempontjából kívánatos *struktúrák és mentalitás megteremtését* és a modernizációt hátráltatók felszámolását tekinti a feladatának. Ez az egyetlen, de annál fontosabbnak tekintett cél, amiért érdemes áldozatokat hozni, elviselni „ideiglenesen” a korábbinál nagyobb korlátozásokat. Már csak az a technikai kérdés marad, hogy milyen struktúrák, intézmények és mentalitás a megfelelő. Ha az állami tervgazdálkodás és szocialista ember struktúrái nem feleltek meg a célnak, akkor újakat kell keresni: ez a piac és a nyitott demokrata. A különféle struktúrák eszközei a régi-új utópia elérésének. A progresszív értelmiség ezért folyton új struktúrák után néz, mivel még az általa megvalósítottak sem vezetnek el a kívánt állapotba. És ezen újabb és újabb struktúrák kutatása során talál frissebb és frissebb példaképeket. Párizs, Moszkva vagy New York elsősorban azért fontos a számára, mert az éppen érvényes strukturális elképzelései sikeres megvalósulását látja e helyeken. Az utópikus értelmiség számára fontos az a tudat, hogy elképzelései többek elképzeléseknél. Ha másutt valóságok, akkor tehát itthon is azzá válhatnak, ha mind akarjuk, hogy így legyen.

A fejlődés, a modernizáció más-más, politikai megoldást kívánó problémát jelent a különböző csoportok számára. Markánsan két csoport e problémamegoldó politika fő támasza: a *misera plebs* a gazdasági fejlődés megoldására érzékeny, az értelmiség az erkölcsi utópia elkötelezettje, s elsősorban az elidegenedését reméli megoldani. Olyan új struktúrákat remél, amelyeket nem érez idegennek, terhesnek, ahol olyan szívesen fogadja a korlátozásokat, hogy nem is érzi azokat annak amik. Egy új közösséget remél, mert a régiből végzetesen kipottyant.

NOHA AZ URALKODÓ SAJTÓ MEGVÁLTOZÁSA az 1990-94 közti, a kormánnyal szemben az *ártalmasság vélelméből* kiinduló attitűdjétől a jelenlegi, a kormányt az *ártatlanság vélelmével* figyelő beállítódottságáig nyilvánvaló, ezen változásból eredő viselkedésünket legyőzve érdemes eltöprengenünk e változás általánosabb és mélyebb értelmén.

A hazai köznyelvet és az azt meghatározó politológus-publicista irodalmat csak felületesen nyomonkövetők számára is feltűnhetett, hogy ez a nyelv az utóbbi két évben megváltozott. Míg az előző 4-5 év központi fogalmai és témái a *polgári engedtlenség*, a *civil társadalom*, a *semleges állam* és az *emberi jogok* voltak, addig ma nem találjuk nyomát, hogy e témákról konferenciáznának,

tanulmányok, könyvek, népszerűsítő cikkek jelennének meg. E témáknak egyetlen közös eleme volt: mindegyik az állam túlzott ellenőrző hatalmával szembeni egyéni vagy csoportos védekezésre szólít fel. Úgy látszik, hogy az értelmiségi szellemi életen uralkodó tudlib határozottan és alapvetően ellenzi az egyén mindenféle társadalmi vagy állami ellenőrzését.

E témák eltűnése viszont azt sejteti, hogy az talán mégsem áll alapvetően szemben az ellenőrzés gondolatával és mechanizmusaival. Az újbalos libertarianizmus attitűdje háttérbe szorult, s helyet adott az ellenőrzés és az integráció gondolatának, illetve az ellenőrizhetetlenségből adódó problémáknak.

MINDEBBŐL AZT SEJTHETJÜK, hogy a tudlib számára talán nem is az ellenőrzés gondolata elfogadhatatlan, hanem az, ha az ellenőrző mechanizmusok — pl. a hagyományos egyházak vagy az állam — nem az ő befolyása alatt állnak, és nem a kívánt módon és céllal felügyelik az emberi cselekvéseket és gondolkodást. A tudlib libertariánizmusa rögtön megváltozik, ha az ellenőrző mechanizmusokat a megfelelő kezekben látja. Az államnak például akkor kell semlegesnek lennie, ha keresztet raknának ki az iskolafalakra, de fel sem merül a semleges állam követelése, ha *nyitottságra, toleranciára neveli* polgárait. A tudlib ellenőrzés-ellenessége a jelek szerint attól függ, hogy ki ellenőriz. Az uralkodó nyelv elmúlt 1-2 évbeli változása arra utal, hogy a tudományos liberalizmus — szigorúan ragaszkodva a tudományosság igényéhez és a belőle eredő presztízshöz — rugalmasan elszakadt a liberalizmus *libertáriánus* irányától, és áttért a *rekonstrukciósra* — vagyis: hogyan működhet és hogyan alkotható meg a szép új világ, amely haladó és elvezet mindenkit a gazdasági virágzásba és az evvel összefüggő örök békébe (eupszichiába).

A tudlib felszabadító korszaka után eljött az építő korszaka, a haladó kurzus, és ezért változtak meg témái, problémái. A szabadságok és emberi jogok igénybejelentő nyelvét elnyomják az ellenőrzés (feketegazdaság, adómorál, költségvetési hiány, NAT, stb.) problémái. A felületes szemlélő számára is nyilvánvaló változás tartalma az, hogy az egyén vágyai által megalkotott szabadságok, emberi jogok helyett a „senki sem lehet önmaga bírója” korlátozó elve jellemzi a tudlib újabb szakaszát. Noha nyíltan nem fogalmazzák meg, hatalomba kerülve mégis elfogadják a ma konzervatívnak számító érvet, miszerint a társadalom nem lehet meg kormányzat és korlátozások nélkül. A libertáriánus nyelvben magától értetődő volt, hogy az emberekből semmi rossz sem eredhet. A rossz oka a kormányzat és a múlt. A rekonstrukciós korszakban már nem a kormányzat, hanem a múlt a bajok forrása. A libertáriánus a népet a saját kormányától akarta megvédeni, a rekonstrukciós pedig a saját múltjától. A libertáriánus tudlib az egyéni szabadsággal és autonómiával ellentétesnek lát mindenféle társadalmi intézményt, korlátot, közös erkölcsöt és kultúrát. A libertáriánus nyelv optimista: feltételezi, hogy az erkölcsi fejlődés

elvezet az intézmények, kényszerek nélküli világhoz. A rekonstrukciós ellenben elképzelhetőnek tartja egy olyan társadalom létét, ahol az intézmények, a közös erkölcs, a kultúra az egyén szabadságát és autonómiáját szolgálják.

Ezért a sajtószabadságról szóló vita tipikusan baloldali problémáról szól: nem kell korlátozás, mert az igazság, az emelkedettebb erényű emberek végül úgyis győzedelmeskednek s kihál a gonosz; avagy e győzelem megkívánja az állami kényszerítőeszközök vagy más intézmények (iskola, nyilvánosság, stb.) beavatkozását. A rekonstrukciós politika optimizmusa más természetű, mint a libertáriánus: noha nem reméli a spontán, emelkedettebb erkölcs létrejöttét, de reméli, hogy az igazi, hosszútávú érdekeket képes felismerni. Ekkor már nem felszabadítani akarnak, hanem újjáalakítani. Más, haladóbb gondolkodásúvá, erkölcsűvé. A rekonstrukció, az átépítés gyakorlata és gondolatvilága leginkább a 19-20. századi pozitívista liberalizmusból érthető meg, s kevésbé MARXBÓL. J. S. MILL, E. DURKHEIM és a korábban sokat emlegetett K. POPPER szerint logikai és/vagy empirikus úton fel lehet építeni az utópiát és egy új, haladó erkölcsöt. Nem állítom, hogy a tudlib értelmiség elmélyült volna e szerzők munkásságában, de kézenfekvő a hasonlóság az egykor tanított tudszoccal: a tipikusan 19. századi Marx is a társadalom tudományos rekonstrukciójában hitt.

A libertáriánus és rekonstrukciós célok közti váltás azonban nem igényel feltétlenül retorikai változásokat, az e világkép alap-
elemét képező racionalizmus alkalmas mindkettőre. A tudatos változtatás előfeltétele a racionalizálás. A racionalitás kritikai, elemző technikai lehetőségei révén alkalmas kimutatni bármely létező kultúra, intézmény, társadalom hibáit. E kritikai képessége miatt kötődnek a libertáriánus irányzatok a politikai racionálishoz. Ugyanaz a racionalitás ugyanakkor alkalmas bármilyen elképzelt, ésszerű abszolutizmus, kollektívizmus vagy éppen totalitáriánizmus igazolására. (Lásd az alábbiakban J. S. Mill „egyszerű alap-
elvének” példáját.) Vagyis a tudlib a neki nem tetsző nézetekkel, viszonyokkal, intézményekkel szemben libertáriánus érveket használt, viszont a helyette ajánlott, a rekonstrukció során megvalósítandó nézetek mellett abszolutista logikával érvelt. A racionalizmus a jövőre figyel — mi az akarás eredménye, mit lehet létrehozni — szemben a múltra és tradíciókra figyelő empirizmussal — a szokások ugyanis a tapasztalatokra épülnek, a tapasztalat pedig csak múltbéli lehet.

A LIBERTÁRIÁNUS NYELVRŐL A REKONSTRUKCIÓSRA történő át-
térést megkönnyíti a szabadság elmősödő értelmezése a liberalizmusban. A liberátorok szerint nemcsak az a fontos, hogy *mit* cselekszenek az emberek, hanem az is, hogy *hogyan*. Lényeges, hogy autonóm legyen a cselekvés, szabad választáson alapuljon, belülről irányított. De az egyén lehet-e autonóm módon autonóm? Ha igen, akkor nincs szükség a felvilágosítás érdekében az államhatalomra. Sajátos módon a liberalizmus szabadságfogal-

ma szerint az állam alakít autonómmá. (Akkor kik is azok az etatisták, és mit akarnak?)

A rekonstrukció alapját képező és a rekonstrukció során elterjesztendő nézeteknek olyan szerepet szánnak a társadalomban, mint amilyeneket *feltételezésük szerint* a múltbeli, ellenséges, rossz, reakciós nézetek töltöttek be. Ilyen az a gondolat, hogy a társadalom léte egy legalább néhány elemében egységes, homogén világgéptől függ; avagy az, amely szerint a múltbeli társadalmat és világgépét egy jövedelmével és presztízsével kiemelkedő klérus tartotta fenn. A rekonstrukciós politika e logika nyíltabb vagy rejtettebb elfogadásával ezért a saját nézeteit akarja a társadalom egységes, homogén világgépévé tenni, és e világgép ismerőiből új klérust kialakítani. Azonban ha igazak e feltételezések — melyek szerint a múltbeli, és meghaladni kívánt társadalom egy egységes, homogén világgéppel járt, miáltal integrálta a társadalmat, és ez összefüggött egy klérus létével — akkor sem ugyanaz a helyzet a rekonstrukciós politika esetében. Ugyanis a múltbeli viszonyok, a kultúra és a klérus spontán volt és nem egy racionális terv részeként terjedtek el. Ezért, amit akkor természetesnek tartottak az emberek és elfogadtak, azt pontosan a szándékossága, emberi eredete miatt most elnyomásnak fogják érezni. Nem véletlen, hogy az európai történelemben az első rekonstrukciós politika, amely szándékosan új viszonyokat akart elterjeszteni racionális érvekre hivatkozva, az az abszolutizmus volt.

A libertáriánusokat jellemzi két csábító ígéret. Vagy azt állítják, hogy nincs szükség semmiféle társadalmi kontrollra, minden kontroll egyedüli forrása az egyénen belül van. Az erkölcsileg nemesedett egyén ellenőrzi magát, a rajta kívülálló intézmények, a törvény feleslegesek. Vagy ha mégis elismeri a társadalmi kontroll szükségességét s nem bízik a szentek gyülekezetében, akkor azt állítja, hogy az emberi akarattal a kívánt módon és tartalommal megalkothatóak e mechanizmusok. Azonban akár így, akár úgy, de az emberen múlna, hogy mi és hogyan ellenőrzi. A modernizáció alapfeltevése racionalista: a társadalom racionálisan alakítható, azaz megcsinálható, választáson és akaraton múlik, hogy miért és milyennek; és az egyéni cselekvő motivációja racionális. Ezért a libertáriánus gondolkodás intim kapcsolatban áll a rekonstrukciós kollektívizmussal.

ÖRÖK BÉKE, ÚJ KOLLEKTIVIZMUS

KOLLEKTIVIZMUSON A TOVÁBBIAKBAN AZT ÉRTEM, amikor közös kultúrát, érzéseket, célokat, hiteket, mércéket — legyenek azok bármilyen emelkedettek és nemesek — akarnak *megteremteni*, mint a legfőbb rossznak tekintett fasizmus és szocializmus esetében. Nyitottságon a libertáriánus nyelv negatív utópiát értett, ahol nem szükséges az egyetértés a fontos kérdésekben, nem kellene közös nézetek, hanem mindenki nyitott minden

nézetre és életformára. Most kiderül, hogy a nyitott társadalmat bizonyos közös célok, értékek és a közjóról alkotott közös elképzelések jellemzik. Az új közös kultúrának és erkölcsnek a modern társadalom követelményeit kell tükrözni, a modernitás pedig az emberi nem igazi érdeke. Tehát a megalkotandó, közös világkép az emberiség érdekeit kell, hogy kifejezze. Noha a tudlib libertáriánus korában előszeretettel ironizált a konzervatívok hangsúlyozta harmónián, a társadalom működéséhez szerintük szükséges közös erkölcs és világnézet gondolatán, a rekonstrukcióban ezen gondolatok és előfeltevések megjelennek, de azzal a feltétellel, hogy a szükséges közös *nézetek és erkölcs* liberális legyen. Mint például a materialista utilitarianizmus, egoizmus. E rekonstrukció során *az egyenlőség és a szabadság már nem azt jelenti, hogy mindenki szabadon kifejtheti nézeteit és e nézetek egyenlők, hanem sokkal inkább azt, hogy mindenkinek egyenlő mértékben joga és szabadsága a tudlib nézeteihez hozzájutni.* Tehát, a tudlib nyelvén libertáriánus korában fontosabb szerepe volt a konszenzus igényének, mint a rekonstrukció során. Mintha a konszenzus igényére akkor lennének fogékonyabbak, ha nincsenek hatalmon. Akkor igénylik a konszenzuson alapuló politikát, amikor az ellenükre van, azaz, „nem jó az a politika, amivel *mi* nem értünk egyet.” A konszenzuson alapuló politika a libertáriánusoknál az általuk is támogatott politika iránti igény. A konszenzus igénye megszűnik, amikor hatalomra kerülve rekonstrukcióba kezdenek, hiszen ekkor a konszenzus érdekében a saját rekonstrukciós programjukból kellene engedni. A rekonstrukció fő célja egy új konszenzus kialakítása a helytelen, maradi, megosztó stb. nézetek megszüntetése után. Így szó sem lehet a velük ellenkezőkkel való egyetértésről. Ezért a rekonstrukció közben a tudlib kevesebbet vagy alig beszél a konszenzuson alapuló politikáról; és többet szól a megosztó, vagy a fejlődést hátráltató nézetekről.

A REKONSTRUKCIÓ SORÁN átalakulva jelenik meg a libertáriánus tudlib két fő negatív hőse: a pap és a rendőr. Mindkettőt a társadalmi ellenőrzés — előbbit a lélek, a motiváció alakítójának, utóbbit a törvény betartatójának tartva — bűnös tevékenysége szimbólumának tekintette. A rekonstrukció során azonban megjelenik a gondolatrendőr, a rendőr és pap keveréke. A rekonstrukció célja, hogy a törvényeket és az új világ rendjét *úgy* tiszteljék a polgárok, hogy azt ne érezzék tehernek, kényszerűnek. Ezt pedig a megfelelő, új motiváció kialakítása révén lehet elérni. E tevékenység a klérus feltételezett funkciója, így az új klérusnak az önként vállalt fő feladata a gondolatrendőrség. A kényszer és gondolatalkotás összeolvasztása azonban, szándékosan vagy sem, figyelmen kívül hagyja az európai történelmet meghatározó állam-egyház, rendőr-pap ellentétet, amely ellentét az európai szabadság legfontosabb forrása volt. Olyan múltbéli szerepeket, funkciót tulajdonítanak a klérusnak, amelyet maguknak szánnak az új világban.

HABÁR AZ EGYÉNI VÁLASZTÁSI, DÖNTÉSI SZABADSÁG fontos marad, az mégis összesimul az egységgel és a harmóniával. Mégis hogyan lehet eldönteni egy döntés szabad voltát? Mi dönti el, hogy autonóm-e egy cselekvés vagy sem, egyéni döntésen alapul-e vagy sem? Az autonóm, szabad — azaz a helyes — cselekvést azonosítják a szerintük *kívánatos célú* és lefolyású cselekvésekkel. A szabad, autonóm cselekvés nem formális kritériumok szerint határozatit meg, hanem tartalmi kategóriákkal. Szabad döntésnek a tudlib csak a programjával egyező eredményeket tartja. Az ezzel ellentéteseket pedig a régi szokások, partikuláris előítéleteink stb. eredményének minősíti, s nem helyeselendő egyéni alkotásnak. Az ilyen gondolat és cselekvés *per definitionem* nem szabad, nem autonóm, nem a nyitott és demokratikus emberé. Nem egy új konformizmussal van-e dolgunk, nem a megvetett kívülről irányítotttság egy új fajtájával? A rekonstrukció, a szabad, harmonikus társadalmat kialakító politika tehát joggal avatkozik be a programába nem illő cselekvések és gondolatok ellen a felszabadulás érdekében. A felszabadítás egy új, szabadságnak nevezett konformitás megalkotása.

A véleményhomogenitás a nyitott, autonóm emberek számára fontos a megerősítés szempontjából is. Az egyéni vélemény- és cselekvésszabadság képviselői a gyakorlatban, úgy látszik, nagyon is igénylik a hozzájuk hasonlók akolmelegét — egy új közösséget, amelyben megszabadulhatnak az elidegenedés egykor hő-siesített, de kibírhatatlan érzésétől. Így ha esetleg még hiányzik is e homogenitás, a hívek, a már meglértek pszichológiai megerősítése miatt akkor is fel kell mutatni a nyilvánosságban.

A rekonstrukció tudlib a keresztény vallást és erkölcsöt, vagy annak roncsait akarja felváltani egy emberiségvallással. Ekkor már nem a felszabadítás a fontos a számára, hanem az ember átalakítása más erkölcsűvé, amelynek alapeleme az egyetemes jószándék és szolidaritás. Az új és emelkedett közös nézetek és erkölcs elterjesztése eminensen az állam feladata a közoktatás révén. Ettől kezdve nem hallunk a semleges államról. Sajátos módon a '80-as évek liberális filozófusai közül nemegy visszatalált a rekonstrukció problémájához: ha az állam révén akarjuk újraalkotni a társadalmat, akkor az állam nem lehet semleges, részt kell vennie e nemes erőfeszítésben. A semleges állam prófétája, J. RAWLS ma már a „semleges állam” kifejezést szerencsétlennek és félrevezetőnek tartja. Rawls beismeri, hogy a politikai liberalizmus egy sajátos erkölcsöt, sajátos politikai erényeket hirdet. Az állam kulturális és erkölcsi beavatkozásának csak az a célja, hogy a kívánatos erkölcs elérésével feleslegessé tegye az államot, és a társadalom önfenntartó, önmagát integráló legyen. Az eszmény a liberális eszmények iránt elkötelezett egyénekből, új szentekből álló társadalom. Az egykori libertáriánusok ma sorra elismerik, hogy nekik is van egy állampolgár-eszményük, erkölcs-eszmé-

nyük, amely felé mindenkit közelíteni szeretnének. Nem az a cél, hogy akármilyenek legyünk, hanem hogy valamilyenek.

A rekonstrukciós liberalizmus nem csak a semlegességről mondott le, hanem a pluralizmus, az alternatíva szavakat is korlátozottabb jelentéssel és hangsúllyal használja, s feltételezi, hogy a liberális társadalom és politika nem lehet meg közös erkölcs nélkül. Azonban ragaszkodik azon hitéhez, miszerint ez az új közös erkölcs és világkép nem egy tan része, hanem olyasmi, amiben majd minden nézet és világkép egyformán érvényesülhet. Ezért ragaszkodnak ahhoz, hogy noha bizonyos erényeket, erkölcsöket támogat a liberális állam — tehát szó se essék többet semlegességről — mégis saját énképük szerint nem támogatnak egy *partikuláris* világnézetet, erkölcsöt sem.

A REKONSTRUKCIÓ SORÁN FELISMERIK, hogy — nyitott társadalom ide vagy oda — mégiscsak szükség van a helyes és helytelen közös, mindenki által elfogadott mércéire, amelyek alapján minden cselekvés megítélhető. Az oktatás révén egyaránt olyan társadalmat akart *alkotni*, amely erkölcsileg és szellemileg *homogén*. Az öntudatos erkölcs *reflexión* alapulna és *érdeklenség*en, s e két feltétel esetén lehetségesnek tartják, hogy az egyén felismeri az embertársaitól való függését, az együttműködés kívánságát. Lásd a NAT *Ember és Társadalom* fejezetének sorait:

„F, Tudjon *érvelni* az élet kereteinek értelmes kitöltése, a hosszabb távú célok kitűzése és az akarat edzését szolgáló, rövid távú célok megvalósítása mellett. G, Becsülje az emberi élet és a természet értékeit, tudjon *érvelni* mellettük.. Legyen képes bemutatni néhány fontosabb erkölcsi felfogást, valamint *érvelni* ellenük vagy mellettük. I, Legyen *tudatos* társaihoz, a társadalomhoz, az anyagi, természeti és szellemi világhoz való viszonya.” (NAT, 1995, 85. l.) „A tények és a vélemények közötti különbségek felfogása, annak megértése, hogy az elfogultság, a részrehajlás torzíthatja az információt... Tudja, hogy ugyanarról a dologról többféle elképzelés létezhet... Értse meg, hogy több szempontból nézhetjük a jelent és múltat.” (86. l.) „*Értéktételeit* tudja *indokolni*. Fogalmazza meg saját véleményét a társadalmi történelmi eseményekről, jelenségekről és személyekről.” (87. l.) „Legyen képes megfelelő formában *érvelni*, vitatkozni, társai beszámolóját *objektíven* értékelni, bírálni.” 88. l. „Legyen képes fontosabb helyzetekben a választási lehetőségek mérlegelésére; *felismerni*, *indokolni* mások és önmaga hibás és jó döntéseit.” (103. l.) „*Tudatosítsa*, milyen a viszonya másokhoz, hogy kiért miben és mennyiben felelős.” (104. l.) „Legyen képes elfogadni az egymás mellett élő erkölcsi felfogások értékeit, s *érvelni* ellenük vagy mellettük.” (105. l.) „Tudjon *érvelni* saját meggyőződése mellett, *legyen képes* mások meggyőződését tiszteletben tartani.” (106. l.) (Kiemelések tőlem — M. A.)

A teológiai eredetű kívánatos cél az egység, a társadalmi egyetértés és önkéntes együttműködés elérése. A libertáriánus érvelésben hangsúlyos szabadságnak csak instrumentális jelentősége volt: a szabadság révén lehet a fejlődést feltartó és romlott intézmények

és erkölcsök ellen fellépni, és felfedezni a helyeseket. A negatív szabadságfogalom libertáriánus ígérete helyett a rekonstrukció során egy bizonyos tartalmú szabadság fogalma kerül előtérbe. Azonban a rekonstruktőröknek a múltból örökölt terhek mellett nagyobb terhet jelent a saját múltjukból eredő teher: a libertáriánus korokban elterjesztett korlátozásokkal, határokkal, struktúrákkal, intézményekkel szembeni ellenszenv. „Miután lekapcsolták a lámpát, panaszkodnak, hogy nem látnak.”

AZ ÚJ EGYSÉG, ÚJ HOMOGENITÁS szándékos, tervezett megteremtése pedig mindig kiemelkedő szerepet ad a központosított kontrollmechanizmusoknak — korábban elsősorban az államnak, iskolának, a 20. században pedig egyre inkább a médiának — és ezzel egy új kollektívizmusnak. Durkheim példája mutatja a tudlib e meglehetősen paradox természetét. Miközben individualista érvekkel és ígéretekkkel küzd a létező közösségek ellen és a spontánul kialakult közös kultúra, hagyományok, érzések ellen, a *megfelelő hatalom* megszerzése után feladatának tartja kialakítani a saját eszményeinek megfelelő struktúrákat és elterjeszteni az új, közös hiteket, nézeteket, érzéseket.

Az új homogenitás, a kívánt társadalmat fenntartó közös kultúra létrejöttében eminens szerepe van az államnak. Az állam feladata, hogy tagjaiból embert csináljon és a legigazabb, legjobb erkölcsű társadalmat. Ezt úgy érheti el a racionalista feltételezés szerint, ha tudatosá, láthatóvá teszi az emberek gondolkodását, előfeltevéseiket. Az új világkép elterjesztésének fontos része, hogy elérjék: az emberek akaratlagosan kövessék motívumaikat. Ugyanis ami diffúz, rejtett, ami nincs megnevezve, az nehezen változtatható. A tudatosított és érvelésre kényszerített nézetek pedig már könnyen változtathatók beláttatással. J. S. Mill szerint a cél közvetlenül a nem tetsző nézetek kiirtása helyett, az, hogy az ellenfeleket nézeteik tudatosítására és érvelésre kényszerítsék. A demokrácia feltétele az eszmék tudatosítása és megváltoztatása. A demokratikus állam így nem a tagjai eszméjének viszhangja akar lenni, hanem a felvilágosítás szerve: a tagokat racionális eszméinek veti alá. A demokratikus államnak függetlennek kell lennie az egyéni akaratoktól! A pozitívista liberálisok, Popper, Durkheim ezen eszméi túl közel állnak ROUSSEAU „általános akarat” és „közakarat” megkülönböztetéséhez. Mint ismeretes, a rekonstrukciós Rousseau szerint (a „Társadalmi Szerződés”-ben) a demokratikus államnak nem a polgárai akaratának összességét kell képviselnie, hanem a felvilágosult, valódi akaratukat, amit lehet, hogy csak az állam ismer s ami szemben állhat a polgárok aktuálisan létező akaratával.

A progresszió értelmisége magát valahogy mindig egy döntő kor fiának tartja, akinek feladata új hiteket, intézményeket alkotni.

A millenarista, a tökéletes földi királyságot bevezetni akaró gondolkodásban elválaszthatatlanul együtt van a libertáriánus (normativitástól szabad, önmeghatározó egyén, korlátok megszű-

nése) és a kollektivista elem. A rekonstrukciós politikai gyakorlatban az Exodus eseményei köszönnek vissza. A felszabadítást követnie kell az új szövetségnek, az új társadalom megalkotásának. A Kánaánba csak az erkölcsileg megtisztult, új erkölcsű emberek léphetnek be, az egyiptomi kultúrában felnőtteknek ki kell halniuk. És ha az egyiptomi kultúrát elvetni nem akarók elégedetlenkednek, akkor ki kell irtani őket, s a maradék köthet szövetséget, alkothat új társadalmat a Kánaánban. A haladó társadalom csak az erkölcsileg és értelmileg megfelelő emberekből állhat. S ha ez az ember nem akar létrejönni, akkor a haladás érdekében be kell segíteni. E problémával kapcsolatban írta J. L. TALMON:

„E nehézség csak úgy oldható meg, ha az emberekre nem úgy gondolnak mint amilyenek valójában, hanem ha aszerint, hogy milyeneknek kéne lenniük vagy milyenek lennének a megfelelő körülmények között. Amennyiben az emberek eltérnek az eszményitől, akkor a demokratikus elvek bármilyen tényleges megsértése nélkül figyelmen kívül hagyhatók, konformitásra kényszeríthetők. Úgy tartják: a megfelelő körülmények között a spontaneitás és a kötelesség közti ellentét eltűnne, és ezzel a kényszerítés igénye is. A gyakorlati kérdés természetesen az, hogy vajon a kényszer azért létezik-e el, mert mindenki megtanult a harmóniúnak megfelelően cselekedni, vagy mert az összes ellenzékelt kiirtották.” (kiemelés tőlem — M. A.)

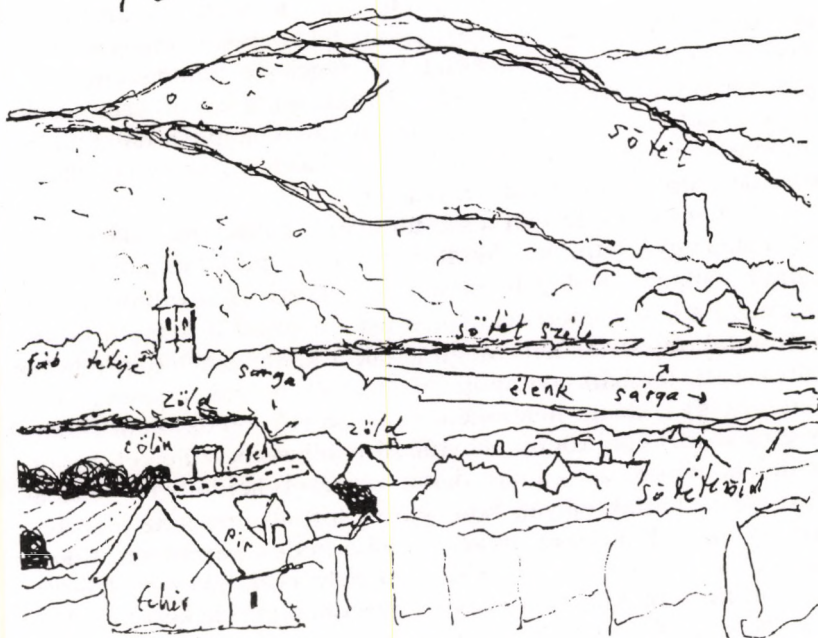
A tudlib nem tudja eldönteni, hogy mit is akar velünk inkább: erkölcsösök legyünk vagy szabadok. Bár hallgatólagosan átveszi Milton feltételezését, miszerint a szabad ember erkölcsös és okos is lesz, de a rekonstrukció gyakorlata során hamar rá kell jönnie, hogy a szabad ember nem lesz feltétlenül erkölcsös, azaz nem feltétlenül a harmónia, együttműködés érdekében választ.

Az emberiség egysége és az örök béke elérhető a megfelelő erkölcsök és/vagy politikai berendezkedés révén. A béke erkölcsi és gazdasági jó. Az emelkedettség egyben megoldja a gazdaság problémáit is — harmonikus együttműködést eredményez. Nemcsak az összes elnyomás szűnik meg, hanem az összes különbség is — leomlanak a falak, megszűnnek a határok. Megszűnik minden, ami elválaszt, s helyette minden ember testvér lesz. Eszerint az emberek közti konfliktus nem örök, nem az ember lényegéből származik, hanem a megosztó határokból — „Minden ember testvér”, „Világ proletárjai egyesüljetek!”, „We are the world”.

A MEGOLDÁS KÉZENFEKVŐ — le az anómiával, éljen a normativitás. A tudlib gondolkodói újra felfedeztek két régi igazságot: nem lehet anómiában élni, szükség van közös kultúrára, és ez korlátokat, struktúrákat jelent; nem lehet pusztán az egyéni racionalitásra, kalkulációra építeni az együttműködést, hanem szükség van egy közös és normatív erkölcsre, amely az együttműködést esetenként a „csak” nem logikus, de hatékony érvével kényszeríti ki. (folytatjuk)

MOLNÁR Attila

rőzsa szín .

VÍZIÓ AZ ÖRÖKSÉGRŐL

Schmidt Máriának

*Megbírja-e a tudat az átmenetnek ezt az önvizsgálatát?
(André MALRAUX)*

HELYZETÜNKTŐL, ÁLLAPOTUNKTÓL, VÉGÜL ÖNMAGUNKTÓL borzadón tesszük fel a kérdést: hogyan eshettünk idáig? Miként hulltunk újabb apátiába bizodalunk visszaszerzése helyett, s miért állunk üres kézzel megint kifosztottan és tehetetlenül. Ahányunk szívét bánat nyomja (korántsem mindönkét búsítja persze, a televízió képernyőjéről vigyorognak le ránk a vidám önelégültek: „valami baj van?”), annyiféle a felelet. Egy közülük, íme.

Gyorsan verbuválódott, ám értékeszmények nélkül maradt a diktatúra elitje. Jellemző viselkedésformái: a feltétlen engedelmesség és gátlástalan hatalomvágy, a tulajdonellenesség és mások vagyonának sajátként kezelése, stb. bizarrul meghasonlott hierarchikus szemléletre utalnak. Szolgálatétel közben előnyös lehet az ilyesmi, hiszen semmi sem készítet mérlegelésre, netán szembeszegülésre, így habozás nélkül végrehajthatóak a kapott parancsok, de a társadalmi pozíciók megszilárdításánál, illetve a hatalom átörökítésénél kifejezetten hátrányos a szilárd és viszonylag ellentmondásmentes értékrendszer hiánya.

Kettős nevelésben részesült gyermekeinek magukban kellett volna egyeztetniük a diktatórikus eljárásmodot és a demokráciára hivatkozó ideológiát, az iskolás aszkézist és az otthoni hedonizmust, a keleti internacionalizmust, valamint a nyugati tanulmányutak tapasztalatait. Megrogytak a kivitelezhetetlen feladat súlya alatt, tartásuk gyöngült. Nem lelték helyüket, szerepüket. Ám még így is eléggé heterogén és friss sütetű volt ez az elit ahhoz, hogy leányai és fiai könnyedén túlszárnyalhassák szüleiket. Tanulhattak kedvükre, és — a társadalom zömével ellentétben — szabadon választhattak pályát. Bőséggel nyílt alkalmuk az összehasonlító vizsgálódásokra, mivel hozzáférhettek bármilyen, titkolt ismerethez. Tehetségük, kivételezett helyzetük, gyorsan felszipantott tudásuk folytán azonban kínos dilemma elé kerültek. Láták, hogy a diktatúra honi formája idejétmúlt, tarthatatlan, ám

hasztalan próbálkoztak örökségük megmentésével, szóhoz sem jutottak.

Apáik karja görcsbe merevedett a bársonyszék karfáján. Megtanulták, hogy együvé tartozásuk alapja kizárólag a hatalomból való részesedésük lehet. Az észjárás és az eszmények rokonsága, a közös hagyományok mit se tesznek. Egy kompániában vadászhatnak és mulatozhatnak, de ettől még bármikor hátba döfhetik egymást. Biztonsággal arra támaszkodhatnak csupán, amit maguk ellenőriznek, birtokolnak.

A szűkös látkörű tehetségtelenek, vagy a túl mohóak engedelmesen idomultak, meghúzódtak egy-egy KISZ-titkári poszton, s várták, mikor vágja le már a nagy kaszás az útjukban állókat. Ambiciózus társaik viszont nem érték be a hatalom morzsáival. Helyesnek és célszerűnek ítélték a szenilis vének leváltását, nehogy elszórják, elvesztegezzék az örökséget. Egy új, nyugati eszményektől átítatott polgári demokrácia víziójában hittek, ami a meglévő diktatúrával szemben működőképes, és minden ízében elfogadható. Remélték, hogy végleg fölszámolhatják a belső megosztottságot, ha a nyugati kultúrkörhöz csatolják vissza országukat. Nemes elképzeléseiknek két apró bibije volt csupán: aligha lelkesültek érte atyáik, és ők sem kérdezték meg, miként vélekednek a terveikről mások. Vagyis azzal kezdték a leendő demokrácia megteremtését, hogy kétségbe vonták alapelveit. Úgy hitték talán: akár a diktatúra bevezetése, egy demokrácia visszaállítása is levezé nyelhető fentről.

Korántsem egymagukban pályáztak az örökségre. Noha az előző rendszer elitjét szétverték (tagjai meghaltak, emigráltak, vagy csöndben vegetáltak), a valamikori középosztály maradékai szép számban akadtak még, és sajátjuknak tekintették az országot. Bár tétován, mégis megtették ama formális gesztusokat, melyeket a hatalom kívánt tőlük. Beléptek a pártba, a SZER-ben hallottakról csak otthon, családi körben vitalkoztak, a nyílt szembenállás éthosza helyett a szolidaritást választották. (Amikor hivatalos kampány indult az elvtelen összefonódások ellen, többnyire rájuk gondoltak.) A gonosszal való együttélés stratégiáin munkálkodtak tehát, és nem kevés sikerrel. Közülük jónéhányan kerültek — ha nem is kulcs-, de mindenképpen fontos vezetői — pozícióba szaktudást igénylő területeken. (Ennek köszönhető talán, hogy az orvosi kar például viszonylag sértetlenül vészelte át a nehéz időket.)

IGÉNYT FORMÁLHATTAK AZ ÖRÖKSÉGRE azon alacsony sorból elszármazott értelmiségiek is, kik hajdan a fényes szelek mozgalmában próbáltak elszakadni keresztényszociális gyökereiktől. Velük szemben ideológiai kifogás nem merülhetett fel, tehát belső iránytűjüktől igyekeztek megfosztani őket, hogy befolyásolhatóvá váljanak. (A népi kultúra erejének alábecsülése volt ez, s noha a téveszesítéssel, az iparosítással, valamint a nők „egyenjogúsításával” szétzilálódott mind a falvak, mind a városok

társadalmá, csupán szerkezetileg bomlott meg, az értékválasztások hagyománya lappangva tovább élt.)

A POSZTMODERN TÁRSADALOMELMÉLETEK SZERINT hamis föltételezés, hogy az elit viselkedése, magatartása, szemlélete valaha is mintául szolgálhat másoknak. Kérdés persze, honnét sajátítjuk el akkor ezeket, hacsak nem örököljük készen, vagy nem alkotjuk mindannyiszor újra. A minták tarkasága kelthette fel a teoretikusok gyanakvását, mivel vizsgálódásaik során nyomát sem lelték a szigorúan zárt, normatív modelleknek. Annál kevésbé reménykedhettek ilyesmi felfedezésében, minél színesebb volt a tanulmányozott társadalom. Ám a miénkhez hasonló, mesterségesen elzárt világban se juthattak volna külön eredményre. Egészen más okból, mint ott, ahol a választási esélyek bősége hozza zavarba az egyént. Itt túlélő képességünk függött a viselkedés hajlékonyságától, és lehetőség sem kínálkozott az egyes minták mibenlétének tisztázására, illetve a választásra közöttük. Kevert magatartási módok terjedtek el. A polgár, a paraszt és munkás jellegzetes vonásai elegyültek az értelmiség reflektív hajlandóságával, és viszonylagosság-tudatával. Felettébb eltérő értékek jegyében, külön-külön ágon, a másiktól elzártan, mégis összetekeredetten nőtt föl a leendő új Magyarország reménybeni vezető rétege. Ahelyett, hogy kölcsönösen erősítették volna egymást a különféle csoportok, inkább rontottak értékkevető képességükön. Ellenfelükkel — ahogyan ez már lenni szokott —, nemcsak ütésekkel váltottak, hanem nézetekkel, vélekedésekkel is. Észrevétlen elsajátították a másik harci technikáját, modorát, ami egy bolsevista uralkodóréteggel érintkezésbe kerülve több mint veszélyes: tragikus. Módszerekkel, eszközeikkel, erkölcsi felfogásukkal különbet művelni ugyanis aligha lehet.

A „belülről lazítók”, a „mégiscsak jobb, ha én ülök oda” típusú mentegetődzések hangoztatói hazudtak környezetüknek, és ha hitelt mondták, maguknak is. Ilyen-olyan együttműködéssel talán enyhíteni lehetett a hatalom arroganciáján, elmállasztása helyett azonban konzerváltak, minket pedig megfosztottak a tisztánlátás esélyétől, elmosták a kontúrokat ugyanis. Olyan magatartási mintákat igazoltak, melyek elfogadhatatlanok egy polgári társadalom számára. Sikeres önérvényesítés jegyében könnyvelték el például a törleszkedést, a gerinctelenséget. Lazult az egyén tartása, elsorvadt a szolidaritás, így erős háttér nélkül maradt a hatalomnak behódolni nem kívánó.

A korszellem hatásáról sem volna ildomos megfeledkezünk: bár nehézkesen, de hozzánk is benyomult a hatvanas évek beat-mozgalma. Ritka összetartozás-tudatot produkált a maga — talán balos — éthoszával, s helyzetünk, szerepünk, céljaink radikális tisztázására ösztökélt (jóllehet hiányoztak a viszonyítási pontok). Szerettük volna látni: hol és hogyan élünk valójában. Erőfeszítéseink azonban meddőnek bizonyultak, a siker elemi feltételeivel sem rendelkezünk. Legfőljebb a nemzedéki gyelem és

rokonszenv, illetve a kudarc sajnó emlékét dédelgethettük, ami szerepet játszott a későbbi ellenállás szerveződésénél, és hatása az első választásokig érzékelhető volt. Csupán 1989 és 1993 között hűnyt ki végleg, mikor fény derült arra, hányféle csoport és elképzelés rejtezik a hivalkodó generációs tudat mögött, s a szolidaritás örvén mint szedné rá egyikünk a másikat. A Nagy Rendbetétel tehát ezúttal is elmaradt. Saját szennyesét takargatta mindegyikünk, s a többiekével példálózott. A tisztogatás már-már tradicionális vágya állítólag marginalizálódott azóta, sőt, egyesek szerint kriminalizálódott is: szélsőséges pártok attributumává, sikerképtelen magányosok rögeszméjévé züllött. Magára valamit adó politikai csoportosulás régen elhatárolódott már újabb felfordulással rémisztető eszméitől.

AMALRIK után mind többen kérdezték: megéri-e még az ezredvéget ez a diktatúra, s mi következik utána, vajon milyen kezekbe kerül majd terhes öröksége? Titokban már készülődtek az utódok: a paraszti és proletár indíttatású protoelit (a szerző-mozgó emberek tömege) tulajdonszerzéssel, kezdetben rejtett, később nyílt vállalkozással alapozta meg igényjogosultságát. Megszállással és csöndes átépítéssel próbálták a hatalmat ölükbe pottyantani a polgár tájékozódásúak, míg az elit leszármazottjaiból verbuválódott értelmiségek a radikális változások híveiként léptek fel. Az első csoport esélytelenül indult, és viszonylag hamar letett nagypolitikai ambícióiról. A második pozíciójának és startégiájának foglyaként nem üthetett pártot nyíltan, legföljebb bosszankodva leshette, mint szerveződik (az un. *második nyilvánosság* megragadásával) valódi nyomásgyakorló csoporttá a vetélytárs harmadik.

Könnyű neki — vélekedtek —, hiszen *von Haus aus* védett. Pedig ha máshonnét nem, az SZKP történetéből megtanulhatták volna, hogy családi kapcsolat, rokonsági fok, baráti kör nem jelent garanciát egy kommunista diktatúrában. Személyes kockázatot vállal minden ellenzéki, legföljebb különböző mértékben: míg a brancsbélit csak követik, figyelik, egy idegent akár rendőri felügyelet alá is helyezhetnek, vegzálhatják, kitelepíthetik. Függetlenül a szembefordulás tényleges árától és valódi céljaitól, a magát demokratikusnak nevező ellenzék (hacsak nem királypárti, mi egyéb lehetne?) kezdeményezése páratlan volt a maga nemében: alapjaiban rendítette meg a hallgatáson nyugvó rendszert.

OTT, AHOL CSAK EGY AZ IGAZSÁG, botrány, csőd a kontra még akkor is, ha suttogják csupán, és nem harsogják, bömbölik. Azzal zsarolnák az örökhagyót, hogy kifecsegi tükait? A szó önálló életre kel, és tudás lesz belőle. Feldúlja a hamleti idők álságos nyugalomát: hogyan, fogadott apánk vérnősző barom, anyánk hitvány ágyasa? Kizökkent az idő, ó, kárhozat! Csak nem mi születünk helyretolni azt?

1956 óta a magyar történelem legnagyobb eseménye talán, amikor néhány száz ember kimerészkedik az utcára, és hangosan követel szabadságot, demokráciát. Ami normális viszonyok köze-

pette mosolyra fakasztana, meghatározó élmény egy diktatúrában: széttöri a hallgatás béklyóit. Kit nem lőnek le menten, többé már nem fél. De mi marad akkor a rendszerből?

1988 június 16. hatásától kezdeményezői is elriadtak. A falak repedésein csak tágítsanak mások, ők visszahúzódtak, és a nagy birtokbavételre készülődtek. Pénzt, kapcsolatokat gyűjtöttek, lázasan szervezkedtek. Ekkor derült ki, mennyire hiányoznak a társadalmi megállapodások. Vajon minek az égisze alatt foghatnának össze a közös érdekűek? A polgáriként emlegetett csoport sietve kiaknázza informális ismeretségeiből adódó helyzetet előnyét, és gyorsan színre lépett. Benyújtotta igényét az örökségre.

A majdani SZDSZ vezetői attól tartottak, hogy csak velük tárgyal majd a hatalom. Függetlenül attól, mennyire volt jogos és indokolt félelmük, a regnálóknak kapóra jött a politikai látszatkeltség. Riadalom támadt nyomában és irigység. Még azelőtt, hogy szövetkeztek volna, szembefordultak egymással a diktatúra ellenzői. Konkurrensaik mohósága aggasztotta az MDF-eseket, akik nem szerették volna, hogy azok diktálják a tempót, s addig bombázzák a rendszert, míg az mindannyiunk fejére dől. Nem tudták, visszahátráljanak-e, vagy tovább nyomuljanak inkább. És egyikük sem sejtette, milyen csoportok jelentkezhetnek még, továbbá kit támogatnak majd a különféle régiók.

MIKÖZBEN A DIKTATÚRA BORDÁINAK ROPOGÁSÁT ÉLVEZTÜK, az érzékenyebb fülűek hallották már a veszekedő örökösök láráját is. Sehogyan sem értették, min marakodnak, mit porcióznak éppen. Ameddig szem ellátott, osztatlan közös tulajdonunk volt itt minden — előbb de jure, a rendszer bukásával pedig már de facto. Amihez kizsebelésünkkel gyűjtöttek tőkét, egy szűk kis kör kezelésében állott, de ha az lemondásra kényszerül, bizonyos finanszírozóihoz kerül vissza majd, s akkor közösen dönthetjük el, mihez kezdjünk vele.

Hogy a búcsúzóik viszik a kasszát, arra számítottunk, de a spontán privatizációként eufemizált szabadrablásra nem. S amikor tapasztaltuk, hogy a politikai hatalom mint konvertálódik gazdaságivá, a folyamat sürgős megszakítására vártunk. Nem akartuk elhinni, hogy mindez legálisan — a színpalán mögötti külön alkukkal szentesítetten — mehesse végbe. Első nagy vereségünket menten követte a második. Sajgó szívvel, kíntott lélekkel vártunk a diktatúra végórájára, és bizton reméltük: a bűnök feltárulnak. Elkerülhetetlen a megvallásuk, miként a bocsánatkérés és a vétkek csöndes távozása is. Mindennek semmi jele nem volt, alapjaiban rendültek meg tehát erkölcsi nézeteink. Előbb kemény lépésekre nógattunk indulatos szavazatainkkal, majd levontuk a keserű tanulságot: ez sem a mi világunk.

Leendő mintaképünk, az új elit pedig jószerivel még porondra sem lépett, máris leszerepelt. Damaszkuszi úton való tolongása láttán még csak szellemi kisugárzó képességében tamaskodhattunk, az anyagi javak kapzsi elorzása viszont erejébe vetett

bizalmunkat is kikezdte. Ha maga sem hisz az általa tervezett jövőben, aligha lesz képes érvényes rendet teremteni. A tisztos élet nyugalma helyett romlás fenyeget, és a közkeletű értelmezés szerinti rendszerváltozás félbenmarad, vagy el sem kezdődik.

AZ ELSŐ SZABAD VÁLASZTÁSOK KESERNYÉS UTÓÍZT HAGYTAK. Politikai mozgástér, gyakorlat, s nem utolsó sorban megmértetett, hiteles személyek híján érdemben nem lehetett szemelgetni a jelentkezők közül. A pártok fölülről szerveződtek és rutintalanul szajkózták ugyanazon szólamokat, a választók meg egymástól kérdezték, kire szavazzanak. Végül — az évszázados demokráciákhoz hasonlóan — személyes szimpátiák alapján voksoltak, csakhogy míg ott megbízható és kalkulálható végeredménnyel, itt vaktában. Talán ennek is köszönhető a „népi tábor” győzelme. Képviselői megfontoltabb embereknek látszottak, szavaik ismerősebben csengtek, mint vetélytársaiké. Meglepő volt e diadal, nem készültek, nem is készülhettek fel rá. Fogalmuk sem volt teendőikről, káderhiánytól gyötrődtek, és kormányzóképesességük fenntartásához lényegi engedményekre kényszerültek, amitől mozgásterük beszűkült. Hibát hibára halmoztak tehát, bár leginkább abban vétettek, hogy nem éltek cselekvési lehetőségeik maradékával sem. Nem is a sajtó ösztüzében véreztek el (az egy demokratikus rendszer velejárója, ezért nehéz *ma* demokráciáról szólni), maguk buktak meg, önállóan.

A liberálisok, kivált az SZDSZ-esek csalódottsága a választásokat követően (életkori pártként a Fidesz nem számíthatott elsőpró sikerre) szembetűnő volt. Úgy érezhették: történelmi igazságtalanság áldozatai. A legtöbbet tették a diktatúra bukásáért, s a hálátlan nép adós marad jutalmukkal. Talán azért, mert maguk is hasonlóval próbálkoztak volna, rettegetek a kismimizéstől. Örök fiatalságra ítélt túlkoros tinédzserként évtizedek óta lesték az alkalmat, s mivel az ifjúság balos imádatában nevelkedtek, őszintén hitték talán: nem futja erejükből újabb négy évi várakozásra. Kieletlen ambícióktól feszítetten, balsejtelmektől gyötrötten kerestek új helyet és szerepet.

A társadalom zöme politikai változásokra számított, s ha a gazdasági átalakulás került szóba, úgy vélekedett, a magántőke megjelenése csak javíthat helyzetén. Föl sem merült többségünkben, hogy viszonylagos létbiztonságunk is megrendülhet. Senki sem figyelmeztetett a közelgő nyomorra, emelkedő nemzetről szónokoltak, s egyik napról a másikra kitört a munkanélküliség. Áldozatai joggal vélhették: becsapták őket. Nem egy életesélyüket ragadták el, hanem valamennyit. Amikor a gyárral együtt bezárt a munkásszálló, egyszeriben érzékelhetővé vált, mit jelent a szociális háló szétfoslása. De a kényszervállalkozásba „előre” menekülők sem jártak sokkal jobban. Jövőjük ködös. Teljes önkizsákmányolás mellett fülíg eladósodnak.

Az értékek káosza, valamint az alapvető erkölcsi parancsok figyelmen kívül hagyása mellett e szűkösség az oka annak, hogy

az elithez tartozás egyetlen kritériuma ma a viszonylagos jólét, és az elit fogalma veszített értékjellegéből. Sem teljesítményekre, sem képességekre nincsen szükség a kiemelkedéshez, nehezen elért pozíciónk nem fejez ki többé semmit. Gazdagon tagolt társadalom rátartó polgárai helyett mezőre kicsapott birkákká váltunk.

PÉNZ AZOKNÁL LAPULT, KIK FÉLRETETTEK A KÖZÖSBŐL, vagyis a szocialistáknál. Velük tehát érdemesnek látszott szövetkezni. Nevükben foglalt céljuk, s az évszázados baloldali tradíció szerint éppen a nem-elit rétegeket kellett volna képviselniük, így a feszültségek kiéleződésekor komoly tömegtámogatásra számíthatnak, mert hozzájuk fordultak az oltalmat keresők, kik abban reménykedtek: a nemes eszmények valóságosak, nem hamisak, a rút elődök csak visszaéltek velük. Ilyen szociáldemokrata beállítottságú bizakodók segítették újjaalakítani a pártot. Árnycukba húzódtak a régi hivatásos másod-harmadvonalbeliek, és hozzájuk csapódtak a vállalkozóvá avanszált egykori párttitkárok is, óriási üzletet szimatolván a hatalmi monopóliumok újraélesztésében.

Csakhogy egyetlen, magára valamit adó politikus sem ereszkedhetett szóba velük, oly közeli volt még a diktatúra rémálma, és ők annyira rühellték a színvallást, a bocsánatkérést. Ragaszkodtak az elkönfiskált vagyonhoz is, a karantént vállalva inkább félreálltak. Egy szövetség a régi ellenlábasaikkal viszont egéruat kínált nekik, s vajon ki lett volna alkalmasabb a komaságra, mint a „tudni, merni, tenni” kész, ám lehetőségeitől megfosztott SZDSZ? Ha múltjukat igazolhatja valaki egyáltalán, úgy ők azok. A sértődöttek meg kapva kaptak az ajánlaton, hiszen fölcillant előttük a hatalomba lépés reménye.

Az Isten is egymásnak teremtette őket, mégsem egyeztek ki könnyen. Komoly engedményeket követelt ez mindkettőjüktől. Az MSZP bízott tőkájében és kádereinek tapasztalatában, mégis le kellett nyelnie a békát: azokkal ölelkezik össze, kik az első ütést mérték rá. Az SZDSZ elég dörzsöltnek tartotta magát ahhoz, hogy kisebbségben is átvegye az irányítást, cserébe viszont saját legimitásának feladására kényszerült: polgári demokratikus pártból baloldali mozgalommá silányult. Korábbi énjük megtagadása azonban egyik csoport tagjaiban sem robbantott ki lelki válságot. Az erkölcsi és politikai különbségeknél erősebbeknek bizonyultak a közös érdek szálai. Párizs mindkettőjüknek megért egy misét.

A szocialisták szalonképessé tétele elképzelhetetlen lett volna a polgári demokrácia szabályainak tiszteletben tartásával, ezért szorultak a pártrendszeren fölülemelkedő félcivil szervezet segítségére. Ilyen azonban nem akadt, kreáltak hát egyet. A Demokratikus Chartával azután a magyar demokrácia is megkapta a kegyelmdöfést. Áldozatául esett a lényétől idegen észjárásnak, hiszen a célok és érdekek nyílt versenyére készült, nem megtevésvető kijátzására.

Hol a bajok gyökere? Valamennyi politikai irányzat és csoportosulás csak egy részletét látja, illetve képviseli a demokrácia

társadalmi törekvéseinek. Évszázados múltú, megszilárdt rendszerekben ez már nem titok a politikai küzdelem részesei előtt. Többé-kevésbé ennek tudatában lépnek föl valamennyien, s a választásokon kapott voksokat is eszerint értékelik, vagyis józan önmérséklettel korlátozzák saját érdek-érvényesítésüket a többiekével szemben. Újraéledő demokráciánkból viszont hiányzik még az ilyen belátás. Valamennyi csoportosulás a javak, illetve a fölöttük való hatalom kizárólagos birtokosaként jelentkezik, az ezzel járó terheket viszont másoknak engedi át. Megállapodott demokráciákban mindenütt kitapintható valamilyen — folyton alakuló — közös értékrend, nálunk azonban teljes a zavar. Nem csak az értékek viszonya kaotikus, hanem az egyes fogalmak is tisztázatlanok. Közös érdekekről szónoklunk, miközben az egyetértés alapjai sincsenek megvetve. Nincs megállapodás abban: voltaképpen mit akarunk és miért?

Tévedhetetlen biztonsággal kijelölt, egyszer s mindenkorra rögzített céljaink levették a döntés terhét vállunkról, hiszen fölöslegesnek látszott belekontárkodnunk az automatikusan végcélja felé haladó történelem önkormányzásába. Javaink közben elpusztultak, termelő kapacitásunk fejlődése messze maradt a kívánatostól és lehetségestől, félresiklott iránya. Feléltük tartalékainkat és tönkrementünk. Egyetlen eleven szellemi hagyatékunk a tenni- és segíteniakarás hiánya, vagyis az ernyedt világba-feledkezés maradt. De nemcsak kalauzoló értékek és eszmények nélkülözése vezet a holnap iránti érzéketlenséghez, felelőtlenségünk mellett részes lehet abban amnéziás hajlamunk is, hiszen a jövő csak úgy veszhet el, ha megszűnik a múlt.

Bódulatunkban nemhogy az általunk, vagy éppen az ellenünk elkövetett bűnökre, lassanként arra sem emlékezünk már: kik voltunk, és lehettünk volna. Nincs erőnk követésre érdemes, sikerrel kecsgetető viselkedésminták után kutatni, közös játszmák helyett mindinkább csak a kizárólagosan egyéni boldogulást választjuk. És minél orcátlanabbak vagyunk, minél kevésbé törődünk másokkal, annál nagyobb az esélyünk anyagi nyomorúságunk enyhítésére.

FÉNY HELYETT AZ ÁRNYAKKAL TANULUNK EGYÜTT ÉLNI. Életformánkká válik a bűnözés, mivel az elszabadult káoszban értelmetlen volna bármiféle szabálykövető magatartás. Társadalmi létünk alapstrukturái bomlanak meg így, Macbeth szavával: a „bűvész pokol” csalfa illúzióvá teszi a hatalom élvezetét és az örökké tartó szabad rablás ígérését. Tehetetlen, vak sodródás okozta kiszolgáltatottság-érzet, valamint bénító örökös félelem rontja meg az egyiket, míg a másikat lehetőségeink kimerülésének réme. Rosszul sáfárcodtunk talanetumainkkal, semmivé foszlik örökségünk.

A szabadság első évtizedét eltékozoltuk.

SNEÉ Péter

A RENDSZERVÁLTOZÁS APAKOMPLEXUSA

DEBRECZENI JÓZSEFNÉL aligha keltett publicista nagyobb viharokat az elmúlt öt évben. Debreczeni ugyanis nem publicista volt, hanem politikus — ha egyáltalán van ennek a kifejezésnek értelme akkor, ha nem társul hozzá hatalom. Ezzel pedig nem rendelkezett — még akkor sem, amikor a meghatározó kormánypárt képviselője volt. Hatása viszont volt: cikkeivel olyan mozgásokat tudott befolyásolni, melyek nélküle bizonyosan másként alakulnak. Írásai beépültek a magyar politikai kultúra (itt hümmöghetünk egy sort...) folyamatába, jó néhány kifejezése ennek nyelvében gyökeret vert, legalább ideig-óráig. Ez pedig az 1990–1994 között (az alkotmányos eszközökkel stabilizált rendszerváltoztató folyamat közepette) kialakult „kettős hatalom” teremtette megosztottság körülményei között nem volt kis dolog! A parlamentarizmussal szemben álló mediokrácia, amely nem csupán a médiát, s az olykor ennek fedezetében működő parlamenti ellenzéket, hanem a velük csendestársi kapcsolatban tevékenykedő régi-új gazdasági elitet, az „új osztály”-ból *legújabb osztállyá* előrukkolt hatalmasokat is jelentette) szívesen látott minden olyan törekvést, amelyben saját elképzelései visszaigazolását vélte megtalálni. Így kaphatott meg egy ideig a Fidesz minden sajtótámogatást az ANTALL József megteremtette koalícióval szembeni törekvéseihez. (S emiatt fordult ez visszájára, amikor kiderült, hogy ez a párt a rendszerváltozáson nem azt érti, hogy a Kremlből irányított bolsevik univerzalizmust egy más módon szerveződő kapitalista univerzalizmus váltja föl, ugyanazoknak a többé-kevésbé begyakorolt internacionális altiszteknek a vezényletével.

E közegben végül is Debreczeni automatikusan a politika holtterébe került. Az a belső bírálati pozíció, amit Debreczeni a saját közegével szemben foglalt el — mondván: „az embernek elsősorban a saját portája előtt kell söpörnie” — természetes szövetségeseit szembefordította vele, s így az őt is felkaroló természetes ellenségei számára sem volt már értékes. Debreczeni ugyanis MDF-es képviselőként úgy írta cikkeit, mintha csakis önmagát képviselő, független publicista volna. A kétpólusúvá manipulált közírásban azonban nemigen jut helye az igazi függetlenségnek: a politikai függőségüket öntudatosan vagy szemérmetesen megéltők, a kiszivárogtatásokhoz szükséges eszközeimberek, zszurnaliszta zsoldosok számára ez a fajta szuverenitás teljességgel ismeretlen és érthetetlen magatartásforma. Ezért szimatoltak már a kezdetektől kezdve körülötte ügynökszagozt a saját oldaláról, ezért keresték sugalmazóit, s ezért dongták körül a túlpartról, a lehetséges dezertórt keresve benne. Annak ellenére is, hogy a nyilvánvalóan udvarképtelen Göncz-cikk (*Az elnök meztelen*) kétségtelenné tette Debreczeni érték- és pártpreferenciáit illetően az amúgyis bizonyosat.

Debreczeni politikusnak publicista, publicistának politikus volt. A közéletiség e két iránya nála ellentétbe került egymással, a véleményét föltételek nélkül kimondani vágyó író-ember legyőzte benne a politikust, s úgy tűnhetett föl, mintha a nyilvánosság előtti sikeres szereplés fontosabbá vált volna számára a politikai racionalitásnál. A két közelítési mód egyeztetetlensége sodorta aztán a politikai senkiföldjére — ahonnan erősebb hatást gyakorolt a politikára is, mint mikor még erre formálisan

több lehetősége kínálkozott. Ez azonban nem jelentette a korábbi helyzetből való tényleges kiszabadulását, mert időközben egy másik csapdába került. Az 1994-es választás az általa is képviselt szellemi és politikai körnek karanténba kerülését jelentette. Nemcsak konzervatív szemmel nézve kétségtelen, hogy az 1994-es választásokat követően a rendszerváltás folyamata legalábbis megtorpant, s ez Debreczeni számára is új helyzetet teremtett. Történt azonban más is, s ez nemcsak neki jelentett személy szerint is súlyos csapást: Antall József halála. Ez a kelet-európai demokráciák újrászületésének folyamatában is pótolhatatlan veszteség volt, a magyar folyamatokat tekintve pedig éppúgy felmérhetetlen hatású, mint ahogyan Antall József elötünése maga is.

Debreczeni József *Restauráció* címmel megjelent, 1993 októbere és 1995 decembere között született cikkeit tartalmazó kötetét nehéz értelmezni az eddigiek figyelembevétel nélkül. A cím keveset árul el arról, hogy valójában miről ír. A tárgyalt történések zöme a megtapasztalt (és a — ahogyan ezt Debreczeni is kifejti — nem igazán szó szerint értendő) restauráció jelenségkörébe tartozik, a kötet valójában mégis a rendszerváltás hőskoráról ad képet. Ez a viszonyítási alap, ez a mérce, ez az etalon — hogy tehát ami történik, mihez képest restauráció? S ennek megjelenítésében a kulcsszerepet akarva-akaratlan a néhai miniszterelnök alakjának szánja Debreczeni. Sokakról leírja, hogy „Antall-komplexusuk” van: BEKE Katáról, HORN Gyuláról, LENGYEL Lászlóról. Ezt foglalja össze TAMÁS Gáspár Miklóssal kapcsolatosan, s ezt mutatja ki számos más történés háttérében is. Kézenfekvő ezt Debreczeni Antall-komplexusával magyarázni — de ugyanilyen igazságtalan is. A néhai miniszterelnök alakját övező fóbiákon és rajongásokon túl az derül ki: a rendszerváltásban betöltött pozíciója, történelmi léptékű szerepvállalása folytán a magyar politika és — nagyon is öntudatlanul — a közvélemény egészében ott van a komplexus.

MIT IS JELENT EZ? Azt, hogy ez a társadalom mindig szeretett magának idoloikat gyártani, s a politikáról való bölcselkedés a kocsmai szinttől a felsőházig szívesebben gondolkozott személyekben, mint politikai kategóriákban? Hogy bizonyos folyamatok megjelenítése mindig személyekhez kötődött? Vagy azt, hogy mindig akadtak olyan politikusok, akik mintegy személyükben jelenítették meg egy adott időszak történéseit meghatározó folyamatoknak, eszméknek, érzületeknek az eredőjét? A válasz könnyű és közhelyszerű: természetesen, az utóbbi kettőről egyszerre szó van, s a személyek, mint komplexus-források, akkor kerülnek előtérbe, ha ez a két lényező pontosan illeszkedik. A rendszerváltás-változás esetében ilyen személy volt Antall József — annak ellenére, hogy szerepléséhez alig négy esztendő adatott. Ez is elegendő volt ahhoz, hogy mércét állítson, s ezzel olyan értékeket építsen ebbe a folyamatba, amelyeknek akkor is alapvető szerepük maradt, mikor történetesen megsérték őket. „Formátuma volt: szokatlan méretű a korábbi évtizedek politikusaihoz képest. Személyében nem az avíttság és a főlány sértett sokakat, hanem az érték.” — írja Debreczeni. Ez az, ami személye kapcsán még jó ideig élesen megosztja a közvéleményt. Vagy az elfogadásban, vagy az elutasításban: és mert a túlsó oldalon nincs hasonló formátumú személyiség, marad az *Antall* — vagy *nem Antall* ellentétpár. Ez a képlet viszont önmagában is jelzi, hogy *komplexus van*.

Hogyan jelenik ez meg Debreczeni könyvében?

„Antall József egyik legfontosabb szempontja volt 1990 májusában, hogy a szabad választások nyomán megalakuló első demokratikus kormányba egyetlen volt MSZMP-tag se kerüljön be. Az 1994-es választások eredményeképpen felálló új kormány ezzel szemben minden valószínűség szerint kizárólag egykori kommunistákból áll majd. Az MSZP győzni fog, a volt állampárt örökösei visszakerülnek a hatalomba”

— írta 1994 áprilisában. Félelmében sokan osztoztak, annak ellenére, hogy reménykedtek: talán nem lesz igaza. Aztán kiderült, hogy még Debreczeni sötéten látása is optimizmus volt — a bekövetkezett fordulat-hoz képest.

„Mert a második választás eredménye nemcsak az lett, hogy — forma szerint, merőben új intézményi keretek között ugyan, de mégiscsak — helyreállt egy sok évtizedes hatalmi kontinuitás, hanem az is, hogy az alkotmány berendezkedés szellemével nem egyező hatalmi viszonyok jöttek létre.”

A RESTAURÁCIÓ TEHÁT FORMÁLISAN NEM ÉRINTETTE a rendszerváltást követően kialakított demokratikus intézményrendszert, nem fordította meg az előző négy évben kialakított gazdasági és külpolitikai irányokat. Ellenkezőleg: a régi-új elit igyekezett mindazt, amiből hasznot húzhatott, maga számára kisajátítani. Vagyis ez a restauráció nem a pártállam módszereinek, államberendezkedésének visszahozását, még csak nem is az egykori nomenklatúra pragmatikusainak diadalmos visszatértét jelenti, hanem *annak a kiszolgáltatottságnak az újbóli megjelenését*, amit egykor a diktatúra tett törvénnyé: a polgárosodás elakadását, az esélyegyenlőség álmának képtelenné válását.

„A demokrácia lényege a politikai pluralizmus intézményes érvényesülése. Politikai pluralizmus nem maradhat fenn társadalmi és gazdasági pluralizmus nélkül. A nyilvánosság pluralizmusa nélkül

— írja Debreczeni.

A kialakult modellt azonban, egy közkeletű babonának engedve, a latin-amerikai modell hódításának nevezi, amiben nincsen teljesen igaz: van erre közelebbi, történelmi példa. A „klasszikus” orosz despotizmus produkált hasonló jelenséget, melynek a modernizált (és nem polgáricosodott!) változata és örököse tartotta Közép-Európát majd fél évszázadig megszállva. A cári Oroszországot jellemezte az a társadalmi berendezkedés, melyben a rendkívül kevesek mérhetetlen gazdagságával szemben állt a mérhetetlen nyomorban tengődő, helyzetükön változtatni képtelen muzsikok tömege. Valami ilyesmi kísért megváltozott formában nálunk is — a Latin-Amerikában honos modell inkább egy gyarmatosítót veszített gyarmat képét idézi; és ezt az analógiát nem tekinthetjük érvényesnek akkor sem, ha más összefüggésben metaforikusan használható kifejezés. (Amit egyébként, a maguk módján, NÉMETH László és a népi írók már használtak, igaz, ők saját koruk Indiájával példálóztak...)

A viszonyítási alap ezen a téren Debreczeni számára megint csak az, amit Antall József honosított meg a politikai élet fogalomtárában — megannyi történész és politikai gondolkodó tézisei nyomán. A közép-*pre*-tegek szerepének hangsúlyozása egy roppant összetett elemzési folyamat eredménye. Hogy ez a koncepció mennyire megalapozott volt, azt az elmúlt két év politikai jelenségei bizonyították. Nem pusztán a választás eredménye, hanem az a csönd is, amely a mai hatalom ideológiáját kifejező lépéseket övezi — ami viszont a politikai kultúra radikális leépítésében érhető tetten. Tiltakozni csak a polgár képes: akinek ehhez szellemi és anyagi háttere van.

Debreczeni nem tesz mást, mint az Antall által képviselt emberi, történelmi, világnézeti, politikai kultúra normáit keresi és kéri számon az Antall halála illetve az általa létrehozott kormány leváltása utáni időszakban. Egy helyütt (még életében, külföldi gyógykezelése idején) hozzá fohászodik (*Antallra váruva*): a katasztrofális következményekkel járó, a kormányzati centrum szellemétől idegen jobboldali média-örösváltással kapcsolatosan. Máshol csak felsorolja mindazt, ami Antall idejében elképzelhetetlen volt: a mindennapos gyakorlattá vált kisebb-nagyobb alkotmányértékeket (nota bene: ezekre a mai kisebbik kormánypárt „központi bizottságának” utasításait akkor még híven követő köztársasági elnök korábban is adott példát!), a szöszegéseket (emlékezzünk GRÓSZ Károly jeles mondatára, miszerint a kormány ígérete nem úri becsületszó...), a kormányzati pozícióból folytatott álságos és cinikus ígéretetést, a kézi vezérlés csekély fantáziájú gyakorlását, korrupciót, botrányokat, a tárgyalás semmibe vételét, stb. Tehát mindazt ami ellen föllépni ma jobbára szélmalomharc.

EHELYZET TÖRTÉNELMI-POLITIKAI OKAI ISMERETESEK, ami nem változtat azon, hogy elfogadhatatlan. Vagyis mindazokat rákényszeríti a fokozottan politizáló létformára, akik máskülönben talán szívesebben lennének kívül ezen a körön, amiben ténykedni általában „annyi örömet okoz...”, mint kienni egy cserép kaktusz alól földet.” A Debreczeni által is képviselt oldal közszereplői botcsinálta politikusok. Maga a történelem kényszerítette őket ebbe a szerepbe, ahogyan a politika egykor majdnem hasonló erőszakkal gyomlálta ki elődeiket. Legtöbbjüket a társadalmi felelősségtudat és az erkölcsi imperatívuszok logikája terelte erre a küzdőterre, s ennek másfajta szabályait, erkölcsét, logikáját nyugnek érzik. Annak ellenére, hogy éppen azért kezdtek politizálni, hogy ne legyen kétféle erkölcs és logika a politikában és a „civil” életben. A paradoxonok azonban nem itt végződnek, sőt. Ezért lehet a politikai publicista — különösen ellenzékben — *hivatalos naiv*: akárhányadszor ütközik ugyanazokba a szemérmesen vagy nyíltan machiavellista trükkökbe, a hatalom olykor pusztá létéből fakadó arroganciájába, vagy tudatos pöffeszkedésébe, mindannyiszor csodálkozik. És ezt teszi akkor is, ha a hatalom ígézetében a politika ki- vagy önjelöltjei megannyi köznapi erkölcsi és szellemi normát lének át, s csodálkozik azon is, ahogy nálunk a jobb sorsú és nagyobb demokratikus hagyományú társadalmakban főbenjáró politikai bűnnek tekintett vétségek sorozatban követhetők el minden következmény nélkül.

Mi marad végül kapaszkodónak? Egy konzervatív demokrata értékrend őrzésének éthosza? Az elemi tények bemutatásával sikert, a szemek fölnyitását remélő tollforgató mindenkori önvigasztalása, hogy őrajta nem múltott semmi? Vagy van valami más reménység is azon az ábrándon túl, hogy a tisztesség és az ésszerűség hosszabb távú győzelme nem abban áll, hogy proféciai igaznak bizonyulnak, hanem abban, hogy mindaddig van remény, amíg *vannak* proféciaik, tehát vannak értékek is?

Debreczeni egyértelmű és egyszerű receptet kínál, ez egyébként egyenesen következik már a különböző szélsőségek bírálatából is. Ezt a maga részéről a jogállamiság, a parlamenti demokratikus berendezkedésben kifejeződő emberi és közösségi jogok tisztelete, az ezekben testet öltött liberális értékekkel való természetes élés határozza meg. Tehát mindent, ami ezek ellen irányul, elutasít, és üdvözli, ami ezeket erősíti. Tudja, hogy a választási eredmények sérthetetlenek, hogy tehát bármennyire is jólesne olykor, a népet nem lehet leváltani. Azt is tudja, hogy

a média meghatározta tömegdemokrácia Magyarországon olyan alkotmányosan biztosított jogi környezetet teremt, amely a rendszerváltozás korai szakaszában — ebben élünk! — éppenséggel gátja lehet, az alkotmányosság szellemét meghatározó olyannyira vágyott polgárosodás folyamatainak.

(„Közhelyszámba menő igazság: ha a hatalom fölébe kerekedik a sajtónak, veszélybe kerül a demokrácia. Mennyivel kevésbé közismert, hogy a fordítottja is igaz: ha a sajtó válik túlsúlyossá a közhatalommal szemben, az is a diktatúra egy válfaja!” — írja.)

De még biztosabb abban, hogy a hatályos szabályoknál ma már csak rosszabb, hátrányosabbak születhetnek, s hogy a legrosszabb demokrácia is jobb, mint a legjobb diktatúra. A csapda bekattan, olyasmit is védelmezni kell, ami nem tetszik igazából.

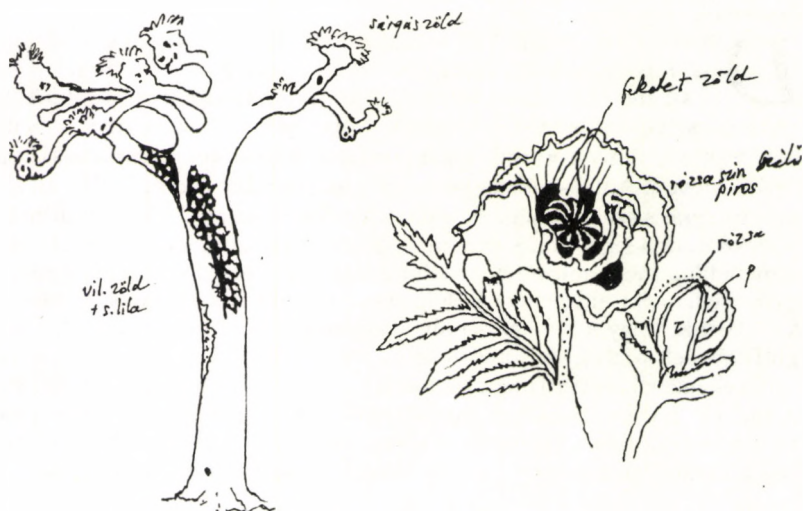
És különben is — ez a rosszkedvű demokrácia éppen ennek a jelenségnek a nyomán lett ilyen: hívei kétkészségétől. Ebből származik majd minden türelmetlenség, kapkodás, félelem, bizonytalanság. A közbizalmatlanság légköre mára olyan tényező, ami a politikai életet egészében határozza meg. Debreczeni (de nemcsak ő!) többiektől ez ellen a gyanakvás ellen is következetesen föllép, hiszen közvetlenül tapasztalhatta: nem egyszerűen eltérő gondolkodásmódok ütköznek a politikai vitákban, hanem olyan kimondatlan vádak mérgezik el azok légkörét, amelyek nemcsak a másik oldalon, hanem a csupán másként politizálókat is elve alantas célok ügynökeinek minősítik. Aminek még akkor sincs értelme és alapja, ha némely esetek indokolni látszanak bizonyos gyanúkat. De a gyanakvást erősíti maga a zavarodottság, a politikai iskolázatlanság, a változások kavargása. Nehéz hinni a gazdaság zászlósurainak baloldaliságában. Nehéz elgázodni azon, hogy a konzervatív jobboldal leghangosabbjai áldozatos buzgalommal védelmezik a kádárista szociális vívmányokat. Aligha értelmezhető *csak* a politikai-ideológiai racionalitások alapján az, ahogyan a tegnapelőtt legharcosabb antikommunistái egykori legádázabb ellenfelükkel lépnek frígyre, s valamikori rendszerváltó szövetségüket teszik meg — hasonló entuziazmussal — mai dühük céltablájának (és persze az is őket...). Az osztársadalmi skizofrénia közepette a legörültebbnek alighanem azok tűnnek, akik kimaradnak ebből az örületből.

DEBRECZENI CSAK EGYET TUD JAVASOLNI: a demokratikus átalakulást következetesen végigvinni akarók (polgári) szövetségét, s ez hosszabb távon akár valamiféle konzervatív uniót is jelentene. S aminek esélyei csöppet sem rózsásak. Mindenekelőtt azért, mert — s itt már vissza is kanyarodtunk a magyar demokrácia apa-komplexusához (másik nevén: Antall-örökség) — aligha van minden szempontból alkalmas integráns személyiség, aki ezt a fölöttébb frusztrált oldalt együttműködésre tudná szorítani. S az nem elegendő, ha a szembenállók gyűlölete átmenetileg megteremt némi szolidaritást. Ez önmagában kevés a meggyőző ellenzéki alternatíva kidolgozásához. Ebből azonban korántsem következik, hogy a hivatalban lévő kormány teljesítményét (amely mögött egyebek közt egy hasonló vezetési-személyi krízis húzódik meg, mint a mai ellenzék körében) meggyőzőnek, s egyetlen lehetőségnek tekinthetnénk. De ha az ellenzék mai állapotában még nem is tekinthetjük történelmi-stratégiai értelemben kormánykésznek, hozzá kell tennünk, hogy a mai kormány még ennyire sem alkalmas feladata betöltésére.

MINDEZT DEBRECZENI JÓZSEF KÖTETE az események napi sodrásában meggyőzően bizonyítja. Cikkeiből ez a történet a maga hétköznapjaiban rajzolódik ki. Hasonlóan ahhoz, ahogyan SZABÓ Zoltán *Szellemi honvédelmének* soraiból a jobb-, vagy Bibó István elemzéseiből a baloldali szakadék felé sodródó ország képe. Debreczeni legjobb írásaiban (*Restauráció előtt; A váteszek ideje lejárt; A gyanútlan ország; A kutyák dala*) méltó e mesterekhez. Gondolkodásának eredetiségét az érzékelhető szellemi Antall-hatás sem veszélyezteti — azt legfeljebb a kiemelkedő íráskészség esetleges ellenőrizetlen áradása, a helyenkénti túlrtság vagy az olvasóközönség egy részének tájékozatlanságát is be kalkuláló túlmagyarázás fenyegeti. Amiben persze ott van a már említett szerepkeresési kényszer: a politikus változtatni akarása más, mint a hasonló célokat szolgáló közíróé. *A helyzet* nem kedvez a műfaji tisztázódásnak. Sokkal gyorsabb a romlás — nem csupán az illúziók összeomlása miatt, hanem objektív mutatókkal bizonyíthatóan —, mintsem hogy ne kellene kétségbeesni.

Debreczeni következtetései, félelmei túlnyomó többségükben pontosnak bizonyultak — bár ne így lett volna! Kötete, így egészében lényegesen többet mond, mint amit az egyes írások menetközben ígértek, noha jó néhány közülük már megjelenésekor vihart kavart. A történész, aki majd évek, évtizedek múlva képet akar kapni a kilencvenes évek első felének Magyarorszájáról, aligha kerülheti meg Debreczeni írásait, amelyekből nemcsak az elemzések szellemiségét, hanem magukat a folyamatokat, az események sokaságát is tényszerűen megismerheti. Ha pedig majd közben sűrűn csóválja a fejét, akkor alighanem arra gondol: van abban valami végzetes, hogy a hatalom működését többnyire azok ítélik meg pontosan, akiknek nem jutott belőle. (Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1996)

GRÓH Gáspár

APOKRIF KÉPREGÉNY

DARVASI László: *A Kleofás-képregény*. Élő Irodalom sorozat; Jelenkor Kiadó, Pécs 1995. Ára: 440 forint

NE KUTASSUK MOST, MIÉRT MEGLEPŐ a kortárs prózát olvasónak, hogy a cselekmény visszafoglalni látszik az őt megillető helyet az epika hierarchiájában. Az irodalomelméleti eszmefuttatás helyett örüljünk annak, hogy Darvasi László: *A Kleofás-képregény* című kötetében éles fényű, szép mondatokba öltöztetett elbeszéléseket nyújt át nekünk.

A harmincnégy éves szerző hatodik könyvét a pécsi Jelenkor Kiadó adta ki. Darvasi érezhetően a korábbi művei által kijelölt úton halad, ezen a kötetén elsősorban az 1993-ban megjelent *A veinhu geni rózsbokrok* rokonsága érezhető.

A Kleofás-képregény, csakúgy, mint Darvasi korábbi írásai, már az első sorok erős hangulatú képeivel megragadják az olvasót. Ha filmet kellene készíteni ezen írások alapján, talán a kód lehetne a képek állandó jellemzője. A lét átláthatatlan gomolyagán sejlik keresztül néha az öröm napsugara és igen gyakran a lélek szakadékának fekete mélysége. Darvasi alakjai elveszve botladoznak ebben a ködben, ahol a kiszolgáltatottság felismerése már maga a bölcsesség.

Az elbeszélések az élet feladatával való szembesülés pillanatát ölelik körül: a halál megértését. A halál lehet a hús saját halála, mint a kötet első írása esetében, de a hús által előidézett halál is: gyilkosság. A megértés pillanata meglepetésszerűen, mégsem váratlanul következik be, ahogy a gomolygó ködből bukkan elő jéghideg fényével a Nap. Ez az a pillanat, amikor minden részlet összeáll; az alakok olyan belenyugvással viselik sorsukat, mint a katonák a szorosán gombolt egyenruhát.

A kötet öt írását a két rövid, a klasszikus mintákhoz közelebb álló novella, a *Juda ben Semuel Halévi* és *A müttenheimi szörny különös históriája* nyitja. A keresztes háborúk kora az egyik, a 17. század a másik írás világa. Darvasi távoli tájakra és messzi korokba viszi az olvasót, ám hangulatfestésével, a jellemek vázaltszerű, mégis pontos rajzával soha nem az egzotikumot állítja előtérbe. A szerző tárgya az emberi lélek, a novellák valódi helyszíne a szereplőkön belül van, nem pedig körülveszi őket.

Három hosszabb elbeszélés követi a két novellát. *A fuldai Kékvíz-esés* egy „nem hivatalos elbeszélő” segítségével villantja elének a múlt század elejének német miliójébe helyezve az emberi lét ésszel utolérhetetlen dimenzióit. A két lány történetét a narrátor olyan kívülállóként mondja el, aki magára veszi hősei szenvedését. Darvasi ezáltal bizonyítja, hogy a fájdalom és a szeretet pontos leírása már nincsen messze a megértéstől. Számomra ez az elbeszélés a kötet legerőteljesebb írása.

A Zord Apa, avagy a Werner-lány hiteles története elé nem véletlen választja Darvasi LENGYEL Péter egyik mondatát a *Macskakő*ből. Hasonló színhely és hangulat: a századforduló Magyarországnak alvilága. Azonban míg Lengyel regénye egy nemzetközi bűnügy története, némi jovialitással elmesélve; Darvasi elbeszélismódja, a stilizálás ellenére, sokkal inkább a lélek térképészére vall, mint rendőrségi újságíróra.

A legtalányosabb elbeszélés, a címadó *Kleofás-képregény* zárja a kötetet. Darvas itt maga mögött hagyja a tér és az idő realitásait, hogy hősei még közelebb kerülhessenek saját sorsukhoz. Főhőse, Valdek, a diák, tanulmányai miatt utazik el abba a név nélküli városba, ahol egy régi családi história szálait is felvenni kényszerül. Kényszere annyira önkéntes, mint Darvasi megannyi alakjáé, azt fogadja csak el, ami elől nem térhet ki. Ebben a kafkai hangulatú írásban a lábjegyzetekként közölt pszeudo-teológiai tanulmányrészletek nem kevés írói leleménnyel árnyalják és ilusztrálják a cselekményt.

Az első három elbeszélés még megfesthető képeitől a századelő némafilmjén át így vezet út a képregények kockákra szabdalt, kiüresedett világáig. Az olvasó pedig, Darvasit követve, úgy vándorol ezen az úton, ahogy a kötet címadó novellájában Kleofás tart Emmanusz felé: középen, JÉZUS és a SÁTÁN között.

HORVÁTH Csaba

KÖNYVEKBŐL SZAVAK — SZAVAKBÓL SZÓCSOPORT

Aforizma-könyvek szemléje

SALAMON Ödön: *Gondolatok és ötletek*, (Emlékbizottság, Budapest, é.n.); Franz KAFKA: *Az én cellám*, (Európa, Budapest, 1989); HAMVAS Béla: *Anthologia humana*, (Életünk, Budapest, 1990); E. M. CIORAN: *A bomlás kézikönyve — Aforizmák*, (Európa, Budapest, 1990); Gróf Széchenyi István *gondolatainak gyűjteménye*, (Ikva, Budapest, 1991); FRANCIS BACON: *Novum Organum I., Új Atlantisz*, (Nippon, Budapest, 1995); Ludwig WITTGENSTEIN: *Észrevételek*, (Atlantisz, Budapest, 1995); Francois de LA ROCHEFOUCAULD: *Maximák*, (Windsor, Budapest, 1996)

MI A RÉSZLET? ÉS MI AZ EGÉSZ? Egy ember áll valami dombtetőn. Onnét nézi a tájat. Tekintete átfut, mondjuk, egy folyó felett a környező hegyvidék irányába, amerre éppen vöröses szürkék a dombok, s a párás levegőtől kicsit pasztellesek, kicsit elmosódottak a körvonalak talán. Mi látszik? Egy ember, aki elnéz egy folyó felett? Egy ember vöröses szürke hegyek tövében? Vagy csak a hegyek látszanak? Az elmosódó körvonalú fák, utak, házak? Az egész, vagy pár részlet csak? És meddig részlet, és mettől egész? Ha nem tudok az emberről, csak a táj van. Folyó, hegy, házak. Ez minden, ez maga az egész. De az ember is, ez a talán sehova sem néző alak is maga a teljesség. Sziklaként áll a dombtetőn. Szürke és vörös ruhája krétafolt a fáradt fényben. Ez a testvérünk a mindenség fia.

A természetben nincsenek részletek. Csak homály van. A táj, a tér minden darabja teljes. Csak homályos. S a teljességet hordozza az idő is. A hegy, ahogy látszik, az idő műve. A szélette fákat az idő formálta. A házakban, tornyokban, tetőkben évszázadok építői tudása összpontosul. A malter, a habarcs és a kő úgy lényegülnek össze, hogy megőrződik

abban minden valaha élt mester tapasztalata: a múlt építi a házat. Történelem van egyedül. Az ősök mozdulnak, ha lépünk, ötleteinkben ők gondolkodnak, vágyainkat is ők akarták egyszer. Mindenben minden csak emlékezet. A jelen a múltból van. A teljes múlt a jelen. A jövő a jelen homálya. Ki tudja, mit hoz majd a holnap — ezt szoktuk mondani. Az idők teljessége krisztusi fogalom. A jelenben majd benne lesz a jövő. Akkor érkezik el az idők teljessége, amely megszünteti azt az ősi bizonytalanságot, amit — SZENT PÁL nyomán — az előbb homálynak neveztünk. De részlet az időben sincs. Egy enni akaró kisbaba akarata minden valaha volt emberi akarat együtt. Egy pohár víz minden víz.

Mondhatjuk másképpen is. Vannak részletek és vannak részek. Egy betű nem azonos a betűkből álló szöveggel, és minden szöveg irodalom. Az elemi részek mások mint egy molekula, és a molekula elemi részekből van. A téglá sem ház, és ki tudja, mi épül hegyekből, folyóból, fényből. Részletek vannak csak. Köztük eligazodni: holt tudás. Csak a holtak tudják. Betűk egymás után: mondatok egy régi fóliánson. Elemi részek vonzásban, taszításban: a levendula szaga nyikorgó ajtajú nagy szekrényben. Melyik angyal hajszála a világ? Részletek vannak csak. Meg homály. Felhők alatt reszkető város.

ADOLGOK A BENNÜNK LÉVŐ ÉRTELEM MÉRTÉKÉIG EGÉSZEK. A mérték a kompozíció, s a kompozíció értelmét csak a külső szemlélő látja. Kívül lenni: a felismerésre alkalmas állapot. Nem elmerülni: megvilágosodás. A közömbös ember értő, az értő ember közömbös. Ez az organikus lét a szent indifferencia állapota. Ebben nyer értelmet a világon minden részlet.

Eklektika nincs, posztmodern nincs, és senki nem hibáztatható. Mert törött és hibás minden. A töredék lét töredéket termel. Szobányi képet, polcnyi írást, ügyis belebukunk. Az ember után maradó fecnik, firkák, jegyzetek mind ugyanazt jelentik: ügyis belebukunk. Keresgélés, kaparászás, fiókkiöntés egyet jelent: ügyis belebukunk. Ez az elbukás a mi egyetlen reményünk. A végső menedék, ahová visz minden út. Elbukva zuhanunk lsten elé.

Van itt pár töredék, néhány cédulakupac, egy kevés összehordott könyv. Az egyiknek anyagát Max BROD szedegette össze Prágában az 1920-as évek végén az ő barátja, Franz Kafka hagyatékából. A könyv: *Az én cellám — az én váram* címmel — HALASI Zoltán fordításában — pár éve magyarul is olvasható.

Biográfusai — Brod, majd Nahum GLATZER — megírták Kafka utolsó heteinek történetét. E végső hetek helyszíne a Klosterneuburg melletti kierlingi Hoffmann-féle szanatórium volt, ahol Kafkát a haszid neveltetésű Dora DIAMANT és a Berlinben akkortájt orvosi tanulmányokat folytató magyar KLOPSTOCK Róbert — aki FERENCZI Sándor köréhez tartozott — ápolták. Kafkának, légcsöve és tüdeje betegsége miatt, kínokat jelentett a beszéd. Környezetével írásban kommunikált, úgy, ahogy KOSZTOLÁNYI, vagy BABITS. Az egyik ilyen karkai papírcsikót asztalában találták meg röviddel a halála után, a kórházi szoba rendezgetése közben. Brodnak írta végrendeletként. Arról szólt ez, a pár évtized múlva már világhírű üzenet, hogy minden írását, jegyzetét, céduláját, füzetét, levelét, vázlatát és fogalmazványát — legyen az bárhol és bárkinél — el kell égetni. Ne maradjon utána semmi. A *Sturométské námesi* és a *Parizská tridy* találkozásában áll az a prágai bérház, amelynek az egyik felső emeletén lehetett a Kafka-hagyaték nagy része. Itt lehettek azok a nyolcadrét alakú füzetek is, amikre *Az én cellám* első fejezetének alcíme utal: *Aforizmák az*

„oktávfüzetekből”. Ezek és más füzetek, lapok, cédulák, tisztázatok és áthúzott jegyzetek szövegtörmelékei adják e karkai könyvecske anyagát. Mindegyik töredék jelentős, nagy egzisztencialista mű. Legjobban azt a firkáját szeretem, amiben megírja, miképpen nézi őt ördögnek egy kisfiú Prágában a régi kölcsönkönyvtár előtt.

Az *Ötven év bölcsességét*, az *Anthologia humana*-t 1946-ban, közel húsz évnyi gyűjtögetés, cédulázás után és azok eredményeképpen publikálta először Hamvas Béla. A mostani (negyedik) kiadást — amely a DÜL Antal szerkesztette életmű-sorozat nyitó kötete — Hamvas Béla felesége, KEMÉNY Katalin gondozta férje hátrahagyott intenciói szerint.

KEVÉS OLYAN KÖNYVET ISMEREK, amit mindenkinek, kivétel nélkül, mindenkinek ajánlhatok. Az *Anthologia humana* egy ilyen ritkaság. Ez az emberiség szentencia-hagyománya. Jó olvasni pár percig, vagy pár órán át akár. De olvasható napokon-, hónapokon keresztül folyamatosan, vagy megszakítva és újra elkezdve, évekig, évtizedekig — ez a könyv olyan állandó, mint a tavasz, vagy az este.

Ha olvasták Hamvas Béla egyéb könyveit is, igazat adnak nekem: ő egy misztikus enciklopédista volt, akihez hasonló szellem nemigen élt a földön. Talán csak René GUÉNON hasonlított hozzá. És — más értelemben — MÓCSY Imre, nagydogmás jezsuita, a római Gergely egyetem tanszékvezető professzora. Sem Hamvas, sem Mócsy nem él már. A Kádár-korszakban mindketten segéd munkások voltak.

Az *Anthologia Humana* utolsó bejegyzése egy Cioran-idézet. A szavaktól való elfordulás — mondja Cioran — közeledés a megszabaduláshoz. Az igazi felismerés: ráébredni a szó és a világ kettős semmisségére. Ami a költészetben PILINSZKY lírája, az a filozófiában Cioran bölcsellete. Fokozatos elnémulás. A *bomlás kézikönyve* az aforizmahalommá közönyösült, lényegült, bomlott, Cioran-i filozófiából válogat RÉZ Pál gyűjtésében és fordításában. A Hieronymus BOSCH képeire emlékeztető *Párizs ébredezik* kezdetűt — kedvencemet — idebillentyűzöm.

„Párizs ébredezik. November van, sőtét: az avenue de l'Observatoire-on egy madár — egyetlenegy — hangját próbálgatja. Megállok, hallgatom. Hirtelen nyögések a közelből, fogalmam sincs, honnan. Végül észreveszem, hogy két csavargó alszik egy teherautó alatt: úgy látszik, valamelyik rosszat álmodik. Megtört a varázs. Odébb kotródom. A place Saint-sulpice-i illemhely előtt egy félmegtelen öregasszonyba botlom... Rémülten fölkiáltok és berohanok a templomba: egy kaján tekintetű, púpos pap azt magyarázza egy tucat különböző korú nyomoréknak, hogy hamarosan elkövetkezik a világ vége és a könyörtelen végétélet.”

Wittgenstein nem a szavaktól fordult el, hanem mindentől, amit egy szó jelenthet. Valahol és valamiképpen őt tekinthetjük a posztmodern lét östeoretikusának, hiszen a nyelvi többértelműségből ő csinált filozófiát. A KERTÉSZ Imre fordításában megjelent *Észrevételek* olyanféle gyűjtemény Wittgenstein firkahagyatékából, mint Kalkából *Az én cellám*. Az egész posztmodern állapot maga a meghatározatlanság, a reggeltől estig történő értelmetlen futkosásaink kusza nyomvonala, lelkünk aggodások és nyugalmak közötti csapdosása, az utcakép-, az architektúra széthullása, ez a mi se-ilyen-se-olyan életünk, amiről, talán Wittgenstein óta — vagy egyszer majd — tudjuk, hogy eleve meghatározott a nyelv, tehát az agy bizonytalanságai szerint. A Wittgenstein-celлик persze nem erről szólnak. Hanem egy olyan nyelvész gondolatairól, aki mindent tud a nyelvről, ezért nem szól, alig beszél. Hallgat inkább. Zenét.

Wittgenstein Cambridge-ben tanított és itt halt meg 1951-ben. *Aforizmák a természet magyarázatáról és az ember uralmáról* — ez az alcíme a *Novum Organum I.* könyvének, a Cambridge-ben tanult Francis Bacon 1620-ban megjelent művének. Nevezhetnénk ködképek elleni aforizmáknak is ezeket az írásokat, ha tudnánk, mik azok a ködképek, amikből négyfajta van, s az egyik olyan, mint egy üreg. Ez az üreg (kafka odú?) a mi előítéleteinknek a ködképe. Ez ködösíti el látásunkat, ez „töri meg a természet fényét”. Háromszázhusz évvel azután, hogy a kísérletezés és tapasztalás filozófusa ilyesmiket írt, az európai zsidóság épülete beleomlott ebbe az üregbe.

Széchenyi István — akit egy másféle üreg nyelt el — gondolatait többször összegyűjtötték már különböző időkben különböző emberek. Nekem otthon megvan a Székfü-féle 1921-es *Széchenyi igéi* (1924-es bécsi karácsonyi dedikációval), amely egy világháború után született. Ez a mostani válogatás a kapitalizmusba beleroppanó magyar társadalomnak szól. Annak a népnek, amit egy korszerűtlen kapitalizmusba behajít a gazdag világ. Minden kommentár és változtatás nélkül olvashatjuk a korszerű kapitalizmus legnagyobb magyarjának gondolatait akkor, amikor minden, amire vártunk, hiábavalóság. A szövegeket KÖRNYEI Attila, nagycenki múzeumigazgató gyűjtötte egybe.

Szinte a napokban jelent meg La Rochefoucauld herceg *Maximáinak* újabb kiadása, ezúttal SZÁVAI János fordításában és utószavával. (Már KAZINCZY is fordított belőlük!) A Maximákat SÉVIGNÉNÉ leveleivel együtt érdemes olvasgatni. Meglátják, olyan érzésük lesz, mint-ha egy Provence-i présház falának támasztott királyi hintóban ülnének.

TEGNAP DÉLUTÁN, AMIKOR E KÖNYVSZEMLE KÉZIRATÁNAK ennél a részénél tartottam, azon tűnődtem, hogyan fogok nem írni arról a sok aforizma-könyvről (EÖTVÖS-aforizmák, Kazinczy-, Csokonai-, Fazekas-, Kölcsey-, Berzsenyi-breviárium, gyűjteményes antológiák, stb.), amikről írnom kellene, de MAGYAR Berci nem engedné, mert az ő tiszte e lapnál a terjedelem betartatása. Lemegyek — határoztam el magam — a NOVOTNY úr antikváriumába a Balzac utcába, és az első aforizma-könyvről, amit meglátok, írok majd — kiengesztelésül — az összes többi helyett.

Hát így akadtam rá Salamon Ödön poszthumusz könyvére, erre, a számomra eddig ismeretlen műre. Kölesönözzék ki valahonnét, és olvasgassák esténként párszor. Ez, a könyvészetek szerint 1904-ben megjelent könyv, amihez BRÓDY Sándor írt előszót, nem véletlenül került a kezem ügyébe. Itt nyomtatták a Csáky utca 9-ben (ebben az utcában lakom), és szerzője a Margitszigeten halt meg, nagyjából ott, ahová az ablakomból a Duna felett látok. Halálos ágyánál az a FERENCZI Sándor állt, akinek tanítványa a Franz Kafkánál. Hogy is írja Kafka, a Brod által „Ő” gyűjtőcím alá rendezett, 1920-ból való feljegyzéseiben?

„Ki az? Ki jár a rakparti fák alatt? Ki veszett el teljesen? Ki menthetetlen? Kinek a sírján nő a fű? Álmodok érkeztek a folyón, a sodrással jöttek, létrán kapaszkodnak fel a rakpartra. Megállunk, szóba elegyedünk velük, sok mindent tudnak, csak azt az egyet nem tudják megmondani, hogy honnét jöttek. Egészen enyhe őszi esténk van. Az álmodok a folyó felé fordulnak, és felemelik a karjukat. Miért emelitek fel őket? Miért nem zártok inkább minket a karjaitokba?”

HIDVÉGI Máté

MOSZKVA, BAGDAD, SZARAJEVO

ÖSSZETETT KATONAI ÉS POLITIKAI KÜZDELMEK képeit sugározták a televíziós állomások és híreit közölték az újságok az első oldalon a nyár végén és az ősz elején. Összetettek, mert Moszkvában JELCIN szívooperációjával kiéleződtek az utódlási vetélkedések, Irakban a fegyveres összecsapások többismeretlenesek, s Boszniában a választások egyaránt erősítették és gyengítették az ország egységét.

Oroszországban Jelcin betegsége és a kiújult csecsen háború teljesen felkavarta a kedélyeket és a hatalmi szenvedélyeket. Alekszander LEBEGY tábornok, akit az elnök Csecsenföldre küldött a háború tárgyalásos rendezésére, augusztus 17-én létrehozta az előzetes fegyverszünetet, amelyet aztán sikerült véglegesíteni. Eszerint Csecsenföldön orosz és csecsen alakulatok együttesen ellenőrzik a rendet és Csecsenföld, a teljes öngazgatás fejében, egyelőre nem válik ki Oroszországból. A megállapodás nagyon törékeny, ami hatással lesz Lebegy politikai jövőjére.

Moszkvában heteken keresztül úgy tetszett, mintha a Brezsnyevszellem változatlanul uralkodna a Kremlben. Jelcin betegségéről ugyanis a szovjet rendszerben megszokott semmitmondó, sztereotip nyilatkozatokat adták ki. „Az elnököt kimerítette a választási küzdelem”, „az elnök szabadságát tölti”, „az elnök pihenés közben is ellátja feladatát” — ilyen és ehhez hasonló szövegekkel „etették” a nemzetközi és a hazai közvéleményt, miközben általánosan erősödött az a felismerés, hogy Jelcin egészségi állapota súlyos. Majd váratlanul, szakítva az eddigi orosz magatartással, maga Jelcin nyilatkozott az *Ilogi* című hetilap munkatársának arról, hogy még a hónap vége előtt szívműtétnek veti alá magát. A drámai bejelentést az elnök megismételte a moszkvai televízióban is. „Oroszország polgárai immár második alkalommal bizalmukkal tiszteltek meg azzal, hogy elnökké választottak. Önök egy olyan elnökre szavaztak, aki minden energiájával Oroszország javát fogja szolgálni... az ország sorsát megbízható és erős kézzel kell irányítani... Ezért orvosaim javaslatára elhatároztam magam a műtétre.” Az elnök hozzátette, hogy az operációt orosz orvosok, Oroszországban fogják elvégezni.

Sem az elnök, sem környezete nem részletezte a műtét jellegét, de az idézett lap híradása szerint a ma már csaknem rutinoperációnak tekintett „bypass” beavatkozásról van szó, vagyis a szív elmeszesedett koronaér részeit eltávolítják és új érdarabokkal cserélik ki. Az elnök *atreriasklerosis*-át már régen kezelni kellett volna. Egyébként CSERNOMIRGYIN kormányfő 1992-ben hasonló műtéten esett át. Azt is csak most tudta meg a világ, hogy Jelcin felesége is veseoperáció után lábadozik, és együtt fekszenek a kórházban.

A politika Moszkvában vére menő sportnak számít. Semmi rendkívüli sincs tehát abban, hogy Jelcin környezetében már hallani a hosszú kések köszörülésének zaját. Az utódlási küzdelem felerősödött. Az elnöki posztra aspirálók nevei is ismertek. A már említett Lebegy, akinek tárgyalásai nyomán — legalábbis pillanatnyilag — véget ért a 20 hónapja tartó szegyenletes háború. A miniszterelnök, Viktor Csernomirgyin, aki az alkotmány értelmében az elnök helyettesítője és utóda. A híresztelések

szerint az atomfegyverek indítógombját tartalmazó fekete táskát most az ő kezében van. A harmadik, Anatolij CSUBAJSZ, a szabad piacgazdaság híve és az elnökválasztások óta Jelcin kabinetirodájának vezetője. De van aspiráns a Kreml falain kívül is. Így Jurij LUZSKOV, Moszkva népszerű polgármestere, akinek a választás pillanatában új ugródeszkát jelent a fővárosi háttér.

Az utódlási harc kritikus pontja lesz a csecsenföldi rendezés. Ha a Lebegy által kötött megállapodás felborul — márpedig Moszkvában sokan fel akarják borítani — akkor Lebegy sorsa megpecsételkedik. Csernomirgyin szerint a megállapodásból hiányoznak „a jogi biztosítékok”. Luzsakovnak az a véleménye, hogy „Lebegy totálisan kapitulált”. Még a liberálisok, akik egyébként helyeslik a megállapodást, megdöbbennek Lebegy engedékenységen. A bizonytalanság érzése kerítette hatalmába a moszkvai politikai és gazdasági elitet, ami az orosz magatartást meglehetősen kiszámíthatatlanná teszi.

IRAKBAN ÉS IRAK MIATT többfajta háború dúl: 1. A kurdok egymás közötti küzdelme; 2. Szaddam HUSSZEIN harca a kurdok ellen; 3. Az USA büntető akciója Szaddam ellen; 4. Az USA diplomáciai küzdelme volt Öböl-háborús szövetségeseivel.

Időrendben az új közép-keleti feszültség 1996. augusztus 22-én egy levéllel kezdődött, amelyet a Kurd Demokrata Párt vezetője, Masszud BARZANI küldött „ó kegyelmessége” Szaddam Husszeinek. Ebben az iraki elnök segítségét kérte a másik kurd politikai csoportosulás, a Kurd Hazafias Unió és annak vezetője, Dzsalal TALABANI fegyvereseinek támadásával szemben. Az iraki elnök Köztársasági Gárdájának 40.000 katonája T-72-es harckocsikkal benyomult a kurdok ENSZ által védetté minősített területére és elfoglalta a fővárost, Erbil. Szeptember 3-án CLINTON amerikai elnök parancsára hadihajókról és B-52-es bombázókról indított Tomahawk és AGM-86-os cirkálórakétákkal pusztító csapatot mérték a dél-iraki légvédelmi állásokra. A támadást a következő nap megismételték, egyben Clinton az iraki repülőgépek számára tilos övezetet a 33. szélességi fokról kiterjesztette a 34. szélességi fokig. Ezt követően az iraki légvédelem rakétákat lőtt ki amerikai vadászgépekre — a rakéták célt tévesztettek — mire az USA egy újabb repülőgép-anyahajót és 5000 katonát küldött a térségbe. Ez utóbbi egység útba indítását elhalasztották, mert Szaddam Husszeint — orosz nyomásra — megígérte, hogy nem fogják zavarni az amerikai gépek ellenőrző repüléseit.

Bagdad szemszögéből a fejlemények nem voltak sikertelenségek, hiszen az elnök kurd szövetségesei ellenőrzésük alá vonták az északi területeket, visszaszorították az Irán-barát csapatokat. Ezzel együtt szétbomlott a korábbi Irak ellenes nemzetközi koalíció. Szaddam Husszeint nem meggyengült, hanem hatalmát megszilárdította.

Washington szemszögéből az akció ugyancsak sikeresnek minősíthető. Clinton erőt mutatott és megfenyítette Irakot, ami az amerikai belpolitikában mindig népszerűségi pontokkal jár. Ellenfele az elnökválasztási küzdelemben, Bob DOLE és a republikánus párt kénytelen volt támogatni Clinton lépését. Mellékesen a haditengerészet és a légierő egyaránt részt vett a támadásban, ami előfeltétele annak, hogy több pénz kerüljön a jövő évi költségvetésből. Mindkét haderőágazat ugyanis a világ előtt bizonyítani akarta fegyverrendszerének felsőbbrendűségét. Az első két napon kilőtt 44 rakétából 31-et a haditengerészet indított el és csak 13-at a légierő. A repülőgépek mégis elérték, hogy a térségbe irányítottak egy svadron F-117-es lopakodó bombázót.

Felbomlott viszont az Öböl-háborús koalíció; Anglián kívül egyetlen nagyhatalom sem támogatta feltétel nélkül az amerikai csapást, a baráti arab országok — Egyiptom, Jordánia, Szaúd-Arábia — helyeslés helyett mély hallgatásba burkolóztak.

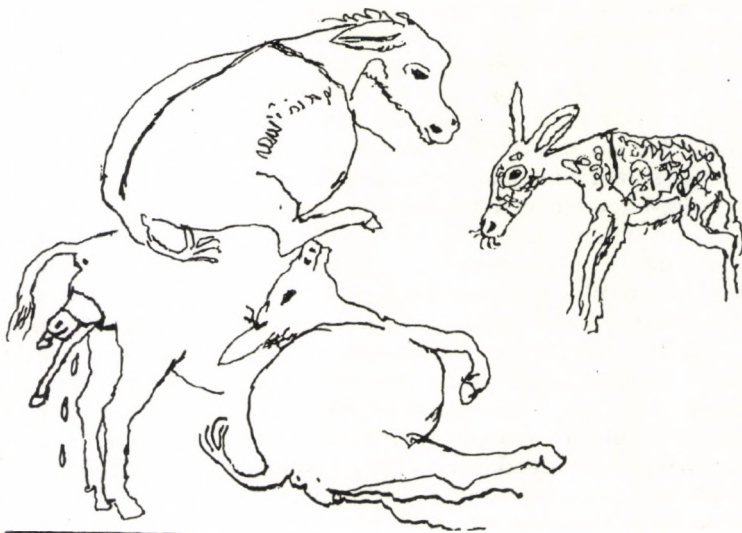
A kurdok szemszögéből a helyzet csak annyiban változott, hogy időlegesen Barzani hatalma erősödött meg, de több, mint 20 millió kurd önállósági törekvése egy lépéssel sem jutott előbbre. Irak, Irán, Törökország és Szíria változatlanul elnyomja a területén élő kurdokat, akik kétszáz év óta hiába harcolnak független államiságukért.

És csak melleleg jegyezzük meg: az újabb közép-keleti feszültség következtében a nyersolaj ára öt év óta nem állt ilyen magasan, mint most.

BOSZNIÁBAN 1996. szeptember 14-én tartották meg a parlamenti és elnökválasztásokat. Néhány lövöldözésen és kézigránát dobáláson kívül jelentősebb botrány nem történt. A kérdés az, vajon a választások eredményeként megszilárdulhat-e Bosznia egysége, vagy a választások éppen tovább élizték az ellentéteket és az ország felosztására irányuló törekvéseket? A választásokat Clinton akaratából kellett megtartani, hiszen ő tavaly megígérte, hogy az amerikai csapatokat egy év leteltével visszavonják Boszniából. Mindenki, aki a térség ügyeivel foglalkozik tudja, hogy az idő még nem érett meg a valóban szabad választásokra, hiszen elsősorban a szerbek, de a muzulmánok és horvátok is rendkívül megnehezítették a menekültek visszatérését és szavazását eredeti lakóhelyükön. Egy előzetes amerikai felmérés szerint a szerbek 95 százaléka és a horvátok kétharmada ellenzi az ország egysítését, a muzulmánok 97 százaléka viszont az egységes Bosznia híve.

A három millió választó szavazását 1200 külföldi megfigyelő ellenőrizte és 45.000 főnyi IFOR erő biztosította. A három fő vetélytárs: Alija IZETBEOVITY, a jelenlegi bosnyák elnök, Biljana PAVCSICS, a szélsőséges szerb nacionalista és az erősen horvát kötődésű Kresimir ZUBAK. A hivatalos végeredményt szeptember 24-én teszik közzé. A bizonytalanság és kiszámíthatatlanság továbbra is beárnyékolja az ország jövőjét.

PETHŐ Tibor

SUMMARIES

Editor's Note. Gábor CZAKÓ on the Anniversary of the Hungarian Revolution.

Kálmán Saláta (1917-1958): *Stone of the Hungarian Constitution (1957)*. This essay, by the dynamic politician of the Smallholders' Party who died in exile in Washington, traces the spirit of Hungarian constitutionalism, as it develops the principle of sovereignty of the nation, from the Golden Bull of 1222 to the Revolution of 1956. First publication in Hungary.

Swiss Responses to the Revolution of 1956. Selected and translated by Tamás J. Horváth. The Swiss press, especially Neue Zürcher Zeitung, published remarkable editorials and commentaries on the event. Of especial value is the article published by Wilhelm Röpke, economic thinker, founder of the idea of social market economy.

János SZÁVAI, literary historian, former ambassador, Paris. *Albert Camus and Hungary.* The Hungarian Revolution was a shattering experience for the French writer, leading to his ultimate break with his friends among the French communists and the existentialists of the Left.

Kapiller FERENC, free-lance writer, *interviews painter and draughtsman Győző Somogyi* (Salföld), who talks about his twenty years of living in a small village north of Lake Balaton, about the ecological and social dimensions of old peasant society, and about the fatal errors of present-day urban civilization.

Lajos György, M.D., medical researcher and ecological activist, Budapest. *Human Ecology — Natural Science or Ethics?* A survey of the current definitions of the term, asserting the importance of ethical, philosophical and social aspects while building on the scientific concept of the ecosystem.

Bertalan Pethő, M.D., psychiatrist and philosopher (Budapest), discusses dichotomies in the personality of **Ákos PAULER**, a leading Hungarian philosopher of the turn of the century, which surface through the cracks of his perfectly detached objectivity.

Attila Molnár, historian of political ideas, Eötvös Loránd University, Budapest. *Course in Progress, I.* Superficial faith in socialism gave way to superficial faith in progress as the fashion among Hungarian intellectuals of the Left. Recognizing the danger of anarchy issuing from a permissive pluralist ethics, they substitute the authoritarian rule of the "common good" for the authority of the state as representing the common interest.

Johnathan Sunley, The Windsor Club, Budapest. *Post-Communism: An Infantile Disorder.* The author, closely acquainted with post-communist Central Europe, analyses the intricate ways in which former communist networks of power and attitudes halt development under the present governments of the Left which are, ironically, supported by the avowal

of Western governments and the warmed-up fads of Western political writing. Originally published in *The National Interest*, Summer 1996, Washington.

Péter Sneé, essayist and film critic, Budapest. *A Vision of the Heritage*. In a gloomy, impassioned overview of the post-1989 period, the former dissident intellectual sees the heritage of the anti-communist resistance and the chances of 1989 all squandered by petty politics, followed by a wide-spread apathy in society.

Events and Reviews:

Gáspár Gróh, critic and journalist, Budapest. *The Father Complex of the Transition*. In a substantial review of *Restauration?*, political essays by former M.P. **József DEBRECZENI**, the significance of József Antall, Prime Minister between 1990 and 1993, as the father figure of the new democracy is examined, and the individual attitudes of admiration and hatred toward him from the part of political leaders.

Csaba HORVÁTH, literary critic, reviews a remarkable first novel, *A Kleofás-képregény*, by **László Darvasi**.

Máté HIDVÉGI, biochemist and cultural historian, writes on the aphorism, reviewing a good sample of new editions by writers ranging from E.M.Cioran to Béla Hamvas.

Tibor PETHŐ, Chairman of the Board of Magyar Nemzet, our foreign affairs columnist takes a look at the sore points of the world, *Moscow, Bagdad and Sarajevo*.

Rózsa Marianna-Jász László szerk:

Az ismeretlen Antall József

Megjelent 1996 júliusában

Ára: 762 Ft (ÁFA-val) + postaköltség (Bp-re 49 Ft, vidékre 62 Ft; utánvétellel Bp-re 244 Ft, vidékre 257 Ft.)

Rendes postai küldés esetén a kiadó nem tud felelősséget vállalni a küldemény sorsáért. Az igényelt köteteket csak akkor tudjuk megküldeni, ha azok ára címünkre vagy bankszámlánkra megérkezik.

A kiadvány megrendelhető csekkel vagy átutalással (MHB 10200847-32411519-0000000) is, azonban a megrendelőlap postai megküldése mindenképpen szükséges. (Ha az átutalás és a megrendelő lap megérkezett, számlát küldünk.)

Iroda: Budapest VIII., Ludovika tér 2. Postacím: 1537 Bp. 114., Pf. 387. Telefon: (36-1)210-1075; fax: (36-1) 133-5378)

**MUNDUS
PRESS**

ART TODAY Új Művészet

Az 1996/10. szám tartalma

Ezerkilencszázötvenh at

Karátson Gábor: A negyvenedik év; Sümegi György: A rajzolt 1956; Sümegi György: Forradalmi szvit. Beszélgetés Szántó Piroskával; Boros Géza: „Népek Krisztusa, Magyarország”

Elrabolt műkincsek

Mravik László: Hányszor megmentve? Hadifogságban lévő kulturális örökségünkről 1. rész

Magyar piktúra

Szinyei Merse Anna: Fél évszázad festészete. A magyar realista és plein-air festészet nyugat-európai sikersorozata

Múzeumportré

P. Szabó Ernő: Ahol a folyók találkoznak. Modern művészeti múzeum Passauban; Fölényi F. László: Gross-Bettelheim Jolán kiállítása

Műhely

Wehner Tibor: A valóság látomássá válása. Hegedűs Morgan (1953-1990) képei

Kiállítás

Nagy Zoltán: Festő Janus-arcai. Bak Imre kiállítása; Babarczy Eszter: Magánmitológiák. El Kazovszkij és Kelemen Károly kiállítása; Sinkó István: Szerek. A Drog című kiállítás a Bartók 32 Galériában; P. Szabó Ernő Vándorúton. A Magyar Művészetért az ezredfordulón

Café Miró

Bojár Iván András: A nagykorúsodás találkahelye

Kutatás

Prohászka László: Pátzay és Klebelsberg, avagy egy emlékműterv utóélete

Kiállítási körkép

Kováts Albert kiállítása, Nemsics Antal kiállítása, Liget Galéria Almanach, Méhes Lóránt képei, Három művész Nagybányáról, Eszik Lajos kiállítása, Gulyás Gyula rajzai és kisbronzai, Csató György képei

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Telefon/fax: 111-6477

Kiadja:
Magyar Szemle Alapítvány
Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.
2340 Kiskunlacháza
Kossuth L. u. 9.
Felelős vezető:
TÓTH IMRE ügyvezető

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC
Műszaki szerkesztés:
MAGYAR BERTALAN

Terjeszti belföldön előfizetésben
a Magyar Posta Rt.

Hírlap-üzletági Igazgatósága.
Árusításban megvásárolható a
területi hírlapkereskedelmi rt-k
árusainál.

Előfizetési díj:
egy évre 1728 Ft, fél évre 864 Ft;

Külföldről előfizethető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:
MNB 11707024-20332033
vagy megrendelhető levélben,
melyre csekket küldünk
Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 75\$, fél évre 38\$

A CÍMLAPON:
SOMOGYI GYŐZŐ RAJZA
REPRO: A SZERZŐ

A MAGYAR SZEMLÉT AZ
ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK
ÁRUSÍJTJÁK BUDAPESTEN:
Batthyány tér, metró; Frankel
Leó utcai aluljáró; Flórián tér,
Flórián üzletközpont; Bécsi út
122-124.; Déli pályaudvar, met-
ró, Déli pályaudvar, lapüzlet;
Kosztolányi tér; Bukarest Étte-
rem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti
metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai
lapüzlet; Deák téri aluljáró, lap-
üzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u.
6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lap-
üzlet; Ferenc körúti aluljáró;
Bajcsy-Zsilinszky u. 76., köz-
lönybolt; Lehel tér, Gogol utcai
lapüzlet; Árpád-híd, metró;
Móricz Zsigmond körtér, a 6-os
villamos indulási oldala; 114.
postahivatal; Moszkva tér,
Gomba; Örs Vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍ-
TÓ KÖNYVESBOLTOK BU-
DAPESTEN: ATLANTISZ
KÖNYVSZIGET (V., Piarista
köz 1.); BENCÉS KÖNYVES-
BOLT (V., Ferenciek tere 5.);
MENTOR KÖNYVESBOLT
(VII., Rákóczi út 54.); ÍRÓK
BOLTJA (VI., Andrássy út 45.);
LITEA KÖNYVESBOLT (I.,
Hess András tér 4.); PETŐFI
KÖNYVESBOLT (II. Margit krt.
7.); PONT KÖNYVESBOLT (V.,
Mérleg u. 6.); FEHÉRLÓFIA
KÖNYVKERESKEDÉS (VIII.,
József krt. 36.); SZÁZADVÉG
KÖNYVESBOLT (V., Veres
Pálné u. 4-6.) NEMZETI KÖNY-
VESBOLT (XIII., Pannónia u.
22.). A BALASSI KIADÓ KÖNY-
VESBOLTJÁBAN (II., Margit u.
1.) korlátozott számban korábbi
számaink is kaphatók.

KORTÁRS

IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

40. ÉVFOLYAM

1996 OKTÓBER

10. SZÁM

KREÓN utódai erőst ijedeztek, a költő meg döbbenet állt
a híványság előtt. Aztán dühében és elkeseredésében
maga írt drámát Kreónról, hogy megfejtse a zsarnok
lelkének szörnyű titkait. Ennek is már 7 esztendeje!
Polüneikészi azóta többször el- és újratették...

(NAGY GÁSPÁR)

A TARTALOMBÓL Nagy Imre és Kádár János
SZABÓ GYULA: Égések ideje — Erdély, 1956
KOVÁCS ISTVÁN: Van-e értelme a forradalom hőseiről beszélni ma?
LÁNG ZSOLT: Bestiárium Transylvaniæ
FODOR ANDRÁS, TARBAY EDE,
LÁSZLÓFFY ALADÁR VETSEI
KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ: Miért kicsik a törpék?
SZEGEDY-MASZÁR MIHÁLY: Karátson Endre könyvéről
Legenda Nagy Lászlóról

Kiadja a MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG. Megjelenik havonta

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: Szava BABICS Hamvas Béláról. IZIKNÉ HEDRI Gabriella: *Demokrácia és integráció*. ENTZ Géza: *A magyar kisebbségek és Magyarország európai integrációja*. KOVÁCS Péter: *Tóth László vatikáni missziója*. CSORBA József: *Posztmagyar — Nemzetsratégia és geopolitika*. KARÁTSON Gábor: *Ki énekel mit?* VÁCZI Gábor interjúja MEZEY Katalinnal VÁRKONYI Nándor életművéről. DICZHÁZY Bertalan: *Külföldi működőtőke Magyarországon*. BERSZÁN György: *Újságírói magatartásformák és a rendszerváltozás*.

MÍG AZ OKTATÁSI RENDSZERÜNKBEN az irodalmi műveltség fejlesztése alaposan kiépült, addig igen kevesen vannak, akik építészünk múltjáról, annak nagyjairól s azok alkotásairól bármily keveset is tudnának, sőt legtöbbször a maguk legszűkebb környezetének nem egyszer igen értékes építészeti emlékeiről sem bírnak tudomással, sok esetben a maguk használta ódonpatinájú épületnek művészi mivoltát sem becsülik meg. Ugyanígy vannak a legtöbben saját napjaink építészettel: nem tudnak úgyszólván semmit annak célkitűzéseiről és azért az egyetlen épület, amely előtt megdöbbenve megállnak, egy különleges, újszerű, szokatlan megjelenésű épület. Az új épületek úgyszólván soha sincsenek tekintettel arra, ami egy jobb időben épült, nem törekszenek a szebb, nemesebb városkép megóvására, fejlesztésére. Ez épületek között mennyi van, amely még azon szükségletek teljes kielégítésére sem alkalmas, amelyek céljára rendeltetett.

LEHET-E ILYEN KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT AZT VÁRNI, hogy a múltat jobban megbecsüljék, hogy a közelmúlt hibáinak kijavítására törekedjenek, hogy a ma építkezők jobb, értelmesebb, korszerűbb és ízlésesebb formát követeljenek, hogy a magánépítető a saját háza megvalósításakor ne legyen áldozata a kontároknak — a historizáló divatoknak, avagy a félreértett modernista külsőségeknek? Lehet-e csodálkozni ilyen körülmények között az építész, de az építészeti legvalamivel műveltebb laikust is felháborító építészeti határozatokon, amelyeket a városi bizottságok, állami hivatalok nap nap után hoznak? A példák százait lehetne egymás mellé sorakoztatni és mindenik felette jellemző volna viszonyainkra.

NÉZZÜK CSAK VÉGIG egyes vidéki városaink XVIII. századi negyedein: mondjuk Sopron belső részein, vagy a Várkerület egyes, még meg nem rontott szakaszain: ott finom, egységes városkép alakult ki, az igénytelenebb, szerényebb és díszesebb polgári házakban kitűnő ízlés tükröződik! Minő egységes Szombathelyen a püspökvarmenti Berzsényi téren, a Szily utca az újabb városrészekkel szemben! Egyszerű szeretetreméltó báj mosolyog reánk a székesfehérvári Kanonok utcán! Vagy elevenítsük fel magunk előtt a XIX. századi Pestet. A Dunasornak, mielőtt a hozzá nem értő városa tyák a palotasor előtt fekvő területet Pest örök kárára áruba nem bocsátották, milyen monumentális arculata volt!

HA E SZOMORÚ VISZONYOKON JAVÍTANI KÍVÁNUNK, ez csak egy szélesen megalapozott s alaposan átgondolt oktatási és nevelési program megvalósításával lehetséges. (*Mai építészeti kultúránk* — részletek; *Magyar Szemle*, 1936. március)

BIERBAUER Virgil